

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KÁLNOKY LÁSZLÓ verse 769
SZABÓ EDE: Együttes feltámadás (Kálnoky László: *A lehetséges változatok*) 770
CSORBA GYÖZÖ verse 774

*

- WEÖRES SÁNDOR versei 776
TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, X.*) 777
TAKÁCS ZSUZSA versei 785
TANDORI DEZSŐ: Aludj már jól (elbeszélés) 787
CZELE GYÖRGY: Kölcsönös bizalom (elbeszélés) 796
PARDI ANNA verse 803
BIHARI SÁNDOR verse 804

*

- TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, VIII. rész) 805
VARGA LAJOS MÁRTON: Irodalomtudományunk jelen ideje 814
CS. VARGA ISTVÁN: Görögség – folklór – mítosz (Németh László *Gyász c. regényéről*) 820
ORSOVAI EMIL versei 827
SZILÁGYI ESZTER ANNA verse 828
MAJOR MÁTÉ: Az építézet szolgálatában (*Breuer Marcel levelezéséből*) 829
BÉCSY TAMÁS: Színházi esték Budapesten 838
NAGY IMRE: A magyar színjátszás hőskora (*Kerényi Ferenc: A régi magyar színpadon*) 842
RAKOVSZKY ZSUZSA versei 845

*

- PARTI NAGY LAJOS: „Allandó jelen alatt” (*Rakovszky Zsuzsa: Jóslatok és határidők*) 847
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: Kép és látomás vonzásában (*Baka István: Tűzbe vetett evangélium*) 851
CZINE MIHÁLY: Darvas József: A léleknek kenyere 855

1982

SZEPTEMBER

BAKONYI ISTVÁN: Kocsis Rózsa: Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben 856
 TAMÁS ERVIN: Moldova György: Égi szekér 858
 N. HORVÁTH BÉLA: Rákossy Gergely: Zúúú-zúúú 860
 FOGARASSY MIKLÓS: Karátson Gábor: A gyermek Altdorfer 861
 MÁTYÁS ISTVÁN: Nádudvari Anna: Társbérlet 863

KÉPEK

FAJÓ JÁNOS rajzai 802, 819, 828, 837, 846, 854, 864

Műmellékleten

1-2. Breuer Marcel-portrék, 1970.
 (Vattay Elemér fotói)

Felhangzom egy rakatát mélyen a néma
 pamutbabaik között és lehetetlen sikerrel.
 Molnár László

12,— Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

9. SZÁM

Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs

**BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN**

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet, Telefon: 10-673.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.
Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.
Felelős kiadó: Braun Károly
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással
a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.
82-3537 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató
Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNKA

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZ új évadának nyitó előadásaként október 2-án mutatják be *Csehov*: Cseresznyés kert c. drámáját *Galina Volcsek* rendezésében. A Kamaraszínház első előadása október 23-án *Victor Hugo*: Királyasszony lovagja. Rendezi: *Konter László*. – Az évad további előadásai: *Szomory Dezső*: Szabóky Zsigmond Ratael – r. *Szegváry Menyhért*; *Molière*: Tartuffe – r. *Nógrádi Róbert*; *Georg Büchner*: Leonce és Léna – r. *Salamon Suba László*; *Tom Stoppard*: Kiruccanás: – r. *Vas Zoltán Iván*. – Két új magyar bemutatót terveznek, *Illyés Gyula*: Kiegyezés és *Hernádi Gyula*: Orvosság halál ellen c. műveinek előadását.

*

KÉPZŐMŰVÉSZETI DÍJAK. A nyáron rendezett *Baranya megyei Tárlat* résztvevői közül a megyei tanács díját *Valkó László* festő és *R. Füzesi Zsuzsa* kerámikus, a városi tanácsét *Knoll Éva* és *J. Móker Zsuzsa* kerámikusok kapták. *Erdős János* festőnek a Pécsi Galéria, *Pinczehelyi Sándor* grafikusnak pedig a Pécsi Nyári Színház díját adták át.

*

VERONIKA BRABEC és JOSIP SIMIĆ jugoszláviai képzőművészek munkáit mutatták be augusztus 3-tól a barcsi Dráva múzeumban. A kiállítást *Danica Draganič*, a virovitcai városi múzeum igazgatója nyitotta meg.

*

A LITERATURNAJA ARMENIJA c. jereváni folyóirat képviselőjében július 21–28-án hazánkba látogatott *Karen Simonjan* író, főszerkesztő és *Percs Zoltuncjan* író, az örmény írószövetség titkára. Magyarországi tartózkodásuk idején szerkesztőségünk két évvel korábbi örményországi látogatását is viszonyozták.

*

MARTYN FERENC rajzaiból rendeztek kiállítást július 2-től Kaposváron, a Somogyi Képtárban. A kiállítást *Balassa Tibor*, a Somogy megyei Tanács elnökhelyettese nyitotta meg.

*

A SZÉPSÉG ÜNNEPE címmel megjelent *Biró András* verseskötete *Reich Károly* illusztrációival, a szerző kiadásában.

*

E számunk rajzait *Fajó János* készítette. 1937-ben született Orosházán, 1956 és 1961 között végezte az Iparművészeti Főiskolát. 1962 óta vesz részt rendszeresen hazai csoportkiállításokon, külföldi magyar bemutatókon, s nemzetközi festészeti és grafikai tárlatokon. Első jelentős egyéni kiállítását 1968-ban rendezték a Fényes Adolf teremben, ezt évenként követték újabb tárlatai. A fővárosban több murális alkotását helyezték el. Munkásságáról 1979-ben jelent meg *Fábián László* kismonográfiája a Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata gondozásában.

KÁLNOKY LÁSZLÓ

Törvétesek

*Egy látszólag jelentéktelen
fiatal férfi vagy nő
követ utaimon. Megáll, följegyez valamit,
nem is titokban. Ugyan miért?
Hiszen szemében ül, hogy mindent tud felőlem.
Ő a patak vize, de eltűnik,
ha szomjasan fölébe hajlok.
Ő a szőnyeg, s ha rálépek, láthatatlan kezek
rántják ki lábam alól, hogy hanyatt esve nyakamat
szegjem a márványpadlón.
Ő a szilárdnak mutatkozó
lépcsőfok, de a lépésre emelt láb
soha meg nem találja.
Ő a héjában tált lágytojás,
ahonnan károgó madár repül ki,
ha feltöröm. Ő az, aki ezernyi
alakot ölthet, lehet feketepárduc
titkos ketrecajtó mögött,
bársonyfüggöny, de föllebbenteni
kezem sohase merte még.
Szinleg ő a megtestesült jelentéktelenség,
az ártalmatlan üdítő italnak
álcázott méregpohár.
A szomjazónak túl kíváncsú.
Nagy hőség idején,
előbb-utóbb ajkamhoz emelem.*

Szeretettel köszöntjük a 70 éves Kálnoky Lászlót

EGYÜTTES FELTÁMADÁS

Kálnoky László: A lehetséges változatok

VERSET FORDÍTANI: lehet élvezet, gyönyörűség, szenvedély; bizonyos korszakokban viszont: lehet kényszerűség is, keserves gyötirelem. Az igazi költő-fordító Mester arról ismerszik meg, hogy a „kényszer” purgatóriumából vagy éppen poklából végül is van ereje átküzdeni magát a paradicsomba, a gyakorta tán kelletlenül vállalt fordítások lehetséges legjobb változataiba. („Ha pokolra jutsz, legmélyére térj. Az már a menny: mert minden körbeér” – írja Weöres.)

1953-ban írt versében („A műfordító halála”) Kálnoky lázongó és dühödt ön-íroniával panaszolja, hogy „szilánkra kell annak hasadnia, / aki fordított teljes életében”. Majd így folytatja:

Ha meghalok, fakadatok kacajra,
szíveteket a részvét meg ne csalja.
Mondjatok rám kemény ítéletet:
= Végre megkapta, amit keresett
ez a bolond, ki buzgón töltögette
saját vérét idegen szellemekbe,
s ha rendelésre új munkába kezdett,
lefárigcsált szívéből egy gerezedet. =

Ez az átmeneti – de évekig tartó – kétségbeesés nem is volt indokolatlan. – A *Nyugat* első, nagy nemzedékének költői még örömeiket lelték a fordításban, kedvük szerint mazsolázgatták a világírást. De már Szabó Lőrinc (a felszabadulás után), s még inkább az ún. „harmadik” és „negyedik” nemzedék – Babits neveltjei – egyre sűrűbben kényszerült (egzisztenciális okokból is) „feladatvállalásokra”. Így, sokakkal együtt, Kálnoky is.

Most nem sorolok fel neveket, hiszen a kiemelkedő egyéni teljesítményeken túl a csodálatos éppen az, hogy még a sematizmus, dogmatizmus éveinek olykor sötét mélyeiből is két-három újabb műfordítónemzedék lábalt ki ép és szép alkotások tömegével, sok költőnk már eddig is hatalmas fordítói életművel! S Kálnoky szorgos munkájára sem az imént idézett versének sötétenlátása a jellemző. Ellenkezőleg.

Még jól emlékszem rá – pedig már több mint húsz éve! –, hogy 1960–61-ben, amikor *Rilke* válogatott verseit szerkesztettem, milyen lombos-terebélyes levelezést folytattunk Kálnokyval (leveleit ma is őrzöm). – Páratlan volt a lelkiismeretessége, a műgondja, s ebben talán csak Jékely Zoltán vetélkedett vele, akinek szintén sok „Rilke”-levelét őrzöm... Ezekben a szinte hetenkint váltott levelekben kizárólag *szakmai* kérdésekről esett szó. Kálnoky napokig töprengett egy-egy sor, rilkei jelző vagy csupán *egyetlenegy* szó helyes magyarításán, – éppúgy mint Jékely –, és nem kimélt fáradságot, időt, energiát, hogy mindegyre új levelekben „konzultáljon” velem! Vagyis: még ebben a rossz időszakban is (amikor kiszorult az irodalmi életből): csakugyan „a vérét töltögette” remeklő versfordításaiba.

VIRÁGZÓ TŰZEK (1970) és *Szerenád* (1974) című fordításkötetei után most itt van előttünk *A lehetséges változatok* több mint 70 ives, ezeralahány-oldalas fordításgyűjteménye, összesen 336 költő számtalan versével. Vagyis: a világírára olyan újabb nagy antológiája, mint az „Örök barátaink”, a „Hét tenger éneke”, a „Szél-rózsza”, és még (Szabó Lőrincén, Vas Istvánén, Somlyó Györgyén kívül is) sokaké:

Csorba Győzőtől Rákos Sándorig, Nemes Nagy Ágnestől Rába Györgyig, Fodor Andrástól Garai Gáborig, Weöres Sándortól Lakatos Istvánig, Nagy Lászlóig és: hadd ne soroljam fel minden mai kiváló fordítónkat, – hadd maradjak Kálnokynál.

Lehetséges-e még több változat is? Nyilván elképzelhető. De ha elhisszük (s ismervén Kálnoky munkásságát, mért is ne hinnők el?) a fülszövegnek, hogy: ez a két nagy kötet még mindig csak kb. a *tele* fordítói művének, – akkor bizakodva várhatjuk a további „változatokat” is! Hiszen a soha el nem érhető teljességhez képest milyen „kevés” (!) ez a 336 költője a világirodalomnak, noha olyan csillagok tűnnek fel itt, mint Ronsard, Milton, Goethe, Burns, Keats, Hugo, Baudelaire, Verlaine, Apollinaire, Rilke, s még számos nagysága a világlírának: orosz, szovjet, lengyel, bolgár, portugál, amerikai költők, akiket itt felsorolni is reménytelenül hosszú volna! Sőt: még akkor is említetlenül maradna a sok középkori latin, német, olasz, francia, spanyol költő, no meg a kínaiak és a többi. (Nem mintha Kálnoky ennyi nyelven tudna! De, ugye, tudjuk: tudományos nyersfordítás is létezik, s a költő ebből is remekelni tud!)

Az UTÓBBI években Kálnoky Lászlóról valósággal ontották a közhelyeket, kritikákban, méltatásokban, s főleg újonnan megjelent verseskötetei – különben szép – fülszövegeiben. Hogy milyen nagyszerű költő, milyen „mindent-tudó” műfordító. – Ez – utólagos jóvátételként – *mind igaz*. Hiszen (s ez ma már tagadhatatlan) együttes feltámadás történt itt: a költő és a műfordító új életre születése! – Kálnoky László – annyi szép és szinte visszhangtalan verseskötete után egyszerre föltündöklött: még az eddig érzéketlen kritikusok is fölfedezték nagy költőként; költői föltámadásának szívből örülve, köszöntöm Öt újra föltámadt „műfordítóként” is!

De, ha már alkalmam van rá, a közhelyeket (legalábbis a fordítóra vonatkoztatva) szeretném egy-két példával igazolni is.

A *lehetséges változatok* ugyanis arra is alkalmat adnak, hogy Kálnoky fordítói módszerét, stílusát, szöveghűségét, szép megoldásait mások fordításaival (és az eredeti szöveggel) egybevetve mutassuk be, persze *nem* a másik fordító rovására, csupán annak bizonyítékául, hogy valóban milyen kiváló fordítónk. Terjedelmi okokból ezúttal csak kevés példát idézhetek tanúságtételként. De egyet (mert ezt Radnóti Miklós pompás fordításával lehet összevetni) teljes egészében: Gérard de Nerval *Une allée au Luxembourg* – „Fasor a Luxembourg-kertben” – című versét.

Elle a passé, la jeune fille
Vive et preste comme un oiseau:
A la main une fleur qui brille
A la bouche un refrain nouveau.

C'est peut-être la seule au monde
Dont le coeur au mien répondrait,
Qui venant dans ma nuit profonde
D'un seul regard l'éclaircirait!...

Mais non, – ma jeunesse est finie...
Adieu, doux rayon qui m'as lui, –
Parfum, jeune fille, harmonie...
Le bonheur passait, – il a fui!

Radnóti:

Eltűnt a fűge ifju lány már,
mint egy madár, oly könnyedén:
kezében csillogó virágszál
s új refrén szája szögletén.

Talán e lány szive felelne
szívemre még s már semmi más,
csak rebbenő szeme lehetne
éjem sötétjén villanás.

De nem, – az ifjúságnak vége...
Isten veled, te röpke fény, –
leány és illat, égi béke!...
eltűnik, – visszaint felém!

Kálnoky:

Oly könnyedén, mint a madár száll,
oly fűgén ment az ifjú lány:
kezében csillogó virágszál,
divatos dallam ajakán.

Talán szívemnek e világon
egy szív felelne, az övé,
s egy pillantásával magányom
nagy éjét földeritené!...

De ifjúságom, jaj, elillant...
Rám hulló lágy fény, ég veled, –
ifjú lány, dallam, drága illat...
az öröm elszállt, – odalett!

Mindkét fordítás szép, és híven adja vissza a vers mélabúsan lebegő melódiáját. De aki az olvasók közül tud franciául, azt is észreveheti, hogy Kálnoky többnyire jobban ragaszkodik az eredetihez. Nem szolgai szöveghez-tapadás ez, hanem a Radnótiétől kissé eltérő, maibb hűségigény megnyilvánulása. Radnóti 1943-ban fogalmazta meg műfordítói elveit, s többek között ezt írta: „Egyik versben a dallam ragadott el, másikkban a kép, a harmadikban viszont egy megoldhatatlannak látszó probléma izgatott, s legtöbbször persze minden együtt, a vers maga.” S még ezt is hozzá teszi: „A műfordító költő tudja, hogy nem lehet »fordítani«, csak újra megírni egy idegen verset, s hogy minden műfordítás – kísérlet.”

Nyilvánvaló, hogy e Nerval-vers esetében *főleg* a dallam ragadta el, s így lett ebből a 12 sorból gyönyörű magyar vers!

Kálnoky fordítói elvei (csaknem négy évtized múltán) nem lehettek, nem is lehettek többé azonosak hajdani kortársával, Radnótiével. Ő már Szabó Lőrinc „szerkezelet pontosságát” akarja egyesíteni „a Nyugat első nemzedéke nagy műfordítóinak zeneiségével”, tehát olyan „szerencsés középutat” keres és talál, amely új kapukat nyit a jelenkori versfordításnak, annak az izgalmas törekvésnek, mely már a legújabb „szerkezetelvű” (strukturalista) elemzéseket is figyelembe veszi. – Ám a hagyomány tisztelete, sőt a kegyelet még ebben a fordításban is érvényesül! Az első strófa harmadik sora („A la main une fleur qui brille”) Kálnokynál szó szerint egyezik Radnótiával: „Kezében csillogó virágszál”... Meg lehetett volna oldani eltérően is, úgy, hogy „tündöklő virágszál”, s így is pontos lett volna. Ez a „lehetséges változat” nyilván Kálnokynak is eszébe jutott, s mégsem élt vele. Gondolom: tisztelegni akart Radnóti emlékének. – A második és harmadik versszakban viszont sokkal pontosabb Radnótinál. Ezt azonban most ne részletezzük. Vegyünk elő inkább még egy kisebb példát Kálnoky fordítói remekléseire.

– Közben, sajnos, megint csak terjedelmi okok miatt, ki kell hagynom T. S. Eliot felejhetetlen versét, a „J. Alfred Prufrock szerelmes énekét”, amelyet a negyvenes évek végén, találkozásaink során – rendszerint Lengyel Balázsék otthonában

– Mándy Ivánnal és másokkal együtt annyiszor hallottam Kálnoky előadásában. Valahányszor jelen volt, mindig megkértük: mondja el ezt a fordítását. Nemcsak azért, mert a vers lenyűgözően szép, hanem azért is, mert Kálnoky a legnagyobb beleéléssel – fanyar humorú, csöndes iróniával, mindig önmagára is célozva – úgy tudta elmondani, hogy a végén benne láttuk Prufrockot... Milyen kár, hogy akkor még nem volt divatban a magnó, nem vehettük fel sajátosan egyéni és szuggesztív versmondását...! És milyen érdekes volna ezt a remek és pontossága mellett is nagyon szubjektív fordítását összevetni Vas István szintén kitűnő fordításával...! –

De térjünk vissza az ígért kisebb példához.

– Egy Nietzsche-vers első strófája. (Nietzsche, ha ez nem is köztudomású: igazi, nagy költő is volt, nemcsak filozófus, sőt: zeneszerző is, többek közt Petőfi-verseket is megzenésített!)

„Mein Glück“!

Die Tauben von San Marco seh' ich wieder:
still ist der Platz, Vormittag ruht darauf.
In sanfter Kühle schick'ich müssig Lieder
gleich Taubenschwärmen in das Blau hinauf –
und locke sie zurück,
noch einen Reim zu hängen ins Gefieder
– mein Glück! Mein Glück!

Kálnoky:

Gyönyörűség!

Galambjaid, San Marco, látom ismét:
kihalt a tér, nyugodt dél tündököl.
Kósza dalaimat küldöm a friss lég
szárnyán galambrajként az égbe föl,
majd visszabűvölöm,
hogy tollukat új rímek ékesítsék...
O, mily öröm!

Milyen elegáns könnyedség a strófa-szerkezet, a rímek magyarításában! A B A B C A C – kissé bonyolult rímelés, és a gyöngéden hullámozó ritmus! A hűségről ezúttal ne is szóljunk: ez Kálnoky fordításainál magától értetődő.

Idézhetnék még sokkal több Rilke-verset is (ebben a kötetben alig egy kis töredékük szerepel), hát még a sok Baudelaire-verset, amelyekben viszont Babitscsal, Tóth Árpáddal, Szabó Lőrinnel lehetne versenyeztetni – s nem eredménytelenül – Kálnoky...!

De nem kell Őt a futópályára állítani, csak azért, hogy egy-két tized másodperccel *előbb* szakítsa át a célszalagot...!

Megtehetné, sokszor meg is teszi. S erről jut eszembe: miért is akarnék én még további példákat idézni ebből a mérhetetlen fordítói életműből?! (Majd egyszer talán, egy újabb tanulmánykötetemben!) Ma és most nem, mert ehhez komolyabb elmélyülés, tanulmány, „igazi elemzés” kell. De ennek híján is szeretettel és tisztelettel köszöntöm a 70 éves Kálnoky Lászlót!...

Dohány-dolog

A hetvenéves Kálnoky Lászlónak

*Most, hogy lezajlott a nagy Mundial,
s a Squadra azzurra győzött, elő-
szedtem sok és sokféle jegyzetem
három olasz utamról, és belé-
kotortam a csupán agyamba gyűlt
emlék-halomba is.*

*Következő
történetem még 47-ben, első
utam során esett, valamikor
karácsony táján.*

*Furcsa gazdasági
helyzet dúlt akkor ott Itáliában
s persze Rómában is, hanem
– mert ehhez kapcsolódik a mese –
most csak a dohány-dolgokról beszélek.
Jegyrendszer volt. Azt végképp elfeledtem,
hogyan egy-egy jegyre hány Nazionalét
(iszonytatót) adtak, de ugyanakkor
a Piazza di Campo dei Fiori
egyik mellékutcájában színültig
töltött zsákok aranyvilágos,
éjbarna, tiz-húszféle szüzdohánnyal
sorjáztak, és tetszés szerint szabad volt
válogatni köztük, kóstolni őket.
Akadt árus, ki – reklám-célra nyilván –
kis pálcát is tűzött a zsákba apró
papírlappal és ezzel a trivól
szöveggel: Monopolio di Stato.
A nagyforgalmú utcákon pedig
hol itt, hol ott egy-egy asztalka, rajta
külföldi, főleg amerikai
és angol cigaretták, (néhányik
alighanem mutatós hamisítvány):
Kent, Marlboro, Camel, Pall Mall s egyéb.
Nos hát egy ilyen asztalka hasonló
cigarettákkal állt szerényen a
Corso Vittorio Emanuele
egyik járdáján, összecsukható
széken középkorú nő ült s a nő
mellett egy tiz év körüli fiúcska.*

*Épp arra mentem, amikor csikorgó
autók: egy dzsip és egy közepes
rabomobil torpant meg a kicsiny
asztal tövében. Két rendőr leugrott,
s az asszonyt a rabomobilba vitte,
s tovább suhantak. A dzsipes viszont
a cigarettát készült elkobozni,
s miközben mélyen az asztalra dőlt,
a kistű, ahogy csak bírta, durr!
jól farbarúgta, s átrohant a másik
oldalra, s egy szűk utcácskában eltűnt.
A rendőr lángvörös dühvel a dzsipbe
pattant – mit bánta a dohányt! – s utána!
A bámészkodók ekkor sorra az
asztalkához léptek, s a csomagok
pillanatok alatt elfogytak onnét.
Alltam, nevettem, s búslakodtam is,
hogyhát a szolidaritás...*

Talán

*fél óra sem telt el, még ott köröztem,
s már jött az asszony vissza, s elmesélte,
hogy zordonul kihallgatták, fölirták
adatait, s hogy így meg úgy, ha újra...
s elengedték a rendőr-örszobáról.
Aztán, hogy a pucér asztalra nézett,
s üresnek látta, s már folyt volna könnye:
mintegy varázsütésre, innen-onnan
előszivárogtak a „tolvajok”,
s pár perc múlva az asztal úgy tele
lett, mint előbb volt.*

En meg boldogot

s mélyet sóhajtottam, s mentem tovább. –

*És most, hogy az azzurrik
világ csodájává váltak, s mikor
a hetvenéves Kálnokyt köszöntő
versen töprengtem: ellenállhatatlan
kedvem támadt leírni s közreadni
– mert meggyőződése, hogy Kálnoky
László éppígy tett volna (persze, ha
e dolgok véle esnek meg), s ezért
csokor helyett talán el is fogadja –
e régi és igaz történetet.*

A nap születése

*Mély zsákból ismeretlenül
a napsütés előkerül.*

*Láttak már villogó reves fát,
éjszaka világító gombát,
mocsári ugráló lidércet,
toszforosan tündöklő ércet,*

*de napsütést, nappalt soha,
csupa fénypötty az éjszaka.*

*Valaki megnyitván a zsákot
hoz nagy darab világosságot
s a sötétből kék gömbölyűség
magasul, felhőtlen derűs ég.*

*Majd tarkán és idegenül
a zsákban újra elmerül.*

Posta messziről

*Csodálatos vidéken élek,
hol a felhők közt lepke szánt
s az idetévedt kósza lélek
hintója égő elefánt.*

*De te mit ülsz hitetlenül,
mint az elfáradt szél a dombon?
Ha mondom, itt előkerül
tavaly elhullott cérnagombom.*

*Itt él minden atyatiságod
kiterítve, s nem restelik,
hog्य szavuk nem hallod, de látod,
a környék szókkal megtelik.*

*Majd egyszer régész-ásatás
bukkan e zord, ám szép világra,
addig más csatornát ne áss!
tiéd leszén forgó virága.*

Bakony

Emlékek és találkozások

X.

Tudom a feladatomat, szólnom kell majd a Városlődi Állami Gazdaságról, amelynek területét átszeli a Farkasgyepű felé vezető út. Ismerős vagyok már ott, ennek a Magas Bakonyt áthágó gazdaságnak sorsa nem maradhat ki munkámból. Örömmel tapasztalom, hogy mióta ott jártam utoljára, csinos üzemi úttal kötötték össze legfontosabb munkatelepeiket, de nem állok meg most. Felhúzok egyenest a Bakony legmagasabb csúcsára, a Kőrishegyre. Mert szükséges, hogy az ember gondolatai terhével néha felmenjen a hegyre.

Farkasgyepű a Magas Bakony legmagasabban fekvő községe, de a legfiatalabb is. Alig negyed évezredes, mi ez Pannonia falvainak évezredeihez, melyeknek legtöbbször nem is magyarok szállták meg először. Nem laktak helyén sem rómaiak, sem etruszkok, sem germánok, sem szlávok, nem alapította sem püspök sem uraság, sem király, sem királyné, hanem a jóra való Kostajger Mihály, létesítvén ott üveghutát, úgy, mint a szomszédos Csehbányán, Németbányán, csak mert talált e vidéken megfelelő szilikátanyagot és pazarolni való fát döggivel. Pártolta is a püspök szíve szerint, mert öröm volt akkor az élet minden jele az elhagyott rengetegben. Hátmég hogy jó iparos ember kezdett ott vállalkozásba, aki jött nyugatról és jöttek hívó szavára németek, csehek, bizonyára többen olyanok, akiknek nem volt idegen a szakma. Meg is kapott a vállalkozó minden jogot a terület és beköltözött új lakói felett az italmérés-től tán még a bíraskodásig is. Ilyen gavalléros szerződést alig is kötött a veszprémi püspök, mint akkor örömeiben. Virágzott is az *Officina Gastajgeriana* néhány évtizedig, csakúgy dültek a szálfák, hogy tömhessék az olvasztó kemencéket. Lett síküveg, de fogyott az erdő. Az utód püspökök szíhatták fogukat, mígnem többbe került a leves, mint a hús. Az officina elvesztette jogait. A földesúr pedig szerette volna, ha az üveghuták munkátlan maradottjai átköltöz-nének szorgos kezeket igénylő falvaiba, de már semmivel sem nagyobb joggal, mint az eredeti kiváltságaikban egyre fogyatkozó többi bevándorolt. Csak-hogy a nép ha megül valahol, nem mozdul szívesen, erőszaknak is csak kinkeservesen enged. Megvoltak a szegényes házak, a kocsmák, mészárszék, akad, ha más nem, batyuzó kereskedő mindenütt, ahol élet van. Maradtak irtástér-ületek az eltűnt fák helyén. Ha nincs ipar többé, túrják hát a földet, Pápa és Veszprém piacot kínál. Úgyes kezek talicskát barkácsolnak, szerszámnyeleket. Az erdő taplót, gombát terem. Méhecskék találnak gyűjtögetni valót. Ki szemet éget, ki követ termel, sőt kicsit odébb márványt munkabérrel. Nem mozdul a jó nép, nem, a püspököknek sem, az istennek sem, megmarad a három Gostajger falu, megkapaszkodik a szegények makacsságával. Megmaradtak máig, s hogy milyen sors vár rájuk a mostani átrendeződésben, az is megér

egy fejezetet. Nagyon is megér, de levágok még Farkasgyepű előtt az erdészek tilos útjára, szíves engedelmmel, mert mint mondom, a hegyre igyekszem.

Megkerülöm a Pisztrángos tavat, nagy örömömre tükröződik még színén az ég kékje, átharsog a fák sötétjén: ne félj, itt vagyok még. Előbb csak alacsony fák között keringek száraz árkok mentén. Az erdészek munkaidejének vége, nem kell tartanom a nehéz járművektől. Gomba után piszkálják itt-ott az aljnövényzetet, főképp asszonyok. Harangvirágok bólogatnak botjuk nyomán. Két gyerek hajladozik az út mentén, kezükben egy-egy csaptató eper. Régi-régi emlék, kisiskolás koromban gyűjtöttük így végighasított pálcába szorítva száraztól az erdei szamócát, ha megtelt, bekötöttük a végét. Nem is az ízéért már, hisz jóllakhattunk kedvünkre a helyszínen, hanem csak illataért, színeért, szépségeért készítettük a díszes pálcikát. Valamilyen diadalért mégis, hogy felmutathassuk, ha beérkeztünk a faluba. Legfőképp pedig ajándékuvalakinek, akit szeretünk. Nem hittem volna, hogy akad mai gyermek, akit valaki öreg megtanított a csaptató készítésére s aki hódol még ilyen szegényes gyönyörűségnek. Viseli, mint egy vőfélypalcát.

Valaki mindig keresgél az erdőben. Mióta eszemet tudom, mindig találkoztam keresgélőkkel, ha jártam a Bakonyt. Volt, ki taplót gyűjtött, volt ki piritós gyökeret a podegrájára, megint mások szappangyöker után kutattak a háborús esztendőkhöz szappan ínségében, bodzát gyűjtöttek szegények lekvárnak, kampós botnak valót, természet formálta szánkó talpat. Tudós öregasszonyok különféle gyógyító füveket. Pápai diákok bogarásztak, vagy ritka növényeket kerestek, hogy itatós papír között lapítva felragaszthassák növénygyűjtő albumjukba. Jó pontot ért az a természetrajz-tanárnál. Lányok lepték meg az erdőalját gyöngyvirágért, ibolyáért, vadvirágcsokorért vasárnaponként. Kellett a pipaszár, kellett a furkósbot. Jó fegyver az – szokták mondani –, bár ne adott volna soha a jóisten ennél különbet az ember kezébe. A rőzsessedők szomorú erdőjárók voltak, a legrangosabbak pedig azok, akik elhullajtott agancsokért kujtorogtak titkon, félrevezetőnek nyakukba akasztották a gombás tarisznyát, és ha nem agancs, hát kerül abba gomba. Gomba agancshullatáskor? Oktalan huncutság, hacsak nem rejtőzik az agancs s megvárja a gombaszedőket. Nem esik benne semmi kár odáig. Van erdőjáró, aki nem talál egyet sem életében. Ám ismerek olyat, aki talált minden évben nem is egyet s ellátta vele a késéseket. Mert mindennek megvan a lelőhelye, meg a szezonja is. Csak a beavatottság, az a fontos. Aldottak legyenek a tudósok, akik járják a hegyet kalapáccsal, ásócskával, növénygyűjtő tűszővel, bogarászó hálóval. Értekezéseikből tudhatom, ha van elég szorgalmam, türelmem műveik lapjait forgatni, hol, milyen talajon járok, milyen kövekbe ütközöm, milyen növényeket lelhetek jellemző bőségben, vagy nagy ritkaságként. Összejárták bizony hegyünket nagy önfeláldozással. Ha nem is mindig leltek kincseket örömkre, kullancsot minden bizonnyal nagy bosszúságukra a bőrükben. A mostaniak egyre többet. Vannak bakonyiak, kik legyintenek, hogy, eh, kullancs mindig volt, csak nem volt ekkora propagandája. Mások, okosabbak szerint a sok kullancs is a biológiai megerőszakolás bosszúja, vagyis az ember felelős érte. A visszavágás meg a vírusos agyvelőgyulladás az ember ellen. Láttam nemrég egy orvosi rendelő előtt legalább két tucatnyi iskolás kirándulót elkeseredett kísérőkkel, hogy szedje ki belőlük a körorvos a gonoszul kapaszkodó kullancsot, mert, jaj, ha így kapják vissza őket a szülők, nagy lesz a rémület és ennek átka is mind a szegény pedagógus fejére hull majd. Operálhatott az az orvos lámpafénynél akár éjjelig is. Nem tudom, hogy csinálja, hogy nem

marad benn a bűnös féreg feje. Belőlem ezideig csak egyet tudtak kicibálni fejével együtt, pedig kezeltük mindennel, amit csak tanácsoltak, a gázolajtól az édes mézig. Nem tudom, jobb-e félni, mint megijedni. A rémület egyszeri, a félelem addig tart, mint az élet, és ezek közül egyik a kullancs görcs.

Elmaradnak mellettem balról a Kőrishegy öccsei, kisebb bakonyi hegy-csúcsok. Hegycsúcs mondom én ezekre az öt- hatszáz méteres dombokra. Ki-nevetnének érte a havasokban gazdag országok lakói. Nékem ezek voltak valaha a legmagasabb csúcsok, most szánhatom magam a csalóka érzésért, hogy gyermekkoromban óriások voltak, ám alakzataiban olyan a Bakony most is, mint kicsinyített mása óriás hegységeknek. Meglelem benne azok rejtett szépségeit tizedrésznyi arányban, de annál tömörebb szépségben. Szép nevük is van e csúcsoknak: Szállástető, Hajszabarna, Pápavár, Égés-tető, Gát-hegy, és Bakonybélen túl a Tönkölös, a Boszorkány-tető, szembe azokkal, jobboldalt Kerteskő, a Somhegy. A térképen jelzett nevük nem mindig azonos a helybeliek szavajárásával. Nem látom valamennyit, de ismerem emlékeimből, abból az időből, mikor még fürgébb volt a lábam. Szomjaztam északi lejtőiken. Dél irányban akadtak források lejjebb, merittem vizükből harmonikás pohárral, kalappal, tenyérrel, papírhajóval. Nem tudom, bugyognak-e még azok a kiskutak. Némelyiknek már akkor is olyan vékony volt az ere, hogy elkísérhettük könnyen folydogálását születésétől az elmúlásáig. Nem sivatagban múlt el pedig, hanem a déli lejtők szomján. Volt olyan, melyet névtáblával jelöltek meg a lelkes turisták. A turista szó alatt nem értettünk akkoriban hajónyi autóval érkező idegeneket, vastag pénztárcával, valutával. Turistaházak koromból tudom, hogy sokféle jellemzőjük volt, de nem a vastag pénztárca. Nem rangos járművekkel érkeztek, sem személykocsival, sem óriás autóbusszal, hátizsákkal csak, bakancsban, kockás flanelingben, súlyos szoknyában és kedves ételük volt a kétforintos krumplileves, legfeljebb a balatoni keszeg, ha nagyon duhajkodtak. Nem tudtam hirtelen kit szeressek közülük jobban, a precíz turistát, aki hátizsákjában olyan rendet tartott, mint egy műszerszekrényben, kalapján érmék, trófeák, melyeknek fontos történetük volt, nyakában térképes tarisznya, pontosan kijelölt útitervvel, iránytű és kulacs, lehetőleg forrásvízzel. Járt az élen kitartón, de kímérten, a célnak legmegfelelőbb sebességgel, még jó, ha nem volt lépésmérője. Vagy azt inkább, aki összedobálta felszerelését, semmi sem volt helyén a zsákjában, csak hirtelenkedett, mikor ébresztette a vekker. A sor végén lógott, megállt, körütekintett ott is, ahol nem volt márkás látnivaló, sőt, urambocsá, nótára gyűjtött, olyan helyen, ahol leginkább takarékoskodnia kellett volna a szuflával. Voltak komor hegyjárók, bakonyi alpinisták, voltak, akik jöttek, hogy elüssék a vasárnapot, el is borozgattak, ahol erre alkalom adódott. Mások a magányukból menekültek, gyakran nem mutatók, de rendkívül szimpatikus nők főképpen, éltethette őket remény, mert a turizmusban szerelem is szövődik az árvák között, úgy mint a búcsújárásban, vagy vallásos teákon. Akadtak párok, akik el-maradoztak sürűbb helyen, aztán hahózhattak, sípolhattak értük.

Amint a turistaházba érkeztek, minden csoportjukban felfedeztem bizonyos hierarchiát. A rangot természetesen és helyesen a tapasztaltság adta, érdemjelek és kilométerek, nem hozta azt senki magával a polgári életből. Aki pedig így rangot nyert, meghatóan viselte szíven a felelősséget minden sporttársáért. Járhattak hozzánk jólfizető vendégek kirándulásképp, mi a krumplileveses turistákat szerettük igazában. Természetesen fogyott a jó főzelék is feltétellel vagy anélkül, és néha az ilyen szelíd kezdet után, barátságos fogad-

tatás után, azokból is lettek nótás vendégek, sőt gitárosok, mert a turista is ember, méghozzá olyan, hogy különbséget tesz az igazi jó és a hitvány borok között. Olyan a természete, hogy keresi a tiszta gyönyörűséget. Életre keltek nádtetőnk alatt nem egyszer olyanok, akik otthoni rabságból szabadultak, válalva ezért nehéz felszerelést és úttalan utakat.

Ahogy ereszkedtem le Bakonybél völgyébe, elébb csak át meg áttűnt a fák között, végül előbukkant teljes pompájában a Kőrishegy csúcsán a mesebeli hidroglóbusz. Hatalmas gömb, vörös és fehér színben, remek vasszerkezet tetejébe helyezve. A borzavári kocsmában nevezte így egy korsó sör mellett valaki jókedvű ember: mesebeli víztorony. A felesége álmodta róla, mikor ámulatot keltve megjelent a Honvéd futballcsapat színeiben a kéklő hegycsúcson, hogy olyan hidroglóbusz az, amelybe nem kell felpumpálni a vizet, hanem nyeri egyenest a felhőkből szivárványcsővön. Ilyen álmok születnek, abból, hogy a bakonyi embereket elfogta a rémület a fogyó vizeik miatt, pedig tudhatnák ugye, hogy olyan államban élnek, amely nem hagyja őket ivóvíz nélkül, sőt szarvasmarháikat sem, disznóikat sem, mégis akadnak kishitűek, akik felszámolják az állatállományukat. Továbbá minden okos ember tudja, hogy az a nagy, színes gömb azon a derékba vágott Eiffel-tornyon korántsem hidrogróbus, hanem lokátor. Csakhogy azt már nem minden okos ember tudja, mi az a lokátor.

Bakonybél után, melynek csak a sarkát érintem, nincs emberlakta hely a csúcsig, hacsak nem a kis Felső-szépalma puszta. Csupán egy erdészházat leltem ott valamelyik utamon, régen. Az erdész hatalmas üstben szarvasgoponyát főzött a pompás agancsral együtt. Tisztogatta gyökérkefével, fehérítette, ragyogott a csont végül, és rajta az agancs. Nem magának készítette ki, valaki messziről jött vadásznak, ott volt kéznél a ferdén fűrészelt tölgyfarönkszelet, melyre felszögezik. Az idegennek csak az lesz a dolga, hogy rápingálja nevét, a sikeres vadászat dátumát, és hogy: Bakony, Ungarn. A gépkocsijának csomagtartójába nyilván nem fér bele, de felfér az autó tetejére, így diadalmas igazában.

Ma kulcsos turistaház van Felső-szépalmán. Egy házaspár lakja éppen, azok sem bakancsosak, hanem a gépkocsi csomagtartójából szedegetik elemőzsiájukat. Berda József, kedves, jó költőnk jut eszembe a kulcsos turistaszállásról. Ő cimborák nélkül nem szívesen járta a hegyet. Nem figyeltem meg, milyen rend van hátizsákjában, de annyi bizonyos, jó szalonna, sajt, kolbász, meg hozzávaló nem hiányzott belőle, főképpen nem a gondosan megválasztott ital. Nem az értéke szerint választotta meg, a forrás volt a fontos, ahonnet származott, s tisztessége annak, aki palackba öntötte.

Fenn a csúcson hozzám szegődik a lokátorék fekete kutya. Barátságos állat, túlságosan is az, majd feltaszít, aztán míg kísér keskeny gyalogúton a kilátóig, méregeti a bokámat, belefér-e kényelmesen a szájába, ezt is barátságból teszi, tetszik néki nyilván, hogy nem viselek bakancsot, jókora fogai-val óvatosan tapogat. Unatkozó kutya lehet, azért van ekkora öröme az érkező idegenben. Tudja-e vajon, pontosan, meddig tart bokám szilárdasága? Lehajolok, hogy elhajítsak néki egy darab száraz ágat, ezzel játékra csábítsam, de azt nem engedi, rálép inkább, huzakodunk, melyikünké lesz végül az a fadarab. Morog is közben, de nem tartok tőle, inkább valamilyen családias hangulat fog el. Mitől is? Bátyám Mica nevezetű vadászkutájával jártam erre egyszer, majdnem ötven éve. Tilos volt az erdőben kutyával sétálni, sőt úgy mondták, törvényadta joga az erdőörnek, hogy lelője a kisvadakra

veszedelmes állatot. Olyan erdész viszont elképzelhetetlen, aki rádurrantson egy fajtisza magyar vizslára. Hát még a Micára, volt annak elég ismerőse a környéken, kocsmáros kutyájának van. Ez a Mica némi szűkülés közben felkísért az akkori rozoga kilátó foghíjas lépcsőjén. Vidáman szemlélődött ott velem. Megfigyeltem, hogy a kutyák szeretnek gyönyörködni a tájban, de azt hiszem, minden állat. Tudom ezt a kakasról, a gulyából is akad mindig egy-egy, ha dombon legelésznek, amely megáll valamely kiemelkedő helyen és néz, néz a messzeségbe, még legelészni is elfelejt, de megteszik ezt a vadak is, a szarvas, a róka. Valamelyik közeli község határában kérdeztem a helybeliektől, mért nevezik azt az oldalt, amelyen éppen álltunk, Szamár-hegyi dülönék. Azt felelték, nézzek csak fel, ott van egy börc, azon szokott tájékozódni nagy kitartással a Polgárék számára, márminthogy valamelyik öregapjuké.

Nyilván jól érzte magát ott fenn a Mica kutya, csakhogy a visszautat nem vállalta a lépcsőn. Hiába fogtam nyakörvét, rakosgattam volna a lábát fokról fokra. Nem, a világért sem, nyüzsitett, remegett minden porcikájában. Felfelé szívesen, ha félelemmel is, de lefelé nem. Felfelé jövet az eget látta, lefelé csak a mélységet. Nem tehettem mást, ölembé vettem azt a nehéz ebet, azt a reszketőt. Nem volt könnyű a dolgom, mert kapaszkodás nélkül kellett letapogatnom. Szerencsére nem fészkelődött, nem ficáncolt, csak az a finom remegés a bőrén. Okosan az állam alá nyomta a fejét, hogy ne lásson semmit, úgy szálltunk alá. Hazáig egy lépést sem távolodott tőlem. Úgy tudta, rettentő nagy veszedelemből szabadultunk mi ketten.

Annak meg már hatvan éve is van, hogy először másztam meg ezt a csúcst, gyerekfejjel, meggondolatlanul egy drámai esemény alkalmával. Hatalmas erdőtűz ütött ki a hegyben, valahol Fenyőfő felett. De akkora, hogy a mi falunkat, Tamásit is ellepte a pernye, nem tüzes, csak fekete fátyolfoszlányok és könnyű fekete ágacskák. Ily nagy füstoszlopokat még sosem láttam és ilyen vörösbarnát, elnyelték a nap fényét, alig is hittem, hogy csak az erdő ég. A föld tüzes mélysége bocsáthat csak fel ilyen félelmetes tömeget.

A fél falu megindult a hegynek vezető utakon, ki kocsival, ki csak úgy gyalog, szerszámokkal a vállán. A nagy zűrzavarban ki törődött vele, hogy mi is elindultunk jó pajtásommal a boltosék egyik fiával, nem mérlegelve sem távolságot, sem veszedelmet. Sőt éppen a veszedelem érzete vonzott bennünket. Fáradtságot nem éreztünk. Olyan közel jutottunk, hogy már nemcsak a füst, látszottak a lángok, jól hallatszott a ropogás és érezni véltük arcunkon a lángok melegét. Akkor utunkat állták a vigyázók, és nem kíméletes hangon utasítottak vissza az anyánk szoknyája mellé. Barátom azonban makacs ember volt, azt ajánlotta, kerüljük meg a tűzfészket az őrzőivel együtt, menjünk fel a csúcsra, a felséges látványon kívül az is izgatta hogy egy repülőgép keringett nagy távolságban a tűz körül, és a hegyről mi azt majd egész közelről látjuk, sőt felülnézetben, és kinek jut osztályrészül ilyen élmény, hogy letekint a szálló repülőgépre. Pontosan emlékszem, ezt a kifejezést használta: osztályrészül. Megőrizte magának valamely fennkölt tananyagból. Fellépése döntő volt, raktuk hát a lábunkat és hosszú erdei bogarászás után éhesen és fáradtan megérkeztünk a csúcsra. Fogalmunk sem volt, hány óra lehet, mert innét nézve minden máshol volt, a nap állása sem jelentett semmit. Az erdő füstjéből kevesebbet láttunk, mint otthon. Csak remegő lábunkon éreztük, mekkora utat tettünk meg, nemcsak magasságban, távolságban is.

Ördöge volt a barátomnak mert valóban láttuk a repülőgépet felülnézet-

ből, sőt volt úgy, hogy egészen közel jutott hozzánk, jól láttuk a pilótát. Nem volt ismeretlen sem a repülőgép, sem a pilóta. A gici gróf szállt fel a rettentő tűz napján több ízben ügyes kis magánrepülőgépén. Nem az ő erdeje égett nem is hiszem, hogy az oltásban segédkezett megfigyelésével, bár az sem kizárt. Annyi bizonyos, hogy közelről látni akarta a tüzet, ezen pedig mért csodálkoztunk volna, akik ekkorát futottunk az izgalmas látványért. Ez a gróf manapság nem a viselt rangos tisztségeiről ismeretes, nem is kiterjedt birtokairól, hanem a történelem bukfence folytán arról, hogy ifjú korában kiváló írónk, Nagy Lajos oktatta a jóra. Aki a pilótaságra oktatta, az bizonyosan jó munkát végzett mert gróf Jankovich Bésán Endre nagyszerűen manőverezett a hegyek között. Hogy mi lett a magból, melyet nagy írónk vetett el lelkében, nem tudhatom. Egy bizonyos csupán, Nagy Lajos ismert politikai eszméi nem fogantak meg benne, erről éppen akkor tett szapora tanúbizonyságot az első világháború utáni években, a nagy bakonyi erdőtűz idején.

Az erdőtűzből annyit sem láttunk, mint a tamási templomdombról, viszont hamarosan megtudtuk, merre van nyugat, mert míg ott időztünk, a nap ugyan-csak lehanyatlott. Számíthattunk rá, hogy hamarosan meglátjuk a napot is felülnézetből. Erre azonban nem került sor. – Ránksötétedik! – Egyszerre kiáltottunk rémülten és már iszkoltunk is völgynek. Az utat, amely felvezetett bennünket, egykettőre elvesztettük. Annyit éreztünk, hogy a nyugvó napot balkezre kell vennünk, csak hogy az is felhőbe került rövidesen, és a fák sűrűjébe. Szerencsére ráakadtunk hosszas bolyongás után egy lineára, mely meredeken lefelé vezetett. Most már mindegy is hova. És ha belevetett pontosan a tűz fészékébe? Barátomnak eszébe jutott egy történet. Egy azokból a félelmetesekből, amilyeneket tollfosztáskor meséltek a vénasszonyok; hogy egy erdőkerülő lányába beleszeretett az uradalmi főerdész fia. Atok száll az ilyen rendbontó szerelemre és mindenütt csak a tilalom. Nagy titkon valahol az erdő mélyén találkoztak. Sosem támadt volna bennük bátorság akkora bűnre, hogy megkerüljék isten áldását, csak a rengeteg tilalom tette őket olyan elszánttá, hogy házasságot kezdjenek egy bodzafa alatt. Elkezdték, és nem is tudták abbahagyni sokáig. Akkor ütött ki az erdőtűz, mégpedig éppen úgy az átkok szerint, hogy körülvette őket és nem volt többé kiút. Olyan hosszasan és alapossággal mesélte, olyan részletesen szerencsétlen útitársam, hogy azalatt ránk is szakadt a sötétség. Annyival is gyorsabban, mert a felhők egyre terpeszkedtek. Már akkor elkezdtük a sírást, pedig mindketten betöltöttük a tizedik évünket, talán a tizenegyediket is. A barátom nemhogy inkább dalolt volna, mint minden okos ember, aki fél, hanem a legrémesebb történetek jutottak eszébe, melyekből ki nem fogyhatott, aki ez alatt a hegy alatt élt, és csak mondta, mondta. Jöttek a farkastörténetek, a vadkan. A vadász, kocavadász, aki hall valami zörejt és csak odadörrent vaktába. Beleshetünk egy verembe, amelyet ástak valamely nagy vadnak, soha onnét ki nem jutunk, ott veszünk éhen. Végül előjött a betyárokkal zokogós hangon. Hanem akkor elmúltak a könnyeink, mert felsóhajtottam: – Bárcsak jönnének! Legalább kettő, lóháton. Ki hallott olyat, hogy a betyár bántja a gyereket, hát még az olyat, mint mi, akiknek egy vas sincs a zsebünkben. Megszánnának inkább, felültetnének maguk mögé a lóra, hogy fogjuk át jó erősen a derekukat. Nyargalnának velünk és letennének a faluvégén, vagy ha ott nem, legalább a Papakácsnál. Mi pedig attól fogva szolgálnánk őket há-

lából. – Hogyan? – Hát például égnek állítanánk a kútgémet, ha pandúrok vannak a faluban.

Mit számított nekünk, hogy pandúrok már nincsenek, sem pandúrok, sem betyárok. Titkos feladatunkat alaposan kidolgoztuk a legapróbb részletekig, miközben elfogyott az erdő. Bokáig tapostunk a homokban valahol Szűcs és Fenyőfő között. Akkor rákezdett az eső, ami jó volt az erdőtűz ellen, de mi átáztunk, mint az öntött ürgék. Oda se neki, mert egyszerre csak vonatfütyöt hallottunk, majd feltűnt sok világos ablakával a pápa-bánhidai vicinális vasút késői szerelvénye. Irányt vettünk rá, mert tudtuk, hogy két sín között a vak is eltalál hazáig.

1935-ben Weöres Sándorral, költő barátommal másztuk meg a Kőrishegyet. Ez volt az utolsó esztendő, amikor még bakonytamási lakos voltam, vagyis odavaló illetőségű, mert az év legnagyobb részét távol töltöttem. Nem sokkal előbb, apám halála után kiköltöztünk a paplaktól, egy kis faluvégi házba, ketten legfiatalabb nénemmel. Itt töltött nálunk egy időt a nyárból Weöres. Egy ugrás volt csak oda az erdő, áttetsző reggeleken egészen közel léptek a hegyek. Egy ilyen reggel vendégem azt mondta könnyedén, menjünk fel a Kőrishegyre. Igyekeztem tudtára adni, hogy annak a közelsége csak optikai csalódás, próbáltam már, lóg a nyelvünk, mire felérünk, az ilyesmire készülni kell, feltarisznyázni magunkat, és egyáltalán, maga az elhatározás... Tíz perc múlva kiléptünk a kapun, nővérem a végső pillanatban gyömöszölt a zsebünkbe kétségbeesve némi kis harapnivalót. Sándor azt is fanyalogva fogadta, mondván, ez csak rossz szokás, megrögzöttség, hogy ha valaki kirándulni indul, útravaló-készítéssel rontja a kedvét. – Melyik úton menjünk? – kérdeztem, mert nem egy vezetett a Kőrishegyre. – Toronyiránt – felelte ő. Vitába szállhattam volna véle, hogy erdőben nincs toronyiránt, csak a pusztaságban, de nem tettem, toronyiránt ment ő egész életében, hát engedtem elől, nem mindenkinek adatik meg, sőt nem is engedtetik, hogy mindig csak toronyiránt menjen. Előre engedtem őt, az ismeretlent, aki annyit jártam a Bakony északi oldalát. Törtetett és követtem, ha tudtam is, mennyivel kínosabb ez, mint a szolid keringülő. Istenadta, hogy nem tévedtünk el, holott a csúcs nem látható, ha már a hegy oldalát tapossa az ember. Csak távolból tetszik biztosságs célpontnak. Könnyen lehetséges, hogy egy szót sem ejtettünk a táj szépségéről, sem nem találgattuk a tetőn, melyik torony milyen falué. Azt tudom, szóba jött a kilátón, hogy merre lehet Bécs és merre Jeruzsálem. Csak társalogtunk a kilátó legfelső fokán, mintha ültünk volna akár-melyik kávéházban. Ez egyébként megeshetett másokkal is akkor kortársaim közül. Vagy természetesen, vagy szerepjátszásból. Úgy való, hogy ha az ember húsz-huszonöt éves, távolabb tekintsen, ne ragadjon a saját faluja sarába. Weöres akkor már elismert költő volt, magam kinkeservesen éppen azon mesterkedtem, hogy valamely rendhagyó novellával megdöbbsentsem az avatott olvasót. Sándor is helyeselte ezt a szándékmat. Azóta sem döbbsentettem meg senkit. Akinek nincs akkora képessége, hogy döbbenetet keltsen, az igyekezzék világosan kifejezni magát, küszködjék az egyszerűségért. Sajnos ez sem könnyű, nem is hálás, mert aki világosan beszél, annak szüntelen igazat kell mondania, sőt a valót. Bizony alig van nehezebb, mint a sokat emlegetett nemes egyszerűség. Az igazság pedig az, hogy leláncolt engem már akkor szolgájának ez a táj túl korán, amikor még szükségeltetik, hogy az ifjú az egyetemes emberiségre, a világegyetemre vonatkozó általános és megoldhatatlan kérdéseket tegyen fel magának.

Az előző évek szegénysége okozta tán, melyet bőrömön is éreztem elég korai árvaságban. A gazdasági válság korszaka, melyben úgy vallott magáról a falu, mint soha máskor életében. Megfagyott ekkor a gög, a módos ember lesújtottabb volt, mint a szegény, mert őt érte közelebből a világméretű csapás. Azóta is, ami történt az évtizedekben, átok, vagy áldás, gondolatban mindannak értékét és gyászát e falvaknak sorsán mértem meg, ezeknek lakóin, amely falvaknak tornyai többnyire ide látszanának a csúcsra, ha nem nőttek volna magasabbra a fák a kilátónál.

Verses epistolát rejtettünk el gondosan Weöressel a Kőris-hegyen, öszszehordott kövek alatt. Nem volt palackunk sem, amelybe elhelyezzük, de egyetértettünk, hogy úgyis mindegy a végtelen időben, meddig olvashatók ceruzasoraink, egy év annyi, mint ezer.

Még egy régi kirándulásomról kell megemlékeznem, mielőtt hozzá kezdenék, miről is gondolkodtam ott a hegyen végül a mai eszemmel. Az is legalább ötven éve történt, hogy Bakonyszentlászlóról egy délután jókedvű társaságban felmásztunk a Kőrishegyre északi fényt nézni, ám nem oly fakir módon, mint költő barátommal, hanem étellel-itallal, sőt ha jól emlékszem asszonyokkal is. Az újságok megírták, hogy egész Magyarország lakossága tanúja lehet a következő éjszakákon ennek a Közép-Európában csodaszámba menő égi tűneménynek, ha elég éber és nyitva tartja a szemét. Hogy az éberségünkhöz szó se férjen, azért mástuk meg a hegyet, és magáért az éjszakába nyúló izgalmas kirándulásért.

Mikor egészen elsötétedett, találtunk is jelenséget északi irányban az égen. Jó vacsora, tábortűz, némi savankás gyiróti bor elfogyasztása, hangos jókedv közepette akkor elfogott bennünket az áhitat, elcsendesedtünk. Valaki okosan magyarázta, hogy mi is a sarki fény: nem más, mint a Nap elektromos hatása a legfelső atmoszférarétegekre. E tudományosság hatására még jobban lenyűgözte társaságunkat a mennyei jelenség, míg csak el nem hangzottak profán szavai annak az erdésznek, aki hozzánk szegődött az erdő védelmében, s körülrakatta jókora kövekkel tábortűzünk helyét. – Hát kérem, ha ez lenne az északi fény, akkor mi innét annyiszor láthatnánk, mint az eszkimók, csak hogy ez másvalami: Győr város fényeinek tükrözése a levegő-égen. Mert párás ott a lég. Tudvalévő mennyi víz folyik össze, Rába, Rábca, Marcal, meg a Mosoni Duna.

Hidegzuhany volt ez elsőre, de nem véglegesen, mert a társaság zöme nem szentlászlói lakó volt, hanem győri nyaraló. Büszkék lehettek rá, hogy híres városuk, ha másképpen nem, hát égi segédlettel, de idáig tündöklük.

Nyár

*Nem lett május. A bársonyujjú évszak
nem játszott gyöngye levelekkel boldogan.
Nyár jött, durva, száraz, foltokban hulló
fű, a földben repedés. „Szeretni foglak!”
mondtam, de értelmét vesztette a mondat.
Akár meg is halhatsz. Te lennél
az első halottam. Utánam az első te lennél.
Hogyan csinálnád? Csak bátran.
A siklást, mint az egyesülést,
elszánt, forró, gyönyörtelt mozdulattal.
A hideg elviselését később akár a bogarak.
A fénnel való találkozást, ha van,
– hadd világítson rajtad át –,
elengedve végre magadat.*

Távolítás

*Először az örökzöld dob le magáról
egy levelet, és elkaparja nyomtalan
a tyúklábként meredő alattomos gyökér.
De ezt nem látom már. Ide
nem jövök vissza többé, nem
találkozom veled. Könnyűség fog el,
a szerelemhez hasonló.
A fal megúnja simaságát,
széttesziti a téglák fogsorát,
benéz egy üldözött, sárga csillag
az égről. Visszanézhetek, láthatom,
ahogyan síma szám suttogott füledbe.
De nekem könnyű már.*

*Alszanak a gyerekek,
az első férjem mosogat. Aztán egy gyönyörű,
kővér bírónő magnóba olvassa
a szertartás szövegét. Ezüstös
ülnökök pihennek mint egy oltárkép
szélén, szeretném megérinteni őket,
de nem lehet. Várnak mások is
a feldúcolt folyosón. A meszesvödrök,
meszelőpamacsok mint hóvirág a könnyű
kosarakban az utcán.*

Szibériám:
a hó nem bírta már, engedett
az örökös fűcsomónak, s most átütve
szégyenére a szüzi tehérség.
Lángoló
felhők futják be az eget, egemet.
Ennyire fiatal nem leszek többé.

Álom, ezerkilencszázötvenegy

Kalitkában a sárga, savmarta épület.
Mint papagáj a hintán jobbra-balra leng.
Almomban fölmegegyek a vörösmárvány lépcsőn,
sietnem kell, mert lebontották régen,
összeomolhat bármikor. Tépett
bársonyfűggöny szárnya megérint,
székládba labda botlik, szénpor
fodrozódik mint homok, vaskályha izzik,
valaki begyújtott. Kandalló
jeges teste vonaglik,
foltozott lepedő fekszik az ágyra.
Várótermi csönd. Bogarak szaladnak
fémes csikorgással a Repedés-
Falu Főutcáján végig. Pókháló
löki a porladó falakat.
Szememnek vasgolyó ütődik, leomlik
a ház. Ébredek. Nem tudom, ki vagyok.

Üveghegyek közt hontalan lebeg
a gyerekkor, fészkére visszaszállna.
Emlékezet mézes odvába zuhan.
Várja a befelé forduló szem
csillogását, titkos jelre vár.
Mosolyog az alvó, gyerekkor selyme
hullámszik fölötte, ablakán türelmetlen
kopogás: párkányán galamb-
hölgyek és urak járnak.
Kukoricaszem cérnára kötve előttük.
„Megfogni egyet, megenni vacsorára!”
– szorítja a cérnát az alvó, éhes újra.
Plakáton kék madár, csőrében olajág.

Aludj már jól

1

Elindul. Végigkapaszkodik az oldalrácscon, átlósan lefelé. Ott van, ő tudja, hol. De a nyakát mindig onnét nyújtja ki, tapogatózva a levegőben, közép felé, és a távolságban is biztos. Ugrik, ezt a mozdulatot, mint részletet, sosem látom, eléri a közép tájt elhelyezett pótrudat lent. Ez a vakbot. Ott áll a vakbotján, és sietősen halad tovább. Ülőrúdjától most már nem az oldalrácscon, hanem a vakboton távolodik. Újabban meg se koccantja csőrével az oldalüveget, az etetőtál felett; itt is tudja a távolságokat. Néha mégis úgy áll meg a tál előtt, hogy ha üt, a levegőbe csupán. Csőrének belvilága látszik ilyenkor, nagyon szép. De a mozdulat céltalansága is benne van a színben, és ez fájó. Az elugrás mozdulatát, ami valóságos, nem látom, a csőr színébe a hiábavalóság mozdulatát, ami csak belelátás, belelátom. Róla nem tudni, mit lát. Már mindkét szeme homorú, mélyület, ám a vöröslő bőrig kikopaszodott fej rég visszatollasodott, és gyönyörű. A teljes madáralakzaton semmi reménytelenység. Hibátlan, és ellenfényben a szemét is látjuk, tévesen. Tud nézni, valaha látott, az egyik szeme itt ment el. Fokozatosan. Véletlen, hogy épp akkor nőttek vissza a fejére a tollak. A tollaktól még üregebb lett a két szem helye, de már nem volt mocsaras a felszínük. Feketés hártya, nagyon szilárd kocsonya. Befejezi az evést, a vakboton szökdel vissza, oldalazva, az ülőrúdhoz. Szinte sosem véti el. Sárgás-pirosas csőr-belvilága tárul, tapogatja a teret, néha csak a rúd ottlétét érzi meg, néha hozzá is ér, nagyon karcsú, magasan felnyúlik a test, szökken, fönn van. Ezt a mozdulatot sem látom, mint részletet, bár valós. Nyugalmi helyzetét látom megint, vagy mozgását a rúdon. Elhelyezkedik, néha iszik. Az itató az ülőrúdnak azon a végén van, amerről mindig elindul az etetőtálhoz az oldalrácscon. Megrázza tollait, leereszkedik ülő tartásba. Mozdulatlan. Nézem.

2

Megy 1974 karácsonyának mellékutcáján. Valaki 1981-et írt, valósan, festékszóróval egy telefonfülkére. Felnéz két ház között, hátulról, az üres telken és az udvaron át a hetedik emeletre. A loggia látszik, sarkában fehér szekrény. A hatodikon, ezt egyszer már megfigyelte, csak elfeledte, a loggiának ugyanabban a sarkában szintén fehér szekrény. Nem látja jól, ugyanolyan-e. Egyik loggia mögött sem lát a lakásban életet. Az egyik lakásban van élet. Abban a lakásban, amelyiknek loggiájára ő felnéz, ott, nincs élet. Megy sült krumplit enni. Tovább indul az enyhén lejtős lágymányosi utcán; ez még a régi város, ez az utca sok évtizeddel ezelőtt is megvolt, nem – így hívja – segédutca. Zöldséges előtt halad el, kis zöld fejeket lát, lábában; nem vesz; majd ha sültkrumplizott, utána, a piacon. Cukrászda előtt halad el, el-

halad egy ház előtt. Segédház, mégis, majdnem oda költöztek. Kik? A loggia mögött a lakás élettelen, már széthull. Most látszik mekkora rend volt. Ajtónyitáskor: jellegzetes szag. Öregszag-e? Vagy csak bútoroké. Távfűtésé, a szellőztetés reménytelenségéé? Reménytelen, de nem hiábavaló. A függöny már leszakadt a loggia ajtaja felett, ők már nem varrják meg, nem csíptetik vissza. A szagba a por és a rendetlenség belekeveri a magáét; most látszik, mekkora rend volt ott. „Nem szerettem”, írja, „és most sem szeretek karácsonyozni jární. Itthon, persze, a madarak miatt a fa kiszorult az előszobába, ám amióta a poszáta éjjelente ott alszik, az idei elhelyezést még ez is nehezíti. A fa, gallyak egy vázában...” A vázát a lakásból vitték át. „... a kamrába kerül majd, a konyha és a kamra közti ajtóban áll talán, hogy a poszáta ne féljen tőle. Félték a fától. Szpéro elsőül, mikor még az övé volt mindkét szoba. Félt. Láttá magát, röptét, a gömbdiszkekben; a fát két nap múlva leszedték. A fát minden évben...” Fontos-e, hogy nem szeret karácsonyozni jární? Fontos-e, hogy 1974-ben volt az első karácsony már anyja nélkül? Fontos lett volna-e anyjának, hogy két karácsonyt ne elfekvőkórházakban töltsön? „... fontosnak tartottuk, és nem szerettünk elmenni mellőle. Összeültek a medvék a nagy heverőn, ők vártak minket, amikor a karácsonyozni járásból hazaértünk. Volt két év, amikor ez így alakult: fa feldíszítése itthon, ajándékok összerakása anyámnak, be a kórházba anyámhoz, kis fával, át apámhoz, a loggiáról bevettük a másik kis fát, feldíszítettük, apám sírt, anyám nem volt ott, anyám”, írja, „az elfekvőkórházak egyikében volt, megebédeltünk apámmal, és átmentünk anyuékhöz; ott a gyerekek, az unokahúgaink, mindennek örültek, és később a zongora is oda került hozzájuk, amin az a fa állt még nálunk, amelyiktől Szpéro, mikor még csak és csak az övé volt a lakás, mert egyedüli verebünk volt, úgy félt.” Rákanyarodik a piac felé vezető segédútra, a legnépszerűbb (segéd-)áruház felé. A régi boltok az igaziak? Sült krumplit segédéttermekben kaphat csupán; az igazi piacon hurkát eszik sült krumpli helyett. „Bent jártam a segédétteremben, ahol apám étkezett néha”, írja, „már anyám halála után. Kifordultam. Hideg volt a kolbász a sült krumplin, a mustár a krumplit eláztatta.”

3

Ezt már reggel írja; amióta hat madaruk van, senkié se a két szoba egészben (és Poszi, éjszakára, a fölmeleghadlózott – neki fölmeleghadlózott – hallt is megkapta), és mindenkinek csak röpórája van; kivéve Őt, aki nem jöhet ki a kalitkából. Kétszer kijött; és elindult egészen lassú szárnyverdeséssel a magasba, kikötött egy szekrény tetején, egy képen, bezuhant a kályha mögé, felmásztak érte létrán. A létrától a többi öt mind rettegett, kalitkáikban össze-vissza verte magát. Muszáj ennyi madárnak, kérdezte valaki. „Mind az ötnek az életét mentettük meg”, írja, „és egyiket se bírtuk volna nyugodtan elengedni.” Ilyen egyszerű. Reggel írja ezt, és Szpéro röpórája van. Hogy a kalitkába visszatehesse, csalétek kell: ez a kenyér. A felesége behoz egy morzsányit, ő leteszi az írógép mellé-mögé az asztalon, a medve- és madárfűzetre (abba jegyzi fel minden este, mi történt minden nap; néha fáradt; kapkodva írja a legfontosabbakat, mert egész nap, írja, elvégezte rendesen és ráérősen amazt, amit kell; például ezt, írja most, még reggel, frissen); Szpéro a vállára száll, ahol a zongora volt, könyvespolc van, Szpéro nem megy oda, a szoba közepé felől jön, áll a vállán, a fehér trikón. Tradoni sortban ül, mert a zöl-

dike csak sortot tűr rajta, sortban szokta meg tavaly nyáron, élete első heteiben; ám amikor a késő délutáni röpórája van, a zöldike, Svunics úr odahasal Tradoni tenyerébe, ez is egy játék, háromszor, négyszer belehasal, le kell őt takarni kézzel, fészkelődik, zömök csőrével befúr két ujj közé, a fészekbarlang megfelelő; akkor kimászik. Fehér trikóban és sortban gépel. 1981 novemberében van odakint. Karácsonyi ajándékokat is lehet lassanként vasárnap kapni; ők már csak egy helyre vásárolnak főként: „anyuéknak”; „apu”, „mami”, „api” ebből a sorból kiesett. Tradoni most ezen a hétvégén megy utoljára Megyerre főért. Poszinak volt ott bodza, Neki gyom és Tilifű, és egyáltalán, gazdag vegetáció. A Tilifű Tiliről kapta a nevét, ő volt Svunics úr elődje, és tavaly – 1980 – meghalt. Nagyon fiatalon. Tradoni anyjának, maminak az édesanyja halt meg így nagyon fiatalon, és Tradonit ez a történet, hat-hétéves korában, szomorúvá tette. Mamival Tatabányára jártunk, meséli a feleségének, és (hogyan nagyon szomorúvá tette stb.) ... Szpéró hirtelen elrúgja magát a válláról, szárnya megkavarja a levegőt, az írógép kocsija, írja Tradoni, szerencsére a másik irányban halad. A kenyérre repült volna rá (a kenyér a rárepüléstől repült el a medve- és madárnaplóról), Szpéró ott áll most a füzetben, Tradoni abbahagyja az írást, lemászik az ablak tövébe, dől a hideg, összeszedi a morzsákat. Éliás (két és fél éves, himveréb) így fázhatott meg, az ablak közelében? Éliás beteg, Tradoniék szoronganak. Az antibiotikumos kezeléssel túl vannak, láthatóan nem használt. Infralámpás kezelést Éliás nem tűr, a száját (csőr) kitatani és hipermangános (enyhe) oldatot becsöppenteni nem lehet, és még sok mindent nem lehet. Samu tartja a frontot (három és fél éves, himveréb). Nem tádog, nem fázott meg, nem beteg. Szpéró (négy és kb. fél éves, veréb tojó) megfázott, de túlvan rajta, csak a tádogáson nincs, mert ez a légutainak valami állandó betegedéséből származik (származhat), és A-vitamin adagolásával lehet enyhíteni rajta (addig-ameddig). Kint száraznak ígérkezik az idő, de kimelegedett. Tradoni lábán fáznak a visszerek; Szpérót a kenyérrel visszatette a kalitkába, most a kalitkát átviszi a másik szobába, ahol a többi ötre a felesége a zöldeket rakja és fűzi fel. Tradoni összeszedi magát, megy Megyerre, az idén utoljára még, zöldekért és főért.

4

Már nem emlékszik, milyen volt mami szeme (szemhéja), amikor banánpépet adott a szájába, egy nappal a halála előtt. Nem volt jelentősége (a pépnek). A szemhéj talán lilás volt. Az infralámpát csak Ő tűrte, amikor hozzájuk került (bár az egyik szemével még valamit látott); elkezdődött (ideg-alap!?) a fej kopaszodása, vörösré, és meginfráztuk, írja Tradoni. Nemsokára indul, de nem szívesen. Olyan jól benépesült körülötte a szín. Annyian vagyunk, érzi. Viszont kimenni Megyerre hatukért kell. Egy fűrt bodza is fent maradt még, elérhetetlen magasban, a bokron. Azt a posztátának meg kell próbálnia (leszedni). Szpérót, írja, majdnem elütötte az írógép kocsija. Sült krumpli? Mindenképpen a kenyér kellett neki. A felügyelőné mondása, írja: „Ők aztán csak úgy szép egyszerűen megszűnnek, mi az nekik, nem lenni. És nekünk nincsenek. Nekik könnyű...” Az állandó vigyázás. E pillanatban: Éliásért, írja Tradoni, alig tudunk tenni bármit. Hazajön, felhívja szakértőjüket, megtudja, milyen arányban kell oldani a toroköblítő hipermangánt. Esetleg akkor az itatóba, átszűrt kamillába. Ha a színét eltűri Éliás. Lesni kell, iszik-e. Meggondolandó, nem szomjazik-e agyon (ha nem tetszik neki

az ital színe). Kérdés, elveendők-e a zöldek. (Hogy az ivásra rászoruljon). Tilitől, mondja a felesége, elvettük a zöldeket, és nem kellett volna. Ideg-alapon halt meg (végül) Tili, és az idegrendszer Polybével kellett volna erősíteni; akár kenyérrel beadható, sajttal, darabosan. A zöldféléket meg kellett volna hagyni neki a kalitkán (a magtáplálék a súlyos betegnek eleve sok volt, túl nehéz; ezen is múlt?). Múlt a benyúláson, kérde a felügyelőné, azon, hogy le akartam mosni a fejről a hányadékot? (Már hányt akkor.) Szpéroért meg minden reggel be kell nyúlni, úgy jön ki, újabban.

5

„Minden héten hazahozandó: hat csomag kalitkahomok. Aljhomok, finom. Egy bizonyos üzlet van, annak a homokja talán a legjobb, a zsákocskák is a legtömöttebbek. Hat csomag már súly. Ezt átvettem”, írja a felügyelő, „a felügyelőnétől, akinek úgyis mindig tele vannak a szatyrjai. A madárboltshoz közel: sült krumplis. De a zacskós rósejbnit csak a Városház utcában szeretem, vagyis ott egy darabig ez megfelelt. Van egy sült krumplis a Ferenziek Udvarában, olykor. A madárboltshoz közel, a Kelet-Berlinben a krumpli tizenegy forint valahány fillér. A híd budai oldalán a Gül Babában nyolc forint tíz fillér. A Gül Babába megyek át. Viszem a hat kiló gülbaba krumplit, a hat kiló homokot, két kiló valamit még, hat palackot; két üdítő, négy vörösbör. Lepakolok”, írja, „a Gül Babában, sült krumpli” (hasáb burgonya!) „nincs”. Ilyenkor? Gyalog a Fő utcán, bár sehol nincs hasáb burgonya. Ilonka néni: halmaji? egri? abasári? domoszlói? Cukrászda semmiképp. „Anyád, a cukrával, mindvégig cukrászdába...” És így tovább. Már a Batthyány téren. Villamospórlóval, javít, villamospótlóval haza. A villamos spóroló akart lenni, ezért járatott három kocsit, áramkímélés miatt, írja. De ezzel, a súlyos háromkocsissággal, tönkretették a kis alagút kanyarsíneit. Évente csere, most – nagyjavítás. A költség: tizszerese a megtakarított áramnak. Ezért van villamospótló. Ez egy busz. Érdekes átmeneti állapot. Ezeket az állapotokat, írja a felügyelő, gyerekkoromtól megszoktam. Ezért szeretek jobban egy átmenő önkiszolgálót, mint egy rendes vendéglőt. „Ha én egyszer elereszteném magam!” (Mami.) Ha én egyszer elkezdenék beüldögelni vendéglőkbe, folyton ott ülnék, holott nem szeretnék ott ülni. „Olykor végigdőlök ágyamon, a Kockáson, letakarom magam Báránnal, és este van, fűt a kályha, mint rég, rég!”

6

„Talán mégse lehet nagy baj”, szól át a felügyelőné, „Éliás olyan jó étvággyal eszik.” Tradoni kint jár Megyeren, és visszagondol erre. Hajolgat a kétszer két sáv közt, a zöld „szigeten”: taposófűvet szed. A taposófűvek ma, 1981. november 14-én Megyeren (Békás) gyönyörűek. Poszinak nem bírta leszedni azt az utolsó magasfűrt bodzát (kiderült: két magasfűrt! ráadásul). De Tilifű nincs! Lehetséges, hogy mind kipergett? Száruk se látszik. Akkor veszi észre: végig, a kifelé haladó sáv és a szemét- s törmelék- és agyaghalmok közötti útfélen sárga foltok. Csomóستul száradt ki mindenütt a (sic! jelzi kéziratában, nagy T-vel) Tilifű. Tili kedvenc füve volt. Tocsogós helyeken nő. Logikus, mondja a felügyelőné, hogy éppen ez a fű fagyott ki elsőül: a legle-

vesebb! Éliás dumál, kiáltja a felügyelőné, már délután; Tradoni megjött Megyeréről, kétféle gyommal (de az egyik: szintén leves, szintén csaknem mind kiszáradt), írja a felügyelő, és a gép zajára Éliás harsog. Napok óta nem harsogott! Tehát jobban van. Állapota mégis kényes. A felügyelőné délelőtt beszélt a szakértővel. Hipermangános oldat; hogy a lerakódásokat eltávolítsuk. Tulajdonképpen gargarizálás. (Jó tréfa! épp Éliással! Baj, hogy az infralámpát se tűri. Meg kellene szoktatni. A legnagyobb bajok lehetnek.) Éppen ez az, magyarázza valakinek Tradoni: hogy hiába járok ki Megyerre, attól a legnagyobb bajok lehetnek. Ők annyira aprók! Állandóan nagy bajok fenyegetnek, egészen közelről. A távolabbi és a testen belüli fenyegetésű egészen nagy bajok között a nagy bajoknak valahogy az élhető állapota (az épp önzés és halandzsza nélkül élhető nagy-baj-állapot) ez, így hatukkal, állapítja meg (összehajtja az újságot).

Szedi a két sáv közül a taposót, gyönyörködik a fehér virágokban, az öt madár által kirágható csemegében (magvak, virágok, duzzانات; lédús, de visszafogottabban, ez a növény, így december végéig kitart; ebből érződik: milyen hosszú még a tél, hiszen három-négy hónapig aztán nincs taposófű) (állítólag innét a neve: akkor nő a legjobban, ha tapossák; csak *nagyon* nem szabad taposni, mert a túltaposás aligha túlnövést eredményez). Leveri a taposófűbokrocskák gyökérzetéről a fölösleges, kicsit savanykás szagú földet. A megyeri piros (lámpa) hullámokban engedi a járműveket. Messze ugyan (s az állomás; a bodzabokor; ahol vissza a HÉV-re fölszáll, lehetőleg az onnét induló megyeri helyire, ott eldugottabban ülhet a 6–7 dagadozó műanyag táskával, benne a taposófű, a többféle gyom, a pásztortáska, a – ma nincs! – Tilifű, esetleg bevásárlás a megyeri ABC-ből, esetleg, ha teljesen eldugottan ül, szomszédos) a lámpa, de ritmusra ugyanúgy érnek oda az autók, jön egy sor, ő közben fölegyenesedik a két sáv közt, igyekszik kétszeresen is a hátát mutatni, nem stoppos. Ahogy elhúztak, folytatja. Majd a középső szigetről kimegy az ABC oldalán a törmelék hegyek alatt húzódo útszegélyre, de a Tilifűvek mind tövig-földig sárosra száradva. Eléri az utolsó zöld parcellát, már igen közel jár megint a kereszteződéshez, a bodzabokros állomáshoz. Most, ahogy ezt írja, Svunics, Tili utóda áll a fején. A felügyelőné a tegnap hozott homokkal Svunics kalitkáját tölti fel, kellő szintig, alul, és kitisztítja a kalitka felsőbb régióit is. Addig Svunics kalitka nélkül van, ott, ahol Tradoni gépel. Rászáll a fejére, és énekelget. A másik szobából Samu, Szpéro, Éliás és Ő – vagyis Pipi Néni – felelget neki. (Poszi, a poszáta tőle teljesen függetlenül teszi, ha csattog.) Megáll (Tradoni), végignézi a még zöld, de már száradozó terepen, teljesen tagadhatatlanul élnek (ahogy élnek), gondolja, a növények. Svunics most elszáll a fejről; valószínűleg ott hagyott egy adagot. Tradoni ellenőrzi (hajába tűr); ott az adag, szintén teljesen tagadhatatlanul van ott. Kiegyenesedik (ahogy ott a két sáv között), hallgatja a (némiképp verébutánzat) hangokat a szék alól. Svunics most ott bolyong. Ősszel kint a zöldikék más fajokhoz csatlakoznak, együtt bókászhatnak. Tradoni élete egyik leghatalmasabb verébraját látta felroppenni a múlt héten. Két hete, szombaton, azt hitte, elbúcsúzott a tereptől. Egy kóróbokortól különös gyengédséggel. Pipi Néni (Ő) szereti ezt a gyomfajtát, élénk zöldjét nem látja, de kettőssen érzi: mert a felügyelőné ezt a gyomot oda lógatja az ülőrúd víz feléi végéhez, ahol Pipi Néni elindul magokat enni az oldalrácson átlósan. Aztán a múlt szombaton Tradoni mégis kiment Megyerre, és találkozott a bokorral. „Hát nem vittek el, hát nem száradtál el, nem fagyta ki...” (A felügyelőné visszatért Svunics kalitkájával, és Zöldike Úr ismét Tradoni fején köt ki. Ez nem az én

házam, állapítja meg a kitisztított, megújított zöldű kaliról.) Pillanatokon belül bent van. Folytatódik a kalitkák tisztogatása. Ez a felügyelőné ügynevezett szabad szombatja. De hétről hétre kevesebb a zöld, amit egy-egy ilyen szombaton a következő hét napra szétrendez nekik a felügyelőné (hogy reggelente csak egyetlen műanyag zacskónyt kelljen hatfelé raknia, hat kalitkára aztán.) (Előtte este: a füvek mosandók, többnyire!) De a jelent, ezt a helyszínt Tradoni most elhagyja (itt).

7

Ott áll a törmelékhalomok alatt, most már el se búcsúzik a kóróbokortól (mert már a múltkor lenyírta, és ezek is kiszáradtak, e gyomfélék); ami két hete szükséges volt, mára értelmét veszti, két kijövés helyettesítette a nosztalgiaát. Vagy az évek, gondolja a felügyelő, ahogy koszvadt cipőben, nadrágban, ballonban, háború előtti dzsekiben, levét eresztő kesztyűjében (két szoborka, ahogy otthon a külső előszobában leállítja a villanyóra tetejére a bal és a jobb félpárat), felgyűrt gallérral, behúzott kalappal, kigombolt nyakú flanelingben, ádámcsutkáig érő pulóvermellényben, begyűrt – a nem gombolódó pulóver és a flaneling alá félszárasan begyűrt – piros kockás sállal ott áll. 1974, gondolja végig a még szükséges magyarázatot. Elhatároztam, felmondom a sor-karácsonyt, a végigjárást, gondolja. Akkor halt meg mami, és apihoz menet, emlékezik, összevesztünk (valami marhaságon a felügyelőnével). A felügyelőné egymaga ment fel apihoz, én ebben az utcában mászkáltam, gondolja, ahogy a sült krumplit egyáltalán nem ígérő lágmányosi utcán halad. Pogácsát nem akar venni a túl sok szénhidrát miatt. Emlékszem, írja, megálltam ott, és felnéztem a loggiára, és tudtam, bentről most hiányzom. A felügyelőné mindjárt kimegy a loggiára a kis fáért (apié), mond valami mentséget, miért érkezem késve, apám úgyis tudja, gondolta a felügyelő akkor 1974-ben (de még nem volt felügyelő! Szpéró 1977 nyarán jött, Flórián halálát követően találtam, írja), és felnézett a loggiára, a fehér szekrény még ott volt. Erre a karácsonyra vették apinak a tévét. Ott volt a tévé, a felügyelőné, api; ott volt két óra, két és fél, ennek a karácsonyrésznek a bonyolítására. Utána fel a közelben lakó anyuékhöz (a felügyelőné édesanyja, és egyéb családrész), és hét órára haza. Nagy fa még, medvéink, gondolta a felügyelő. Ahogy most, 1981 novemberében nézett fel már a vakablak-loggiára, tudta, a lakás üres. Ez se szabadság, se rabság nem volt.

8

Kijutni Megyerre, vagy csak: eljutni a HÉV-ig (a villamospótlóval; és miután kiszórta, s minél gazdaságosabban, hogy nem az idetelepedett varjak s ne is a galambok egyék meg, ami a verebeké és rigóké, a verebek és rigók kajáját a parkban; és közben lekésni villamospótlót, ezzel, tudni, HÉV-et, ezzel később érni haza Szpéróékhöz), ez volt csupán a rabság; az, hogy el kell menni otthonról. Kint Megyeren az már a szabadság volt. Felnéztem, emlékezett vissza most, hét év múltán (api két éve volt halott, mami hét) a hét évvel ezelőtti karácsonyra. Az hirtelen felszabadított, megadott minden szabadságot, azt a méretűt adta éppen, amekkorára be vagyok programozva, írta, úgy látszik; egyedül állhattam, tetszésem és a kényszerítő idő által meghatá-

rozott percig, nézhettem fel a hetedik emeleti loggia-ablakokra, ahol ott vannak, nélkülem, és ahová én is fel akarok menni mindjárt, és fel is mentem, emlékezett vissza. Mennyi minden sikerült rosszul, s épp az a karácsony nem. Az irodalmi mű olyan könnyen megalkotható volna ebből, írta. Az a kis szabadság; a sült krumpli; a verebek elesége – ennyi, amit a várostól várok. De ugyanilyen módon várhatnék mást is, bármi elérhető (elérhetetlent olykor), és mégsem jutnék a közelébe annak, amit tulajdonképpen akarok. Nincs „tulajdonképpen”; de ez sem volt az.

A három csodás történet sem az. (Most már Szpéró rángatta a vállán, délután, a fehér trikót. Az ő kalitkája tisztult odakint a konyhában. Mennyit ült, 4 éve és 4 hónapja már, Szpéró a vállán, írta, és hányszor volt nagyobb veszély is, mint ez a ma reggeli, a morzsával, amit túl közel tettem a géphez. Most lement a földre ő is, ott jár, ahol egykor Tili, ahol az imént Svunics úr, ahol már oly sokan, tulajdonképpen.) (Még egy „most”, a harmadik: a „tulajdonképpen” tehát mégis volt?) Svunics úr nyugodtan üldögélt a kalitkájában. Neki az a lényeg, mondták nevetve a felügyelőnével, hogy Szpéró a közelében legyen. Reggel, amikor Szpéró átjön hozzám, írta Tradoni, a nagyobbik szobába, és Svunics itt marad a többi négygel, nemsokára énekelni, dudálni kezd, panaszosan. Hiányzik neki Szpéró. Szpéró visszakiabál neki olykor, de többnyire válasz nélkül hagyja. A három csodálatos történet a többi furcsaság közül is kimagaslott, és Tradoni írhatott volna ezekről is. (Szpéró a lábát csipkedte lent; 4 éve ismerte ezt a jelenséget a felügyelő.) A csekély érintések, fizikai együttlétek élet-halál jellegűek voltak végig, s nemcsak az eltaposási fenyegetés miatt. (Az ő fenyegetésük, ellenünk irányuló, mondták. Ők könnyen nincsenek; lapszéli megjegyzés: „Ez már volt!” Így szokták javítani némely helyütt a buzgó szerkesztők, Szpéró, mondta a felügyelő.) És mégsem az volt az áldozat, hogy bizonyos időmennyiséget Szpéróékra „áldoz”, mint ahogy a világban lassan már kezd minden, írta, áldozat lenni valami részről, amit bárki kap; áldoznak rá stb.; nem, hanem az az áldozat, hogy nem *csak* velük foglalkozom, rendszerezte magában kint a két sáv között. Beljebb húzta, aztán visszább tolta a kalapját, rossz lett volna, ha a kocsi szele besöpri. Hanem hogy elmúlnak ezek az évek, írta, és nem lehet csak és csak velük (ami, persze, nem is igényük nekik már, hiszen egymást is lekötik, tehát elvben fölmentenek, elvben ez az állandó kötelesség nincs; viszont éppen ezért érezném szabadságnak, ha ez a kötelesség lenne, írta, és így tovább). Miért ne írnam ezt is, ha közben Szpéró jól elüldögél a lábfejemben, írta. Majd a vállamon (rángatja a trikót). Aztán a nyakamat struccolja. Pontosan úgy, mint egykor. Sippog közben, füttyög az írógép hangjára. Négy év és négy hónap telt el vele. Várható életkora odakint egy-két év lett volna. Nálunk 8–10–12. De bármikor jöhet valami (lásd: Éliás; gyógyítandó!), és a számítás hibás. Hány évesek is a medvéink? B. úr 42 lesz, és Dömi is, a főmedve, 12 éves. Érezte újabban, hogy nem mer legkedvesebb medvéjének életkorára gondolni, mert az 12 év, és nem meri végiggondolni, mi történt közben, mert ez az időtáv Szpéró életének az elmúlása.

Pipi Néni, közölte a felügyelőné, már hasal a rúdján. Készül pihenni. (Szpéró a felügyelő jobb lábának nagyujját „manikűrözte” lent az íróasztal alatti homályban.) Mi történt 12 év alatt? Mennyi is így 12 év? Mennyi idő

múlva lesz – 4 évhez és 4 hónaphoz képest már persze – feladásra érett a játszma? Volt a medvéknek 14 nagy Tornája. Meghalt anyám és apám, írta. Jöttek a madarak. Szpéró csodás módon, ahogy Flórián halála után lementem, én rögtön találtam őt, „mert” akartam. *Est volentis?* Vagy még egy kör van, még egy réteg? Egy kis moccanat, egy fölhajtott gallér elegendő volt a másik csodás történethez: valaki ebből megtudta, hogy Szpéró *van*, és hozta másnap Samut, akit aznap délután lelt ezek után, és tudta, van hová hozni őt. És az idén márciusban valaki megtalálta a csaknem vak Pipi Nénit, egernek hitte egy ház fala mellett. Két hónapig élt nála, akkor átadta nekünk, mert nem tarthatta tovább. Ez a három történet 12 éven belül, sőt, mostanhoz számítva hét éven belül körülbelül, mondta tréfásan Tradoni, be fog fejeződni. De nem tudta volna megmondani, mi is volt az hét éve, amikor meghalt az anyja; és estére sült krumpli lett volna itthon most (bármikor süthetett volna magának krumplit itthon, vagy a felügyelőné is bármikor süttött volna neki rósejbnit, hasáb burgonyát; mi volt ez akkor most már egy ideje, hogy késő ősz lett, és ezt akarta a várostól, bármerre járt?), de hurkát eszünk inkább, mondta a felügyelő. Most átment a géppel, a papirokkal, mindennel a nagyobbik szobába, ahol reggel szokta kezdeni a munkát. Egy napnak ez a része így telik el. Annyi volt ez egy napból, körülbelül, mint 4 év és 4 hónap 12 évből, írta.

10

Mi ez a hirtelen és egyoldalú kiemelés is? Ahogy a karácsonyok mennivalói (e gépiesek, végső soron, mert mi szabja meg épp *azt* a napot, írta; nekem valami 1977. július 12-én jött el, amikor *tényleg* ott várt Szpéró valahol, és *tényleg arra* mentem, és azóta is *minden* úgy történt, hogy 4 éve és 4 hónapja köszönhetjük egymást nap mint nap, egyetlen 1977-es hónap kihagyásával, de azóta, 1977. október 10-e vagy 11-e óta valóban egyfolytában, és ez azt jelenti, hogy egyetlen napot, egyetlen éjszakát nem töltöttem távol tőle, és *körülbelül* Megyer a legnagyobb távolság, ameddig itthonról elmegyek), ahogy a kötelességek mind csappannak, de értelmetlen arányban és osztásban *maradnak* is, így marad... nem így, sokkal igazabban, jobban, elviselendőbben marad, bárki hal meg hatuk közül elsőnek, elébb még őt, aztán négy, utána is még három. Pipi Neni történetéből, írta: ő megőrizte a kinti szabad verébségét. Csak nem lát. Ezért lassú, ezért fegyelmezett, ezért visszafogott. Ezért csak az ennivalót akarja a kalitkától. És a többi. De a kezünkbe nem hasal. Ez nem programozódott belé. Hogyan is?! A kezünkben egyszer fog feküdni majd: ha meghalt. Akkor megismerkedem vele így is, egészen közvetlenül. Visszaemlékezett, írta Tradoni, Tradoni visszaemlékezett rá, írta, ahogy Tilit a halála után odafektették még, talán hárslevelekre, a kali homokzúzalékos aljára. Most nem ezt ismétlem be, írta a felügyelő, hanem hogy nem anyámnak mondtam, hogy aludjon jól. Nem Tilinek, hogy akkor végre, ha nem tér vissza belé az élet, aludjon hát. Ez a mondás a medvék tréfás mondanisa volt, és a felügyelőné tolmácsolta szavaikat. A medveszekrényben laktak egy ideje; amióta ilyen madárkolónia lettünk, mondta Dömi. (Madárkolóniál, az ő szavai szerint.) A medveszekrény a lábainknál van, írta a felügyelő, az ágy lábánál, ahol a Kockás, és a medveszekrény másik felén a fehér kályha áll, nagy csempés, jegesmedve-méretű, még háború előtti anyag (talán). Mintha mindig meglett volna. Mintha elképzelhetetlen hosszú idővel előtti fény is villogott volna rá a Dunáról. Holott akkor velünk szemközt, még a háború

előtt, írta a felügyelő, ház állt, a Dunát nem is láttuk! Ez volt az idő-elem a dologban; és most Éliással ott állt a felügyelő ennél a kályhánál, és melegedtek. Éliásnak melegednie kell, írta a felügyelő, és én – ebben a beszámolóban – ott állok vele, ám a valóságban Éliás csak egy oduban hasal, a falon lévő, általunk nekik készített, általuk szeretett oduban. De hát nem! Éliás vonzódott a melegre, és a kályha felé oldalazott lenn a szőnyegen. A felügyelő akkor valóban abbahagyta az írást, hogy Éliást odavigye a meleg kályhához. Akkor valóban felkelt, és valóban odavitte. Akkor valóban felkelt, és valóban odavitte, mert a madárnak melegre volt szüksége. Akkor valóban felkelt, abbahagyta az írást, és odament a madárhoz, hogy a kályhához vigye. Abbahagyta, és az írás abbamaradt. Aludj már jól, ezt a medvék mondták. Ebben ott van megint valami megfoghatatlan, az aludj jól-hoz képest; talán az az ingerültség, elviccelve, ami . . .

11

Visszaérkezett, írta, a kalitka, és felmentett a *kályha vagy írógép* kettősség (választás) alól. Ezzel semmi se történt, írta ingerülten Tradoni. (Ez a sok ajtó, minden, hozta be ingerülten a felügyelőné a kalitkát; mert nekiment vele a kályha melletti ajtónak. De aztán nem az ingerültség számított; ilyen egyszerűen semmi sem oldódott meg.) Éliás ott feküdt még egy darabig a kezükben, ahogy szokott; Szpéró már nem is akart volna kijönni a kalitkájából; délután négy óra se volt még, és az ő napjuk véget ért. Tulajdonképpen (volt ez mégis!) mit kezdek a hosszú téli estékkel, gondolta Tradoni. Velük nem lehetek, fizikailag is lehetetlen (ők elpihennek). Ám *helyett* (ehelyett; helyettük; bármi helyett valami mást) *tenni* egyre kevésbé akarok. Mintha hallanám *azt* a szólítást. És láttam négy halált: Flóriánt, anyámat, apámat, Tilit. Ennyi, tehát mennyi? Valaki elegendő erővel szól magára *majd*, amikor? S nem olyan-e ez, mintha a saját hajóján fújná a vitorlát? Előre jutni, vagy nem jutni aztán többé sehová: nem ugyanaz, mint a „nyugalmi állapot *vagy* egyenes vonalú, egyenletes mozgás”? Egyelőre azonban még hat életcélja is volt (ha a medvék bajnokságait, ezt a főleg télen oly jó dolgot, leszámította), és odament, átvette (még csak az elbeszélésben) a felügyelőnétől Éliást. Aztán a – tíz éve játszanak! mennyi is az, madáreléletben? Szpérónak 10 éve múltán mennyi lesz még? – jubileumi torna esti mérkőzései; tegnap Dömi, az egyik Örökös Bajnok nyert; és ők hatan ott alusznak a másik szobánkban, írta Tradoni, hat álom egy ajtónyira tőlünk, hosszán, reggel fél hétig már, karácsony tájt fél nyolcig; akkor egészen lerövidül a napnak az a része, amely valóban ér is valamit. A többi a hitre van bízva.

Kölcsönös bizalom

1.

Az asztalnál ült, kezében gyűrött újságot tartott és a forró, szinte ehetetlenül száraz szendvics utolsó falatjával birkózott. Néhány korty sör végül eldöntötte a küzdelmet, Alex megtörölte a száját a kicsi, vörös szalvétával és elővett egy cigarettát. Éppen rágyújtani készült, mikor meglátta a hirdetést. Lerakta az öngyújtót, kivette szájából a cigarettát és feszülten olvasta a szöveget.

„Eltartási szerződést kötne öröklakással rendelkező idős, művelt asszony. Antialkoholista, nem dohányzó, értelmiségi fiatalok előnyben. Részletes ön-életrajzot, fényképet kérek.”

Többször is elolvasta a hirdetést, gondosan mérlegelte minden szó jelentését, aztán óvatosan összehajtogatta az újságot. Rágyújtott és megitta a sörét. Adott öt forint borraivalót a felszolgálónak és sietve elindult munkahelye, a könyvtár felé.

Alex szőke volt, magas és nagyon sovány. Kopott farmernadrágot, fekete trikót és tarisznyát viselt. Álmodozó, szürke szemével nyájasan, szelíden bámulta a világot.

Mikor a könyvtárba ért, Eszter elé terítette az újságot és a hirdetésre bökött. Titokzatosan mosolygott, de amint Eszter felnézett rá, a mosoly lehervadt az arcáról.

– Marhaság – mondta a lány. – Sokba kerül egy művelt öregasszony. Nem veszed észre, hogy magunkat se tudjuk eltartani?

– Idáig még nem haltunk éhen.

– Tegnap megtiltottad, hogy harisnyát vegyek. Állítólag nincs pénzünk. Mi a fenét akarsz ezzel a hirdetéssel?

– Válaszolni akarok rá – mondta Alex.

– Nem zavar, hogy antialkoholistákat keres a néni?

– Nem fogok rálehelni.

– Elpusztítasz napi két doboz cigarettát.

– De értelmiségi vagyok – mondta Alex. – A többi meg nem számít.

Az újságot a tarisznyájába csúsztatta, és futólag megcsókolta Eszter homlokát. A raktárba ment, hogy visszategye a polcokra a délelőtt folyamán igényelt könyveket. Miután már évek óta ez volt a munkája, a raktár minden szegletét kiválóan ismerte, szinte csukott szemmel tudott tájékozódni a polcok és nyilvántartási számok labirintusában. Néha éjszakánként azt álmodta, hogy valamit keres és képtelen megtalálni. Ilyenkor verejtékezve, rémülten felriadt és sürgősen ivott valamit, hogy elűzze a látomást.

Alex nem volt a tettek embere. Ha valaki figyelmeztette erre a hiányosságára, csak legyintett:

– Nem olyan fontos – mondta és sokszor igaza is volt.

Ezúttal azonban Alex valóban fontosnak érezte, hogy amit elhatározott,

azt meg is valósítsa. Mikor Eszterrel hazaértek barátságos, de szűkösen berendezett és parányi albérleti szobájukba, azonnal leült az asztalhoz. Füzetet, tollat, sört és egy bontatlan csomag cigarettát rakott maga elé. Lázasan dolgozni kezdett, apró, szabályos betűivel hamarosan teleírta az első oldalt, miközben megivott egy pohár sört és elszívott két cigarettát. Eszter, aki csak némán üldögélt az ágyon és néha a fiúra nézett, meglepetten tapasztalta, hogy Alex milyen makacs elszántsággal képes dolgozni.

– Ha akarod, főzök egy kávé.

– Az jó lenne – mondta a fiú, de nem nézett fel.

A kávé elkészült, Alex két kezében szorongatta az apró csészét, várta, hogy kihűljön kissé a forró ital.

– Te tényleg komolyan gondolod ezt? – kérdezte Eszter.

– Persze. Muszáj csinálnunk valamit. Nem élhetünk örökké itt.

– Az ilyen hirdetésekre rengetegen jelentkeznek. A banya biztos azzal köt szerződést, aki a legtöbb pénzt kínálja. Gondolod, hogy van valami esélyünk?

Alex szórakozottan kortyolgatta a kávé.

– Talán nemcsak a pénz számít. Talán az is fontos, hogy milyen emberek jelentkeznek. Mi rendes, tapintatos, művelt emberek vagyunk. Távol áll tőlünk minden bunkóság. Nem igaz?

– Olyan az egész, mint egy szép álom. Nem szeretek álmodozni. Mindig undorító az ébredés.

– Ezúttal nyerni fogunk – mondta Alex nyugodtan.

A fiú éjfél tájban befejezte az írást. Eszter összekuporodva aludt az ágyon. Alex óvatosan felébresztette.

– Hallgasd csak meg a végét – mondta, kezében tartva a levelet. – A világot mindig elfogadtam olyannak amilyen, de azért szeretnék feleségemmel együtt emberibb körülmények között élni. Nincsenek túlzott igényeim. Úgy vélem, a kölcsönös bizalom alapján segíthetünk egymáson. Meggyőződésem, hogy nincs fontosabb dolog ezen a világon, mint a megértés és a kölcsönös bizalom. Reménykedve és kíváncsian várjuk a válaszát... Na, mit szólna hozzá? Ugye szép?

Eszter álmosan pislogott.

– Nem tudom, mit szólnak hozzá.

– Holnap csináltatunk két fényképet. Legépeljük a levelet és útjára bocsátjuk ezt a palackpostát. Rendben van?

Eszter a fiú keskeny, fáradt arcát nézte, és egyszerre nagyon fontosnak érezte, hogy megölelje Alexet.

– Hát persze, hogy rendben van. Nagyon szeretlek. Megalkottad a világ legszebb palackpostáját.

2.

Két hét elteltével megérkezett a válasz.

„Pénteken öt órakor várom magukat. Meg kell ismernünk egymást. Különösen meghatónak és igaznak találtam a kölcsönös bizalomra vonatkozó utalásokat. Remélem, személyes megjelenésük tovább erősíti bennem a levelük nyomán kialakult pozitív benyomást. Ne feledjék: pénteken öt órakor!”

Alex boldog volt. Eszter némi fenntartással fogadta a meghívást.

– A legszebb, hogy nincs egy fillérünk se. Mit csinálunk, ha a néni elkezd a pénzről beszélni? Ez óhatatlanul bekövetkezik. A kölcsönös bizalom

kevés ahhoz, hogy bárki élelmiszert vagy ruhát vásároljon magának. A kölcsönös bizalom alapján még gyógyszert sem lehet vásárolni.

– Ez igaz – bólintott Alex. – De az első menetet akkor is megnyertük. A boszorkány kíváncsi ránk.

– El se merek menni.

– Én majd pofázok, te meg csak ülsz és mosolyogsz. Ha az öregasszony megelégszik annnyival, amennyit most fizetünk, nyertt ügyünk van. Elvállaljuk a takarítást, a bevásárlást, a mosást, a vasalást és főzünk is, ha kell.

– Nagyon jól tudod, hogy hülye vagyok a főzéshez.

– Veszünk egy szakácskönyvet. A néninek biztos vannak kedvenc ételei. Kényeztetjük, babusgatjuk és végre lesz egy jó kéglünk. Ennél olcsóbban manapság lehetetlen lakáshoz jutni.

– Mindezt a megértés és a kölcsönös bizalom jegyében. Elég undorító. Mit csinálunk, ha a néni rendszeresen bepisil? Vagy egyéb hülyeségeket csinál?

– Elviseljük – mondta Alex. – Sok mindent el tudunk viselni. Most csak arra gondolj, hogy pénteken jól szerepeljünk. Vinni kell például valami ajánlékot.

– Virágot – mondta Eszter.

– Meg egy üveg piát. Valami finomabbat.

– Inkább csokoládét. A néni biztos antialkoholista.

– Akkor vigyünk virágot és csokoládét – mondta Alex. – Te felveszed a kék ruhád. Én felveszem az öltönyöm. Gyönyörűek leszünk. Elragadóak, bűbajosak. Kiegyensúlyozott, fiatal, bizalomgerjesztő házaspár, akiket csak az élet alapvető igazságtalanságai, a véletlen, a mostoha körülmények sodortak ilyen méltatlan helyzetbe. A pofánkról derű és szelídség fog sugározni. Megigézzük az öregasszonyt! Szerelmes lesz belénk. Te kivételesen nem rágcsálod a körmöd. Én aznap nem piállok és nem dohányzom. Esetleg levágatom a hajam egy fodrásznál. Úgy kell kinéznünk, mintha biztosítási ügynökök lennénk. Mit szólsz hozzá?

– Nekem mindegy. Felveszem a kék ruhám, nem rágom a körmöm és bekapok két Seduxent. Egész idő alatt vigyorgni fogok. Ez minden, amit tehetek.

– Tudtam mindig, hogy számíthatok rád. Jó asszony vagy. Igyunk valamit.

– Találsz egy üveg bort a konyhában. Igyunk előre a medve bőrére.

– A boszorkány bőrére – mondta Alex és kiment a konyhába.

3.

Pénteken aztán vásároltak öt szál szegfűt és egy doboz csokoládét. Kissé idegesen léptek be az ódon, dohszagú bérház kapuján, és éppen elindultak felfelé a lépcsőn a harmadik emeletre, amikor egy aprótermű, kopasz férfi ugrott eléjük. Mosolyogva a liftre mutatott:

– Tessék, felviszem magukat.

– Jó lesz nekünk gyalog is – mondta a fiú bizonytalanul.

– Ugyan – legyintett a férfi. – Maguk fiatalok. A szívük egészséges. Tele vannak energiával. De kérdem én: mi lesz később?

A férfi sóhajtott, széttárta a karját.

– Az élet véges. A szív nem ketyeg örökké, kár pazarolni az energiát. A Rózsi nénihez mennek, ugye?

– Oda – bólintott Alex.

A férfi közben kinyitotta a liftajtót. A virágra mutatott és vihogott:

– A Rózsi néni szereti a szép virágot. Én vagyok a házmester. Én mindent tudok.

A lift megindult felfelé. A szűk fülkében szorongtak hárman, a házmester meg csak vigyorgott. Pecsétes, kék tréningruhája lötyögött a testén, a kézfeje szőrös volt, tömzsi ujjaival a mellét vakargatta.

Alex megkönnyebbülten felsóhajtott, amint a lift nagyot zökkenve megállt a harmadik emeleten.

– Hát sok szerencsét – mondta a házmester. – A Rózsikánál dörzsöltebb némbert a moziban se láttak még!

Alex adott két forintot a házmesternek. A lift csikorogva megindult lefelé.

– Még mindig hazamehetünk – mondta Eszter halkan.

– Hülyeség. Most már tényleg kíváncsi vagyok a boszorkányra. Te meg szedd össze magad és ne majrézz!

A második csengetésre kitárult az ajtó. Alacsony, törekeny öregasszony mosolygott Alexre.

– Maguk a Székelyék? – kérdezte halkan, nagyon kedvesen és finoman. Alex bólintott.

– Csak nem virágot hoztak? És ha nem tévedek, az a doboz a kicsi felesége kezében csokoládé, ugye?

– Virágot hoztunk és csokoládét – mondta Alex tárgyilagosan. – Tessék elfogadni tőlünk ezt a csekélységet.

– Köszönöm. Jöjjenek, üljünk le. Az ilyen fontos dolgokról nem szokás az előszobában tárgyalni.

A súlyos, régi és nyilván nagyon értékes bútorokkal berendezett szobában elhelyezkedtek hárman egy kerek asztal mellett.

– Szeretik a teát?

– Igen – mondta Alex.

Az öregasszony ezüst kannából három kicsi porcelán csészébe töltötte a teát.

– Vegyenek cukrot. Bár az igazi teások mindig cukor nélkül isszák. Én szenvedélyesen szeretem a teát.

– Mi is szeretjük – mondta Alex.

– Ez például Earl Grey. Manapság nagyon nehéz hozzájutni. De hát olyan kevés szenvedélyem maradt! A jó teáért soha nem sajnálom a pénzt.

Alex ivott egy kortyot a csészeből.

– Nagyon finom – mondta őszintén.

– A teának titkai vannak. Kevesen tudnak manapság jó teát főzni. De hát mi nem erről akarunk beszélgetni, igaz? Nézzenek körül. Ugye szép ez a lakás?

– Szép – mondta Alex. – Nagyon barátságos.

Az öregasszony szomorúan bólogatott.

– Én csak bolyongok itt naphosszat. Egyedül élek. Szegény uram négy éve elhalálozott. Hamarosan magam is követem. Üres az életem nélküle. Az uram világhírű tudós volt. Szent ember, akiről csak a legnagyobb elismeréssel és tisztelettel lehet beszélni. Néhány hazánkban honos ritka lepkefajta egyedüli szakavatott kutatója volt a világon. Gondolom tudják, hogy ez mit jelent. Soha nem múló fájdalom számomra az elvesztése...

Alex hallgatott, Eszter szórakozottan rágcsálni kezdte a körmét. A fiú észrevétlenül megbökte az oldalát. Eszter felnézett és elpirult.

– Ez bizony nagyon szomorú dolog – mondta Alex.

– Szomorú vagy nem szomorú, ez az élet. Sokan hordunk fájdalmat a szívünkben. De hát maguk nem azért jöttek, hogy mindezt végighallgassák. Maguknak lakásra van szükségük és nyilván tudni akarják, milyen feltételeim vannak.

Alex bizonytalanul bólintott. Ivott pár korty keserű teát.

– Gyűlölöm az alkoholistákat. Nem bírom a dohányfüstöt. Kerülöm a zajos embereket. Csendes, nyugodt körülmények között szeretném leélni hátralévő életem. Törvényes keretek között eltartási szerződést szeretnék kötni. Nem vagyok szegény. A pénznél sokkal fontosabb számomra a kölcsönös bizalom, a megértés, az egymás iránt érzett felelősség, a tapintat. Az uram sem volt anyagiasság természetű. Mi a maguk elképzelése?

Alex kicsit fészkelődött a hatalmas karosszékekben, aztán előre hajolva az öregasszony szemébe nézett:

– Ami az anyagiakat illeti, nem állunk valami nagyon jól. Két éve vagyunk házasok, könyvtárban dolgozunk. Viszont szívesen vállalunk minden lehetséges házimunkát. Vásárolnánk, főznénk, takarítanánk és mosnánk. Mindent elvégeznénk, ami a néni életét megkönnyebbítené.

Az öregasszony szürcsölgette a teáját. A csendben váratlanul megszólalt egy kakukkos óra. Alex összerezsent. Eszter ismét a körmét rágta.

– Fél hat – mondta az öregasszony. – Hogy elrepült az idő! Lassan be kell fejeznünk a beszélgetést, mert vendégeket várok. Ennyi talán elég is mára. Öszintén be kell vallanom, hogy sokan jelentkeztek a hirdetésre. Legyenek türelmesek. Egy elhamarkodott döntés végzetes lenne számomra. Megértik, ugye?

– Természetesen – mondta Alex.

– Körül vagyok véve ellenségekkel. Mindenki arra vár, hogy meghaljak végre. Mindenkinek útjában állok. Manapság az emberek minden aljasságra képesek egy lakásért! Szomorú világot élünk. Csak ellenségek, mindenütt ellenségek... De hát ilyen az élet. Levélben fogok jelentkezni. Maguk nagyon rokonszenvesek. Fontos, hogy jobban megismerjük egymást. Most pedig, ha nem haragszanak...

Az öregasszony felállt és Alex azonnal megértette, hogy ez a mozdulat a beszélgetés végét jelenti. Fel akart állni, de rémülten érezte, hogy elzsibbadt a bal lába. Végül valamiképpen kikászálódott a karosszékéből és sántikálva elindult az előszoba felé.

– Csak nincs valami baj? – kérdezte az öregasszony.

– Semmiség – mondta Alex. – Elzsibbadt a lábam.

– Majd a szép kis felesége átöleli és támogatja. Mindnyájan esendőek vagyunk. Isten áldja meg magukat!

4.

A kapuban elkapta őket a házmester. Csípőre tett kézzel állt és vigyorgott.

– Na mit szólnak hozzá?

– Nagyon kedves – mondta Alex.

– Hát én nem akarok beleavatkozni ebbe az egész cirkuszba, de ami türheterlen, az ugyebár türheterlen. Vagy maguk másképp gondolják?

– Nem gondolunk semmit.

– Ezen a héten már legalább százan jöttek a Rózsikához. Mindenki hoz valami ajándékot. Így megy ez egy éve. Hát nem disznóság?

Alex leplezetlen undorral nézte a férfit.

– Ha nem haragszik, mi mennénk hazafelé – mondta csendesen.

A házmester tűnődve vakargatta a mellét.

– Menjenek csak. Majd átvágja magukat is, mint szart a palánkon. Úgy látszik, nincs kivétel. A Rózsika mindenkit megdumál!

Az utcasarkon találtak egy sörözőt. Leültek az egyik üres asztalhoz, Alex félretolta a csikkével tömött hamutartót és amikor megjelent a pincér, rendelt két korsó sört.

– Mégis csak érdemes volt eljönni – mondta Eszter. – Rendesnek látszik az öreglány.

Alex fáradtan bólogatott és a koszos asztalterítőre fújta a cigarettafüstöt.

– Iszonyú lehet az élete – mondta aztán. – Egyedül van és mindenki gyűlöli. Alig várják, hogy elpatkoljon. Ráadásul elég okos ahhoz, hogy tudja, mire megy ki a játék. Azért válogat olyan gondosan a jelentkezők között, mert fél. Nem mindegy neki, hogy ki lesz a gyilkosa.

– Nekem se lenne mindegy – mondta Eszter.

Talán egy órát üldögéltek a füstös sörözőben, mikor egyszerre nyílt az ajtó és belépett a terembe az öregasszony. Bal karján jókora kosarat cipelt, tele virággal. Az első asztalnál rögtön el is adott három szál rózsát.

– Legyen szíves! – mondta Alex, elég hangosan. Az öregasszony készségesen megfordult. Nem látszott az arcán meglepetés, sőt, inkább örült, hogy ismerősöket lát.

– Tessék csak, gyönyörű virágaim vannak – mondta. Frissek, illatosak. Maguknak olcsón adom.

– Azt az öt szegfűt kérem, amit délután hoztunk.

– Tessék, egy tízes az egész – mondta az öregasszony mosolyogva.

Alex az asztalterítőre dobott egy fémtízest. Az öregasszony nagy gonddal selyempapírba csomagolta a virágot.

– Meghívhatjuk egy italra? – kérdezte Alex.

Tétován a kosarára nézett, sóhajtott, aztán leült az asztalhoz.

– Még el kell adnom a virágaim. De azért bedobok egy cseresznyét. Úgy jobban megy az üzlet.

– Inni tetszik? – kérdezte Eszter csodálkozva.

Az öregasszony elnevette magát.

– Hát hogy a fenébe ne innék!

– De a hirdetésben...

– Ugyan, felejtsek el azt a hirdetést. Nem maguknak való az ilyesmi. Nincs pénzük. Meg aztán én se gondoltam komolyan. Csak játszom. Nézem a sok hülye disznót, ahogy jönnek egymás után és udvarolnak. Hoztak már mindent: gyertyatartót, vázát, órát, teáskannát... Virágot mindenki hoz. Istennem, mi mindennel hitegetnek! Tiszta röhej. Legalább nem unatkozom, hiszen tudják, egyedül élek. Régen volt macskám, meg kutyám is, de megmérgezték.

A pincér állt meg az asztal mellett. Szigorúan nézett le az öregasszonyra.

– Rózsika néni! Százszor mondtam már, hogy ne molesztálja a vendégeket! Nem ért maga magyarul?

– Egy cseresznyét kérünk – mondta Alex.

– Egy cseresznyét, Misikém! Bedobom, aztán itt se vagyok.

– Remélem is – mondta a pincér komoran.

Az öregasszony elővett a zsebéből egy cigarettát és rágyújtott. Nagy élvezettel fújta ki a füstöt az orrán.

– Látják, ilyenek az emberek. Dögivel van ellenségem. De hogy koszosak

a poharak, az nem baj nekik. Hogy moslékot főznek, az se baj nekik. Csak velem van bajuk, meg a virágaimmal.

– Mi egyáltalán nem haragszunk – mondta Alex.

– Miért is haragudnának? Maguk is blöfföltek. Jöttek a döghúsrá, mint a keselyűk. Ismerem én az embereket.

A pincér lerakta az asztalra a cseresznyepálinkát. Az öregasszony azonnal elkapta a poharat.

– Egészségükre – mondta és lenyelte az italt, mintha vizet ivott volna. Elővett még egy cigarettát.

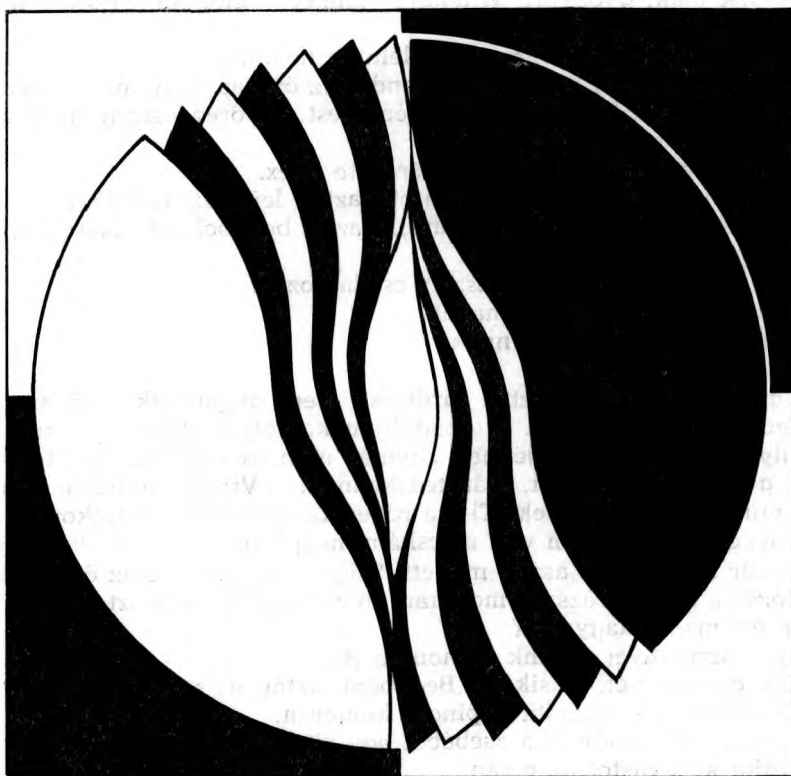
– Ezt elszívom és megyek. Jobb a békesség. Meg aztán reggelre a virágok is elhervadnak.

– Nem értem, miért tetszik virágot árulni – mondta Alex. – Ez nagyon nehéz munka lehet.

– Mindig ilyesmit csináltam. Virágot árultam, meg zöldséget és gyümölcsöt. Az a hülye férjem, Isten nyugosztalja békességben, csak a lepkéivel törődött, semmi mással. Ó, azok a rohadt lepkék! Hogy utálok a lepkéket! Más rendes ember pénzt keres, de ő csak a lepkéket hajszolta. Ilyen az én formám.

Felállt, karjára vette a kosarat, megigazgatta a virágokat.

– Hát kösz a cseresznyét – mondta vidáman. – És aztán ha erre járnak, látogassanak meg csak nyugodtan. De csokoládét ne hozzanak, mert azt utálok. Inkább virágot, minél több virágot...

Kórterem Hamletnek

*Hanyatlás műszerfalaiban mozdulnak
az északi patológiák,
a drámák királya
lenéz tenyere galaxisára,
ütközik, támad, megsemmisül
ami már van az ami még ninccsel;*

*a felületesség nem ad tudást,
a mélység pedig megöl,
a tizenkilenc évesen már csak
vegetációját rekonstruáló him-virág
a homályos tükör mögül kitekint,*

*agyrém-sziwtisztaság
középkor 2000-e
apja szellemével szembenéz,
ám a bujkáló törrel hogyan?*

*A helyszínt elborítják
lassan a halálos sérülések,
zavaros dzsesszmuzsikában
elfut a nő, a barát,
a kígyó passzol a vérerek méretére
befonni a szívet, hálót
vetni kortársra, bűnre, képzetekre;*

*a bonyodalom kardot ránt
a tiszta forrásvízre, tulajdon legendáját
nem bírja el az agyvelő; az ofélia-hidrogént.
a szajhai tűzben jajveszékelő könnyet,
a szabad akarat ön-erkölcsű tömlőcét;*

*búcsúzni kell, mielőtt élni lehetne;
az ellenkező végletek harmóniája,
a pozitív álmom csak véres hab a szájban,
a pupilla fegyenc-lepke-sziget,
a jövő indulója szemfedőt felhúzó
idegen kéz, az idő csapások, csalások
adottságok közt viharzó boldogtalan holttest;*

*ennyi vagy, Hamlet,
lírai rakéta, koponyák katonai bázisa
ahogy egy korszak kézbevéss,
s mindig másképp teszi fel és ejti el a kérdést;
lenni vagy nem lenni, lenni és hogyan küzdeni,
miért?!*

Depresszív

*Milyen nehezen jön a tavasz,
és milyen szorongva.
Gyűrődik a hideg, mint a bádoglemez,
az orgonabokorra.*

*Éjszaka Európára sodorják Grönlandot a
lúdbőrző tengerek.
A villamoson a kinyitott újságból is
dől a hideg.*

*Ez a tavasz hogyan fog bennünk kitavaszkodni?
A hózáporokban
a fecske megöszül. Mintha minden szó
el lenne makogva.*

*Mint a levelek az ősszel lábon-felejtett
kukoricakórón,
filozófiák zörögnek. A vers öregedő nő,
önmagára gondol.*

*Sejti a gondolat, hogy kevesebb az ige
mint a névszó.
Gyötör a látóhatár alól egy csillag, ahonnan
senki és semmi nem szól.*

*Mintha hasztalan csikorogná elő magát a csontok
közül a remény,
a biológia kényszere megint, töredezik,
morzsáll, mint a kenyér.*

*Nyöszörög, sír, árnyékot hallucinál, utána
ödög a szerszám.
A dátum meg a helyszín elkerüli egymást. Az ember
keze
dadog az ember arcán.*

NAGY LÁSZLÓ

8.

Aktivitásának növekedése, munkakedvének megélénkülése költészetében is tükröződik. Ennek egyik – külső – jele a versek számának megszorodása. A *Versben bujdosó* kötet után született költeményeit a posztumusz *Jönnek a harangok értem* tartalmazza. A kötetet még ő szerkeszti és állítja össze, de megjelenését már nem éri meg. Költészete a hetvenes évek közepén valósággal megújul, sokat ír. Főleg éjszaka dolgozik; „megmérgeződöm hajnalig a nikotintól”. Míg az 1956 és 72 közötti nyolc évben mintegy nyolcvan verse születik, a 73-tól a haláláig terjedő öt esztendő termése is kb. ugyanennyi vers, vagyis évente – az előző korszak tíz-tíz versével szemben – most tizenöt-tizenhat költeményt megír.

Hagyja, hogy az alkalmak a korábnál gyakrabban és erőteljesebben megszólítsák. Néhány álmát megírja versszerű prózában; verset fakasztanak hazalátogatásai szülőföldjére; s nem zárkozik el a baráti unszolástól, ha valamely irodalmi évfordulóra költeményt kérnek tőle. A legjobb értelemben vett alkalmi versek ezek, abban az értelemben, ahogy Goethe minden remekművet alkalmi – azaz alkalomra született – műnek nevez. Nagy László utolsó kötete tele van olyan költeménnyel, amelynek már a címe, alcíme vagy ajánlása elárulja, hogy valamilyen alkalom váltotta ki megírását. Az irodalmi múlt megismerése, a költő sorsának és műveinek tanulmányozása hívja elő a *Balassi Bálint lázbeszédét*, a *Búskomor Vajda János*-t, az *Arany úr, az őszikék meg én* címűt; irodalmi évfordulóra születik a két Berzsenyi-vers (*Berzsenyi szólítása, Töredékek Dani Uraságnak* – az utóbbi a 76-os Somogy megyei Berzsenyi-ünnepségek alkalmából, a költőtárs Fodor András kérésére), az újabb tiszteltetés Ady emléke előtt (*Ady Endre andezitből*); élő emberi-baráti kapcsolat a kiváltója a Korniss Dezsőnek ajánlott *pásztorabló*, a Zelk Zoltánnak küldött két verses levél (*Madaras dísztvírat, Z. költőnek sürgősen*), valamint a *Schéner Mihály festő-, szobrász- és kalapgyűjtőművésznek* című költemény. De ugyancsak alkalom – keservesen fájó alkalom – a kiváltója a gyász-verseknek, a barátok elvesztését sirató s a posztumusz kötetben *Fejták* cikluscím alatt egybefogott költeményeknek.

A munkakedv megélénkülése nemcsak a versek számában hagy nyomot, hanem a versek hangjában, hangulatában is. A *Versben bujdosó* kötet után valósággal új korszaka nyílik költészetének. A megújult termékenységgel írott versei – legalábbis a versek egy jelentős köre – a korábnál sokkal derűsebb, kiegyensúlyozottabb, sőt helyenként vidámabb hangot ütnek meg. Az erre való igény és törekvés korábban sem hiányzott nála, de most állnak össze először önálló ciklussá a „vidám üzenetek”. Már magában a versírásban alkalmat lát a gond legyőzésére: „Csak ténfergek, tekergetem gyöngé nyakamat, / csak állok, mert mit tegyek, mit is tehetek? / Egy kísérlet a bánat ellen, igen...” De ennél tovább is megy. Költészete a korábnál sokkal játékosabb, derűsebb lesz, a humor, az ironia, ami eddig inkább csak prózai írásaiban jelentkezett, most verseit is átszövi. „Az a vágyam, hogy az életnek olyan humoros, meg kedves mozzanatait olvasszam versebe, amelyek ugyan azt nem sugallnák, hogy csupa gyerekjáték az élet, de azt igen, hogy van ennek az életnek bizonyos vidámitó oldala is” – vallja. A versek sorozattá, terjedelmes ciklussá gyarapodnak az évek során. „Bárányos dedikáció”-t, „Madaras dísztvírat”-ot ír, versesrajzos újévi jókívánságot küld, „illatos levélre” válaszol, verses levelet ír feleségének, sürgős üzenetben köszönti Zelk Zoltánt, „Kormos és körei”-t „vidám hódolat”-tal illeti, verset és „Szépasszony postással szép szál szőlővesszőt” küld öccsének...

A derű, a humor, a vidámság más verseit is átszövi. Ennek nyoma az önirónikus hang és a stilusimitáció gyakoribb jelentkezése: az előbbi például a *Didergő ezüsttű* vagy az *Elhullt bolondok nyomán* című versben („egy tányér meggyilevesért / megostoroznád a világot”, „lesz a veszett ügynek bolondja” – írja magáról), az utóbbi a Balassit és a Mikes Kelement megidéző költeményekben vagy a *Ház-ban* (ahol a falusi házlakók és a vásári kikiáltók kántáló-lamentáló szövegét építi a versbe) tetten-érhető.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy költészete gyökeresen megváltozik. A fancsali rímek, a játékos formák is hordozhatnak komoly tartalmakat. Alaphangja továbbra is a férfias komolyság és aggodalom marad. Legfőljebb míg szorongásának kiváltója hajdanán a betegség, az iskola, az otthoni gond volt, most az okok között egyre jobban előnyomul létélménye, az emberről alkotott tragikus színezetű kép, a világ sorsáért való aggódás és gyötrő kétely. 1973 Szilveszterén mondja vágyairól: „Ami tőlem függ, azt meg tudom valószínűsíteni. Újév van – sokat beszélünk a békéről... Régen volt már ilyen biztató a helyzet, de valahogy mégis azt érzem: nagyon sok a bizonytalansági tényező is. Akár pillanatok alatt rosszra fordulhat minden... Egy vágyam van tehát: ez ne következzen be...” Ambivalens létélményét, a remény és az aggodalom érzését két év múlva egy másik – nyomtatásban eléggé eldugott helyen, az *Olvasó nép* című negyedévi szemlében megjelent – interjúban részletesebben kifejti: „Persze, hogy vannak kételyeim, kiindulva abból, hogy az ember alapjában véve természeti lény még most is, a természet egy tartozéka, mert csak a szellemével emelkedett ki valahogy a természetből.” Vegyük mindehhez – az emberért, a világért való aggódáshoz – személyes sorsának elkomorodását, a gyorsuló iramban elszálló idő élményét, romló egészségét, a tragikus veszteségeket, a barátok sirján gyülő halotti koszorúkat, s akkor megértjük, hogy miért érvényes jellemzős költészete utolsó periódusára a „halállal jegyes zordság” (Kiss Ferenc). Ebből a drámai hangoltságú életérzésből, „zordságból” fakadnak a szülőföldélményt föl-idéző írások, a *Fejűk* gyász-versei és az olyan költemény, mint az *Éljenek a fák!* zaklatott dikciójú prózavers, melyben a saját sorsa, szervezete romlása miatti aggodás és a természet elszennyeződése miatti keserűség olvad egymásba, s víziós képek sorozatában jut kifejezésre: „Zöld mennyezetű klinika kellene immár. Gyógyítatók meg, nyírfadoktornők, ápolónők, ti patyolatosak! Ahítózom a fákra a füst kötelei közt. Korom-krapusok táborát ütöttek ingem haván. Belül is a fekete impérium terjeszkedik szövetkezve sok más rossz hatalommal. Álmodok a fákról. Virág-tornyokról – mennyi menyegzőn rezgetem kölykösen a vállam!”

Apja halála után is rendszeresen hazajár Iszkázra. Évente kétszer-háromszor, leginkább a szeptemberi búcsú táján meglátogatja anyját, a régi falut. „Ha hazamegyek, néhány szóval elmondom, hogyan élünk. Egészségesek vagyunk... legtöbb-szor azt mondom. És... inkább hallgatok. Őt faggatom, mi van a faluban, és ő ezt nagyon szívesen elmondja. Egész nap tud beszélni, az élményeiről, a történetekről.” Van, amikor barátaival, van, amikor családtagokkal, feleségével, fiával, öccsével érkezik. Az udvaron még áll a lugas, de már megdőlt. Megcsinálja a fészertetejét. Bemegy a házba, megkeresi a régi fűrő-faragó szerszámokat. „Ha hazamegyek – írja Nagy László –, tiszteletet s egy kis tartózkodásfélét érzek, de fel tudom oldani, mert a lényegyet illetően a régi vagyok. Ugyanazokkal a dolgokkal foglalatostkodom, mint valamikor, faragok, reperálok, felmászok a háztetőre...” Megáll az emberekkel beszélgetni, leül a házak előtti kispadra. Ismerős arcokat keres, de a régi életnek már nem találja nyomát. „Egy-két öreg van otthon, aki tehetne, elment. Fiatalok nagyon kevesen vannak. Tulajdonképpen nem történik ott semmi közös, még nagy mulatság sincs. Tévé van, látják a fiatalok a különféle életeteket, és igyekeznek elszökni. Azok a kölkek, akikkel én gyerek voltam, azokból egy ha talán otthon van. Lány egy sincs. Van egy-két család, ahol az öregek nem olyan öregek, hogy ne tudnának dolgozni, és jól dolgoznak, spekulálnak, élnek...”

Anyja előbb beköltözik a faluba egy lakatlan lakásba, szemben a templommal, majd Devecseren élő idősebb lányához, Bellához megy. Ettől kezdve a Veszprém megyei utazások új állomáshellyel bővülnek. A szülőház lakatlan marad, a romlás

gyorsan megtámadja, de anyja élete nyugodtabbra fordul. Valaha sok baj, betegség, elemi csapás érte, mindig sietni és iparkodni kellett, most férjnél lévő lányai közeliében megpihenhet. Öreg korában meglátja a Balatont, s ekkor fürdik meg először Hévízen. „És nagy és jó tapasztalatom az – mondja a költő –, hogy a zaklatott, nagyon zaklatott élete után most már nyugodtabb, harmonikusabb ember lett.” Egy alkalommal Pápára is elmegy, fölkeresi a Zöldfa utcai diáktanyát, s amikor lefényképezi a házat, az új lakót megkéri (ő mesélte), hogy támassza a söprűt az ajtóhoz, mert nagyanyja idejében mindig ott szokott állni.

Amikor kezdeményezésére a televízió filmet forgat az ősi népszokásról, a regölésről, a film első része a Vas megyei Dozmaton és Toronyban, második része Iszkázon készül. Kérésére az öregek, az utolsó nemzedék, akik még ismerik a szokást, és itthon maradtak, felvevőgép elé állnak, s öccse is énekel, és húzza a köcsögdudát. Palkó István, aki több tanulmányban foglalkozott a regös-szövegek eredetével, elemzésével, s a filmben is szerepel, így emlékezik vissza a közös munkára: „Nagy László a tévé-felvétel előtt teljes alapossággal készült fel a regölő hagyomány irodalmából, ez beszélgetésünk minden részletében kitűnt, sőt még az eredeti fonográf felvétel magnós áttételét is magával hozta az MTA néprajzi osztályáról. S mikor a dozmati felvétel megtörtént, a két öreg regösnek, Zsirai és Hoós Pista bácsiknak lejátszotta, akik csodálkozva ismertek az énekmondókban fiatal önmagukra. S meg is róttak bennünket, hogy most jól ’kibabráltunk’ velük, hiszen – amint mondták – mi jobban ismerjük, tudjuk a regölést, mint ők. Nagy Laci jót kacagott a sikerült tréfán. Nagy László olyan otthonosan, közvetlenül teremtett igazi-őszinte emberi kapcsolatot az életben akkor először látott falusiakkal, akár szülőfalujában családi-rokonai, ismerősei körében.”

Különösen nevezetes 1974-es, szeptemberi hazalátogatása. Az Új Írás-ban *Pályám emlékezete* címmel sorozat jelenik meg, melyben írók – főként a közép-nemzedék tagjai – életükről, emlékeikről vallanak. Az önéletrajz valójában nem a teljes öregkor műfaja, hanem a helykeresés, az önértelmezés-igény korszakáé. A szerkesztőség Nagy Lászlót is fölkeri a részvételre. A költő most érkezett el oda, hogy eddigi pályáját pontosan fölmérje. A gyerekkor megidézésével mai önmagát keresi. A vallo-más segíti közérzetét kifejezni és föloldani, helyét megjelölni és megítélni.

„Utazom anyámhoz, zsebemben a szerkesztőség levele, kérnek, írjak önéletrajzot a karácsonyi számba.”

A faluban éppen búcsú van, szól a zene. Fölidézi gyerekkorát, anyja és apja életét, gyermekévei színterét. Megnézi a házat, az istállót, a pajtát. „Most odanézek, ahol valaha az istálló állt: zöld ágak bókólnak a jászol fölött. Szerünk, ami merő por volt a keréktől, patától, ma szép zöld porond. Pár napja öcsém lekasálta, s ím, csodaként kikericsok nyílnak, akár a réten. Jelentik, hogy a szüzi vadság elfoglalta udvarunkat. Nem sajnálom, sőt, mintha boldogság cirógatna. Átkozott világ halt meg szemem előtt. Már itt ülök a kikericsok közt, süt a nap, ingem levetve, cipőmben ketyeg az óráim.” A ház is romlik. „Mondhatom még, hogy áll, de alig. Nem hozzuk helyre, csak a fele a miénk, egyébként is előbb lebontani kéne.” Körbejárja a telket, keresi a régi gyümölcsös nyomát. „Most északra ülök, vadkörtefám alá, az akácosszélre. Egyenes a törzse, de közelről látni, háromszor megcsavarta az északi szél. Ezt a fát én neveltem, először más helyen. Onnan elcsórta egyik pajtásom, úgy kellett visszalopnom titokban. Akkor ültettem ide. Tán életemet is jelképezi...”

A látogatás élményéből nemcsak az *Életem* önéletrajzi visszaemlékezés, pályakép születik, hanem a *Jónnek a harangok értem* prózavers is. Amikor a Kortárs 1975-ben, az esztendő elején *Szülőföldemen* címmel új belső rovatot nyit, s tizenkét kortárs író vallomását kéri, Nagy László ezt az írását adja át közlésre. Mi köti gyermekkorához, mit adott a szülőföld Nagy Lászlónak? A költő a szülőföld képét látomással hevíti, költészetté szublimáló, emlékképeket és látomásos képeket hullámoztató *Jónnek a harangok értem*-mel válaszol. Egy, már-már gyanússá vált, egyfelől devalválódott, másfelől szirupos érzelmösséggel, hamis illúziókkal körülvevett fogalmat rehabilitál és emel fénybe, tesz igaz értéké.

A jelen, a mai búcsú képe és a múlt, az otthoni harangszótól előhívott képzetek

egymásba fonódnak. Álomképek gomolyognak a prózaversben, babonák, a szülők munkája, anyja és apja alakja, gyermekora, a földhöz kötött, a földnek kiszolgáltatót paraszti élet emlékei. A szülőföldhöz kötő szálak elszakíthatatlanok. „De láttatok-e kovácsolt láncot végighúzni a violákon? Én láttam, nincs feledés!” Kérdések, felkiáltások, ismétlések, felsorolások, alliterációk, ellentétek fokozzák a szöveg ritmusát, szuggesztív erejét. A prózavers nem egy homályos célzása csak a költő gyermekkorának teljes ismeretében tárja föl jelentését, nyeri el érvényét az olvasó előtt. „És borzalom a Virágvasárnap: vérem konok csacsiján vonulok az ablakok közt s látom tükörben összevert arcom, jelenem, jövőm. Így jársz – mondja egy szózat –, ha kiválni akarsz, ha izlésed emberföldről” – írja a költő a műben. Miért „borzalom a Virágvasárnap”? Más, korábban már idézett önvallomása alapján tudjuk, hogy a motívumot a virágvasárnapkor meg nem evett gácsér emléke hívta elő.

A könyvkiadás méltó módon készül ötvenedik születésnapja megünneplésére. 1975-ben a könyvhétre a Magvető Könyvkiadó *Versek és versfordítások* címmel négy kötetben megjelenteti minden eddig írt és vállalt munkáját. Az első kötetet az eredeti versek töltik meg, a további hármát a fordítások. Az első kötetben ott vannak a korábbi gyűjteményes kötet, az *Arccal a tengernek*, továbbá az újabban megjelent kötetek, a *Himnusz minden időben* és a *Versben bujdosó* darabjai, sőt az utóbbi kötet anyagát tizenöt költeménnyel – köztük a képversekkel és betűképekkel – kiegészíti. A kiadó ezekkel a szavakkal ajánlja a gyűjteményes kötetet az olvasó figyelmébe: „Lirai igéző erejével Nagy László immár több mint negyedszázada szól és énekel közöttünk. Töményen, nehezen bogozzható vállalásokkal s képekkel, erkölcsre, emberségre és szavára kényesen. Képzeletének egyetlen villanása elegendő, hogy az élet egyetemességével szembesítsen... Verseiben az emberi helytállás és odaadás „mércéjét” példázza folyton. Költő ennél többet értünk nem tehet.” A kötetet két prózai vallomás zárja: az *Élet és Irodalom*-ban 1965-ben megjelent interjú, valamint egy rövid írás *Megismerés, nyelv és vers* címmel, melyet először a *Versben bujdosó* kötet borítólapján közölt. Ennek a belső fűtöttséggel és önérzettel megfogalmazott, teljes érvényű vallomásnak a befejező soraiban olvassuk: „A szó igazi hőse akarok lenni... Felnövekedtem, s már porcikáim is tudják, hogy azonos vagyok a szóval... Ha van pártatlan ítélet a költőről: az a verse. Mert megnyugtat e bizonyosság: hiszek a szóban. Kötelességem figyelni a szóra. Bánnom a szóval: odaadás és felelősség.”

A fordításkötetek anyagát nyelvek, népek szerint rendezi el és sorolja ciklusokba: spanyolok, angolok, észak-amerikaiak, latin-amerikaiak, svédek, franciák, németek stb. A bolgár népköltészet, valamint a délszláv népköltészet ebben a kiadásban külön, önálló köteteket kap. „Ez az elv kizárta azokat a munkáimat – írja az utószóban –, melyek számszerűleg nem biztosították a ciklusos arányt. Látva ezt a szerkesztet, az olvasó sejtheti, mi érdekelt engem a világköltészetből. A hitelesség nem romlik azzal, hogy sokszor megbizásból fordítottam, mert csak azt vállaltam mindig, ami vonzott. Bár erőmhöz, időmhöz mérten sokat dolgoztam, a bennem gyarapodó költészeti világképet ez a könyv nem fejezheti ki, csak csekély hányadát mutatja.”

A magyar irodalmi élet júliusban ünnepli a költő születésének ötvenedik évfordulóját. A folyóiratok külön összeállítást adnak közre, kiemelt helyen, rangos tanulmányokkal, fotókkal, versekkel köszöntik és méltatják munkásságát. A hozzá írt versek – Farkas Árpád, Kiss Benedek, Kiss Dénes, Tóth Bálint, Utassy József, Zelk Zoltán és mások költeményei egész kis füzért tesznek ki. Az elemzésre, élet és mű szembeállítására megfelelő alkalmat és anyagot a könyvhétre megjelent gyűjtemény, a *Versek és versfordítások* négy kötet ad. Koczka Sándor írja az *Élet és Irodalom*-ban: „Ha a hitünk az alkotásban, a költészetben olykor megbicsaklana, Nagy László mindig újjáélesztené bennünk. Mert már a csendje s a nyugalma is nyomatékos, teremtető szenvedélye pedig minden érzékeny és hangolódni képes lelket magasba repítet. Verseiben és fordításaiban köznapi formáinál sokszorta zengőbb az öröm és bánatosabb a bánat. Minden emberi élményt nagy lánggal éget, csak a közönyre s a közömbösségre nincs lírai szava. Poézise felkavar, lázít, nyugtalanít: a képzeletünket,

az érzéseinket borzolja fel. Általa minden mozdulatában teljesebbnek érzékeljük a létezését."

Szerénytelenség nélkül állíthatja: „Verseimben hatalom van.” Költészetének érvényességét, népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy számos sora erre az időre már szállóigévé válik. József Attilát az ő fogalmazásában nevezik a „Mindenség summáslegényé”-nek, s Bartók az a zeneszerző, kinek „tenyerében óra, méri és ellenőrzi a Mindenség zenéjét”, maga a költő pedig „versben bujdosó haramia”. Mottóként idézik szókapsolatait: „Műveld a csodát, ne magyarázd”; „lerogyni nem szabad élve”; „törd fel a törvényt, ne latold!” A fiatalok könyv nélkül idézik a *Ki viszi át a szerelmet* sorait: „S dült hiteknek kicsoda állít / káromkodásból katedrális?”

Az ötven éves költőt köszöntő szerzői est bevezetőjét a Fészek Klubban Csoóri Sándor mondja. Tiltakozik a hamis ünnepek talmi fénye, a méltatlan ünneplés ellen. De most szerencsére nem kell zavarodottnak, pironkodónak, becsapottnak lenni azoknak, akik Nagy Lászlót köszönteni összegyűltek. „Alig van, sőt talán nincs is költőnk, akivel ma Magyarországon annyian együtt volnának, mint vele. Akiről a közmegegyezés – a diáklányoktól a tudós akadémikusokig – oly egységes és megbízható képet alakított volna ki, mint róla.” Személyes emlékeit idézi, s a költő erkölcsi értékére hivatkozik. Egy élet valósága, fél évszázad emberi drámája hitelesíti a költő szavát, s a versben kimondott fölismerések minősítik az ember tartását, példáját. „Míg mások egyre távolabb kerültek a szótól, neki volt bátorsága ahhoz, hogy a „szó igazi hőse” legyen. A fehér és a fekete szavaké. „Testet ölthet az ige, ha tud” – mondták a *Mennyegző* ruganyos vénei. Mi már tudjuk, hogy Nagy László verseiben testet öltött” – fejezi be Csoóri a köszöntést.

A jubileum alkalmából tízi műsorról a televízió a Nagy Lászlóval készített interjút. A költő maga választhatta meg kérdezőnek költőtársát, Kormos Istvánt. A „riporter” Nagy László *Életem* című, az Új Írás elmúlt évi decemberi számában közzölt önéletrajzi visszaemlékezése alapján készül föl a beszélgetésre, de a portréfilm jócskán eltér a vázlattól, a „forgatókönyvtől”. A tévé-interjú tele van rögtönzéssel, váratlan, előre meg nem írható, ki nem számítható fordulattal, villámló kérdésekkel és szikrázó feleletekkel. Kormos egyik legrokonszenvesebb vonása, hogy a filmben jóformán csak a hangja hallatszik, a nézőt végig Nagy László kemény-szép férfiarca, sugárzó tekintete tartja fogva. Kormos ezzel a kérdéssel fejezi be a beszélgetést: „Tegyük fel – amiről itt beszélgettünk, elmondtad itt a gondolataidat –, ez a film megmarad. Mit üzensz azoknak, akik száz vagy ötszáz év múlva ülnek szembe veled?” Nagy László utolsó szavai a filmben: „Ha lesz emberi arcuk egyáltalán, akkor csókolom őket. Emberi szellemük, ha lesz, tudatom velük, üzenem: csak ennyit tehettem értük.” A film, reméljük, valóban megmarad. De, fájdalom, azt is tudjuk, hogy az akkor elhangzott kérdésekhez és válaszokhoz a beszélgetés után alig két és fél év múlva már sem Kormos István, sem Nagy László egyetlen árva szót sem tehetett többé hozzá...

Életének utolsó két éve egy felgyorsult dráma végkifejlete: „éden s pokol”; „gyötrelmes és gyönyörű”. Az ellentétes tartalmú élmények úgy érik, ahogy az acélt edzik lángban és hideg vízben, fagyban és hóban. Mintha minden a végső szembenézésre készítené elő. Egyik bánata azért múlik el, hogy helyet adjon a kurta örömnnek. S a feloldódás, a jó hír rövid szakaszait az aggodalom és a fájdalom tartós korszakai váltják föl.

1976-ban a Magvető és a Szépirodalmi Könyvkiadó 30. évfolyamát megjele-
nik válogatott verseinek gyűjteménye. A könyv 1944 és 1973 között írt verseiből közöl bő, csaknem négyszáz lapos válogatást. Borítólapjára két korábbi írásából választott rövid idézeteket. Az egyikben a költői szó fontosságát, tisztaságát, megőrző-megtartó erejét hangsúlyozza: „Hiszem azt is, elvezet a pecsétek mögé, ahol éppen rám várnak a titkok. Vezet ahhoz, ami még nem létezik a világban. Vezet a szakadékok mentén, szüntelen a halál ajkain.” Az utolsó szavakba szőtt baljós gondolatot mintha a másik idézet reményével akarná feloldani: „Nem törődöm az örökkévalósággal, de

egyét szeretnék: verseim a jövő nemzedékeknek okulás végett dokumentumai legyenek egy költőről s erről a sokat emlegetett máról.”

Nem tud tartósan örülni a kötet megjelenésének. Kettős gyász veri le. Tavasszal, negyvenöt éves korában meghal író társa, a cserszegtomaji parasztcsaládból származó kiváló novellista, Szabó István. S nyáron, júniusban önként vet véget életének a magyar színjátszás és filmművészet fényes csillaga, Latinovits Zoltán. Szabó István temetése egyre húzódik, halála tizenhatodik napján még mindig nincs temetés. Ekkor írja barátjáról a verset:

Elásnak majd téged is, mint a többi
halott barátot, nem öltesz soha gyászt,
s gyászbanda ha kürtöl: már nem állsz külön,
jelezve, hogy soros te vagy az elbukásban.
(Az elhunyt várokoztatása)

Latinovits Zoltán művészetét a Szindbád-filmben látta kiteljesedni: „emberi teljesség”-nek mondta akkor. Később tépett, rapszodikus hangú versben gyászolja a „Színészkirály”-t. Vádló, perlő kérdések fakadnak föl benne az „öngyilkos gesztus” látván; ellentétes érzések – keserűség, remény, lemondás, önvád – hullámanak végig a versen:

Mi történt megint, mi történt?
Kicsoda ment el megint
valami vérző eskü szerint
szétdúlva a köznap i törvényt?
(Gyászom a Színészkirályért)

Rövid feloldás a gyászra: szeptemberben Nemzetközi Botev-díjjal tüntetik ki. Kevés külföldi van, aki annyit tett a bolgár kultúráért, mint Nagy László. Fáradozását, amelyet a bolgár népköltészet és a bolgár nyelvű műköltészet magyarra ültetésével végzett, maguk a bolgárok, a bolgár kultúra irányítói jól ismerték és becsülték. A díj átvételére Bulgáriába utazik. A kitüntetést Szófiában Todor Zsivkov, az államtanács elnöke személyesen nyújtja át neki. Válaszában a következőket mondja: „Mint költő – magyar hazafi vagyok. A patriotizmusom azonban öncélú és üres lenne, ha nem tisztelném, ha nem ismerném egy másik nép kulturális értékeit, ha nem szeretném és anyanyelvemen nem terjeszteném azokat. Ez a gondolat ihleti és serkenti fordítói tevékenységemet. Úgy vélem, hogy ez az út egyenesen vezet a népek közötti barátsághoz és az igazi szabadsághoz.”

A bensőséges hangulat, a kegyelmi pillanat, „a gyógyulás és a béke szólama” hamar véget ér. Alig érkezik meg Bulgáriából, újabb gyász hír sújtja le: november 2-án Kolozsváron meghal – mérget iszik – Szilágyi Domokos költő, az erdélyi magyar irodalom jelentős alkotója. Mindössze harmincnyolc éves. Tragikus halála mind a romániai, mind a hazai magyar irodalom súlyos vesztesége; nagy költői ígéret, meredek ívű, József Attila igényű költői pálya ér véget tragikus hirtelenséggel. Nagy Lászlót közelről érinti a veszteség: lelki társat, „édes testvért”, az aggodalmak kimondásában azonos érzékenységű költőt, kemény és kényes ítéletű, etikus írórt veszít el. „Íme, hát meglelte ő is...” – írja. Búcsúbeszéde, melyet a temetésen elmond, először az Élet és Irodalom-ban jelenik meg, később a szöveget prózaverssé érleli.

Ezer kilométert utazik a temetésre („átcsempésztettem a határon magam”), nyíltan vállalja költőtársát, annak ellenére, hogy a rotációs papír méltatlanul bánik vele, s az újságban lapalji hírré szorítják halálát. A méltánytalanságért újabb versben, a Szilágyi Domokosnak ajánlott *Glossza, bocsánatért* címűben kér elnézést, mások helyett:

Megbocsáss költő te selyemhajú
te kemény akin hajszázrepedést
mikrohasadást sem okozhatott
a hó a hő az erkölcsi erózió

megbocsáss költő hogy méltatlanul
bánt veled hogy elbánt veled
a rotációs hogy nagy haláloddal
a lap aljára kellett leszállnod
mint második sírba...

1977: már az évszámban van valami baljóslatú. A két hetes a népnyelvben a két „kaszasuhintást”, a közelgő „kaszást” jelenti. Tovább érlelődik életében a gyötrellem és a gyönyör, az „éden s pokol”.

Az esztendő Ady születésének centenáriuma. A költészet ünnepén – amely egyébként József Attila születésnapja – Ady élete drámáját idézi föl. A televízió áprilisi, költészet-napi műsorának bevezetőjében mondja: „Nem ünnepontás, ha kimondjuk, hogy Ady megszenvedett igazával nem tudunk élni soha.” Nagy László szavai ezekben a hónapokban egyre súlyosabbak, végrendeletszerűek, prózai megnyilatkozásai egyre tömörebbek, lapidáris érvényűek. „Az ünnepek sorozata nem elég, ha a példa nem érvényesül újra meg újra az időben” – mondja. Ady Endre ostora után most a „szeretném, ha szeretnének” költőjét idézi: „Igaz, hogy Ady nagy leckét ad fel szüntelen, és példája félelmes is, mert Isten szörnyetege ő, ahogy nevezi magát. De mennyi gyermekded vonás benne, mennyi üzőttség s a „szeretném, ha szeretnének” mekkora fohásza!”

1977 nyarán sajtó alá rendezi új verseskötetét, „minden kész versét felvette – tudósít Kiss Ferenc –, sőt, a leadás előtti napokban erejét megfeszítve még egy sor versötletét is megvalósította, hogy minden együtt lehessen, amit fontosnak gondolt”. A kéziratcsomó élére a *Jönnek a harangok* értem prózaversének a címét írja, s a kötet anyagát átadja a Magvető Kiadónak.

Szavának nagy súlya van: nehezen tud kitérni a különféle fölkérések elől. Májusban a Várban, a Budapesti Történeti Múzeumban a Képek és szobrok harminc év magyar képzőművészetéből című kiállításon mond megnyitót. A képek előtt, a történelmi környezetben, a budai Várban a történelemről és az új magyar művészet soráról, „a tévesen fölfogott” realizmusról és a „cukros és sablonos” modernizmusról elmélkedik: „Nagy mű akad itt elég. Legalább annyi, hogy képviselje Magyarországot, harminc esztendejét sajátosan az egyetemesben.”

De nemcsak országos kulturális ügyekben – a televízió költészet-napi műsorában, a Várban rendezett reprezentatív kiállítás alkalmával – hallatja szavát. A személyes, baráti kérésnek is eleget tesz. Korniss Dezső – „Korniss piktör úr” – képei már korábban játékos hangú versre indítják (*pásztoRabló*), most, amikor Hatvanban a Hatvany Lajos múzeumban kiállítást rendeznek az idős mester munkáiból, ő írja a katalógusszöveget: „Egy nagy és tiszta életmű kötelez méltó és tiszta szóra... Hódolója és szószólója szeretnék lenni e műveknek, noha ezek beszélnek és helytállnak önmagukért szinte a kezdet óta.” Ezek a megnyilatkozások, ezek a szövegek nemcsak a témának és a személynek, amelyről és akiről szólnak, adnak rangot és megbecsülést, hanem a költő szavának érvényességét, jelenlétét is bizonyítják, s a megvalósítható „éden” és „gyönyör” reményét keltik benne.

Csak éppen a kert gyümölcseinek élvezésére, az enyhületre, a megpihenésre, az öröme nem marad ideje. Augusztusban meghal „fölfedezője”, első jelentős méltatója, Déry Tibor. Október 2-án nyílik meg a mellőzés hosszú éveit követően Korniss nehezen várt, szenzációnak számító, a festészetben a „bartóki párhuzam” megteremtésének lehetőségét vállaló kiállítása, s egy hét sem telik el, amikor talán legkedvesebb költőbarátja, Kormos István haláláról értesül. Erdélyben kétszer jártak együtt... Kormos kérdéseire válaszolt a tévé kamerái előtt a portréfilmben... Nemrég vidám hangulatú verses „hódolatot” írt a kártyában-nőben szerencsés, versben-játékban győztes, varázslatosan tiszta szívű költőhöz...

A Magyar Írók Szövetsége október 10-től 12-ig rendezi meg a IV. Nemzetközi Költőtalálkozót a Magyar Tudományos Akadémia kongresszusi termében. A találkozó központi gondolata Ady költészetének honi időszerűsége és világirodalmi kisugárzása. A tanácskozáson Nagy László is részt vesz, s a szünetekben fáradt alakja,

kék bársony öltönye, szomorú, sápadt arca hol itt, hol ott bukkan föl, kezét fog régi ismerőseivel, barátaival, s elbeszélget a tanácskozáson megjelent, ritkábban látható, vidéken élő írókkal, az országhatáron túlról érkezett költőársakkal, Kányádi Sándorral, Fehér Ferencsel, verseinek avatott bolgár és finn fordítójával, Nino Nikolovval és Anna-Maija Raittilával. Nino Nikolov így emlékezik vissza: „Utoljára 1977 őszén láttam Nagy Lászlót az Ady Endre születésének századik évfordulójával kapcsolatos ünnepségeken. Nagyon beteg volt, mintha a közeledő véget is érezte volna. Kiadásra már előkészített egy verseskötetet. Azt mondta, elégedett azzal, amit írt. Csak a cím nem tetszett neki igazán, nem azért, mert rossz, hanem mert félelmetes. A könyv halála után jelent meg, a címe: *Jönnek a harangok értem.*”

A nemzetközi költőtalálkozó után kerül sor Kormos István temetésére. Október 19-én a Farkasréti temetőben barátai, a magyar költők nevében a két évvel fiatalabb barát, Nagy László búcsúzik tőle: „Az utak, a földiek, levegőiek idekerengnek sírodra, István, megkoszorúznak.” Ősz van, október vége... Az Élet és Irodalom október 22-i száma közli a búcsúztató szövegét... Mi, akik már ismerjük a három hónap múlva bekövetkező eseményeket, dideregve olvassuk újra a Kormos Istvánt búcsúztató szavakat: „Megették szívét az utak... Májusban a Szeret partjára nem viszünk meséskönyvet a kislányoknak... vacogunk a gyászban. Ki tudja meddig!”

Még három hónap van hátra életéből.

Kormos István temetése után tíz napra újabb feladat, megint más fajta. Október 28-án Molnár Edit fotóművész kiállítását nyitja meg a Műcsarnokban. Molnár Edit írja visszaemlékezésében: „Sokan vagyunk. Négy óra lesz néhány perc múlva. Vízny Ottó izgatottan jön oda hozzám. – Hol van Nagy Laci? – Késik, de én nyugodt vagyok furcsamód... Laci botjára támaszkodva nyugodtan kocog be az utolsó pillanatban. Csoórral érkezik. Lacin fehér bőrkabát van, botját karjára akasztja, egy pillanatra kifújja magát, áll mellettem, aztán hallom, hogy mondja a megnyitó szövegét... Boldog vagyok. Félrehúzódom, odaszólók kollégáimnak: fényképezzétek Illyést és Nagy Lászlót együtt. Így látom én is őket ott, 1977 októberében, tudatomban exponálok, rögzítem a képet, ahogy ők ketten egymás mellett állnak.”

Az 1977-es év Ady-ünnepségsorozatának keretében a költő születésének századik évfordulóján – november végén – a Magyar Írók Szövetsége székházában másodszer adják át a Dénes Zsófia által Ady emlékére alapított jutalomdíjat. A díj egyik kitüntetettje Nagy László. A diákkori imádat óta a jubileumi évben írt megnyilatkozásokig átszővi költői pályáját a nagy költőelőd neve. Prózaírásaiban, visszaemlékezéseiben, vallomásaiban gyakran hivatkozik emberi-költői példájára. Költőműveinek között két írással, *A feltámadás szomorúsága* prózaverssel és a Szervátiusz Tibornak ajánlott *Ady Endre andezitből* című verssel közelíti az Ady-kérdést. A költészete elismertetéséért vívott harcot – az Ady-pört – saját ügyének tekinti. Ezért, amikor az Ady-pörre mutató tévéfilm készül (rendezője Kósa Ferenc), vállalja a forgatókönyv írását. Továbbá a filmgyár megbízza őket egy színes film elkészítésével is, melynek szintén az Ady-pör a magja. „Népszerűsítő oktatófilm lenne, főképpen diákoknak.”

A díj átvétele után interjú készül vele, amelynek négy kérdése közül az egyik így hangzik: „Mit jelent Önnek Ady Endre?” Nagy László válasza (az interjú szövegét még ő maga gondolja, de nyomtatásban csak halála után jelenik meg): „Ady a húszadik századi magyar költészet legtehetősebbje, jelentősebbje számomra, s ugyanakkor példamutatást arra nézve, mi a dolga a magyar költőnek egy elmaradott, megkészt országban. Ady a kitörés költője, az új körültekintő. Nagy tanulságokat vont le, ezek ma is érvényesek a Duna-medencében, nemcsak nekünk, a szomszédainknak is. A nemzetköziséget, amit Ady képvisel, gyakran megsérti az elfogult nacionalizmus Kelet-Európában. Megbántódik gyakran itthon is a teljes Ady. Nehéz ilyen körülmények között követni nagy példáját, noha ez a legsürgősebb kötelességünk.”

Az esztendő lassan véget ér. A költő fáradt, a szigligeti alkotóházba (amit egyik, újévi áldást mondó vidám versében „Szivliget”-nek mond) indul. Ekkor keresi föl a Népszabadság riportere, akinek elmondja, hogy nem íráshoz készülődik, faragni akar, a kelet-európai népek gyerekjátékaiból szeretne gyűjteményt kialakítani. A terjedel-

mes interjú – az utolsó, amelyet életében nyomtatásban lát – a lap karácsonyi számában jelenik meg. Részletesen beszél a közelmúltban írt verseire jellemző játékos-ságról, a népköltészet és a modern költészet kapcsolatáról, a klasszikus értékekről, a hagyomány és a ma művészetének viszonyáról. Megemlíti a magyar irodalmat a legutóbbi években ért nagy veszteséget, melyet „feledni és kiheverni nehéz”; Veres Péter, Déry Tibor, Németh László, Simon István, Kormos István távozását. Válaszol a kérdésre, miért vállalt ma fordítást, s arra is, hogy miért és milyen célokért indulatos? Az újságíró utolsó kérdése: „Végezetül egy sztereotip kérdés, de az olvasó számára mindig kérdés: milyen tervei vannak?” Nagy László válasza: „A jövőre nézve: szeretnék olyan verstermő lenni, mint mostanában. S talán drámát is írok.” Élete utolsó nagy interjójának sajátos jelentése, sőt jelentősége van pályáján. Nem azért, mert a halálra, hanem azért, mert az élet folytatására készült, s ezzel az interjúval is jelezni kívánta tenniakarását, hovatartozását.

Tevékenyen, bizakodással, tervekkel, verstermő kedvvel lép át az új esztendőbe.

Az Élet és Irodalom karácsonyi számában jelenik meg *Tünődés nagy szeretők-ről, a kardcsókolókról* című verse. A hetilap január 21-i száma közli „a hányatott sorsú verset”, a költő legutoljára megjelent versét, a *Hószakadás a szívre* címűt.

Január utolsó vasárnapjának éjjelén rosszul lesz, a szívére panaszkodik. Gyerekkora óta, amikor amputálni akarták a lábát, él benne valamiféle tartózkodás, bizalmatlanság az orvosok iránt. Az orvos és a mentőautó későn érkeznek.

Ha az orvos és a mentőautó késnek is, a költőt nem éri készületlenül a halál. Két és fél éve megfogalmazta már Kormos Istvánnak a tévé-filmben a Senecával rimelő gondolatokat: „bölcsőbb koromba léptem. Tudok mosolyogni, múltamon is, magamon is... Elkészültem már minden jövőbeli rosszra, a halálra is. Nagyon szeretem az életet, de a halál már nem probléma előttem. Tehát a rosszat fölkészültem várnom. De jövőbeli jóra, emberi fenségesre, érzem, készületlen vagyok. Mert kételkedem. Kételyeim gyötörnek. Gyanakszom.”

A keddi lapok közlik a megdöbbentő hírt, a Kulturális Minisztérium, a Magyar Írók Szövetsége, az Élet és Irodalom szerkesztősége közös gyászjelentését és a munkásságát méltató nekrológokat. „Nagy László Kossuth-díjas költő január 30-án reggel, 53 éves korában váratlanul elhunyt. Irodalmunk kiemelkedő egyénisége volt. Halála irodalmi és kulturális életünk súlyos vesztesége.”

Ötvenkét és fél évet élt mindössze. Költői pályája csúcsára érve, egy termékeny alkotó periódus kezdetén, hangjának megbékéltebbre fordulása idején némitja el a fájdalom-kegyelmes szívhalál. Ósei, Balassi, Csokonai, Petőfi, Ady, József Attila után – nem sokkal élve túl életkorukat – ő is elmegy. A közelmúltban ő búcsúzott apjától, barátaitól, költőtársaktól, Kondor Bélától, Szilágyi Domokostól, Kormos Istvántól, most őt búcsúztatják. Lezáratlanságában is teljes és maradandó életművet hagyott ránk.

Halála után egy héttel, február 6-án, hétfőn temetik a Farkasréti temetőben. Ravatalánál a Kulturális Minisztérium és a Magyar Írók Szövetsége nevében Tóth Dezső kulturális miniszterhelyettes beszél, a barátok, a pályatársak s az egyetemes magyar irodalom nevében Sütő András búcsúztatja: „Megérted életedben a nagyvilágnak reád vetett pillantásait is, de halálod gyászát csak magunk viseljük; halhatatlanságod tápláló forrása az a nép marad, amelynek gondját magadra vetted.”

A frissen hantolt sír körül a gyászolók ajkán fölszakad az áldást, jókedvet, bőséget és védő kart esdő Himnusz.

(Belejező része következő számunkban)

IRODALOMTUDOMÁNYUNK JELEN IDEJE

1. Többféle probléma bukkant fel a hetvenes években. Mindenekelőtt: igazán ez idő tájt kezdett megmutatkozni annak következménye, hogy az értelmiség, eszmélkedése során, nem szembesülhetett a metafizikai kérdésekkel, s csak egy szűken értett – különféle megfontolások miatt erősen korlátozott – ontológiával – találkozhatott, s hogy ezek támasza nélkül kellett volna a maga lényegét meghatározni, értékeit tisztázni, céljait kitűzni, cselekvési szabadságát megteremtenie. Olyan, a nemzetközi munkásmozgalom sűrűsödő ellentmondásai, s egyéb, gazdasági-ideológiai problémák által meghatározott körülmények között, melyeket egyrészt a korábbi, másrészt már a későbbi, gyakran magukkal is ellentétbe kerülő politikai törekvések alakítottak, s amelyeknek megvan a máig ható szövődményes okozata: a gazdasági és kulturális, a civilizatorikus és a szellemi-érzelmi, az individuális és a kollektív egyensúlyának, belső rangsorának megbomlása, mélyülő zavara. Ami aztán szükségképpen együtt járt az elbizonytalanodással, a szemlélet és magatartás alig lebírható kettősségével.

A növekvő bizonytalanság előbb az adott állapotot előidéző tényezők merev elhárítását, belátáson alapuló elviselését, vagy a velük való egyezkedést váltotta ki, hiszen érvényük ellen racionális rendszerré összeálló érveket, kellő tájékozottság híján lehetetlen volt felsorakoztatni. Akkor is az lett volna, ha ezeknek az érveknek nem kellett volna a tünetek felől, a tünetek mögötti világfelfogást, etikai rendező elveket, a politikát mozgató érdekek, célok némelyikét kétségessé tenni, megküzdve a jegyükben pozícióhoz jutottak láthatólag hedonisztikus életvezetésű rétegével is. Később, minthogy az értelmiség nyomasztóan érezte a kialakult helyzet tisztázatlanságát, s tarthatatlanságát, érezte a maga tehetetlenségét, három sűrűsödési pont körül tájékozódása is megindult. Fel kellett tárni a szubjektumot összetartó erők mibenlétét, szubjektum és kollektívum viszonyát, olykor eltérő történeti helyzetét, egymást alakító kölcsönhatásának sajátosságait, lehetőségeit, s azokat a végső kérdéseket, melyekre a létezékelés igénye irányul. Determináció-tudat és szabadságvágy szorításában kényszerült valamilyen, bár feloldást nem adó, de életet bevilágító feleletet találni, felfedve az időszak kínzó ellentmondásait.

Fontos lehet, hogy ezt a feleletet a konszolidáció olyan fázisában kezdte keresni, amikor a gazdasági és politikai kényszerűségek egy demokratikusabb, bizonyos vonatkozásokban liberálisabb hatalmi szemléletet alakítottak ki, s vitákat indítottak. E viták azonban legtöbbször bűvópatak-szerűen folytak, olyannyira, hogy kis idő múltán már csak a beavatottak tudták miről van szó. A nézetcserek vitajellege gyakran ki se derült, csak azok számára, akik az egymástól elkülönítetten kifejtett álláspontokat összefogták és ütköztették. Érthető, ha a viták konzekvenciái sem épültek be a közgondolkodásba, közérzetbe, hogy segítsenek az induló analízis elmélyítésében, a szellemi akkumuláció gyorsításában, feszültségének növelésében, a szintézis előkészítésében, megkönnyítve a demokratizálódást óhajtó politikai eszmék, szándékok térhez jutását. A tájékozódást továbbá az is nehezítette, hogy az ötvenes évek politikai gyakorlata kikezdte a marxizmus, mint bölcelet hitelét, annyira, hogy sokan már nem is filozófiaként, hanem csak egy lehetséges gondolkodásmódként fogták fel azt. A marxizmus eszméinek a valósággal való immár kikerülhetetlen szembesítése azonban e bölcelet keretei közt, annak fogalmi apparátusával kezdődött meg és bontakozott ki, abban és azáltal tehát, ami frissítésre szorult. Különösen ami az egyén és világ erkölcsi és történeti, szociális és ontológiai vonatkozásait illeti. Egy olyan évtizedben, amelynek civilizatorikus eredményeit egyre többen birtokolták és élvezték, s amelynek értelmi válságát, erkölcsi visszasságait is tudomásul látszottak venni, noha a fel-

szín világos rendje, iránya, értelme mögött szorongva érezték a civilizatorikus javaikat közvetlenül, az emberi értékeket – épp a felkészületlenség, az önismeret és helyzettudat zavarai miatt – közvetve veszélyeztető erők növekedését.

Az irodalom, mint valami nyugtalan szeizmográf, pontosan jelezte a rengést ígérő feszültségek halmozódását. Elég utalni a tematikai változásokra, a konfliktusok jellegére, a hősök természetére, vagy az újabb generációk jelentkezését kísérő tünetekre. Egyebek közt arra, hogy az akkor indulók közül elenyészően kevés a meg is érkező. Elég arra rámutatni, hogy megritkultak a jelentős művek. Különösen azok, amelyek a fejlődésbe vetett hitet, e hit akarását sugározzák, amelyek a legmagasabb értékek megvalósítására az embert tudják hivatottnak és képesnek. Megritkultak, mert a történelem, a társadalom s a személyes tudati állapot egyre jobban gátolta e hit képviselőit céljaik felismerésében és elérésében, állandósult életérzésükké téve a tragikus hangoltságú sztoikusságot. Amiből persze, ha dráma nem, de születhetett volna megrendítő regény (ahogy született is néhány fontos, noha inkább csak a dokumentatív-vallomásos, vagy groteszk-parabolisztikus műformában), és születhetett volna eszméletű, szuverén líra. Az, hogy mégse született (csak a korábban indulók kezdeményezéseiből), nagyon határozottan a személyiségig leható bizonytalanságra vall. Szabadságeszme és meghatározottság tudat felőrölő, hallgatásba, alkoholba, halálba szorító kettősének hatalmát jelezheti: az irodalom nem volt képes magát hiánytalanul megvalósítani. Legalábbis nem egy, a társadalomban közvetlenül érvényesíthető, etikus magatartásforma felől. Igazolhatja ezt, hogy a magyar irodalomban, különösen a lírában, még sohasem bukkant fel a hetvenes évekhez hasonló gyakorisággal és intenzitással a véges élet tudatában megélt választási és döntési helyzet, a személyiség megalkotásának reménytelen akarata és a megalkotás lehetetlenségének gyötrelme, a kötelességteljesítésre korlátozó, a kötelesség jegyében vállalt véges élet melankóliája.

2. Ezt a választási és döntési helyzetet az irodalomtudomány is érzékelteti. Leghevesebben a határterületen, a kritika szereptudatának megrendülésében, a kritika tehetetlenségében, de beljebb is, a múltat a jelen eszméi, értékszem pontjai szerint értelmező és közvetítő irodalomtörténet tanácsstalanságában, vagy abban a kikerülhetetlen kényszerűségben, hogy az irodalomelmélet az eddigi, tarthatatlan rögtönzésekkel, durva általánosításokkal, hallgatólagos megegyezésekkel elfedett kérdéseket végre eredeti tisztaságukban szemlélje, s azokra, összhangban a fent jelzett eszmélkedéssel, mintegy az irodalomtörténet és kritika elemi munkafeltételét megteremtve választ keressen. Az elintézetlenségek tisztázását sürgeti, hogy az irodalomra, miközben mozgása képtelen folyamattá összeállni, s felismerései, vívmányai nem tudnak e mozgásban felhalmozódni, érvényre jutni, túlságosan nagy terhek nehezednek. Objektív okok miatt ugyanis, igen gyakran, benne és általa nyilatkoznak meg olyan szellemi-politikai erők, s egyéb, gazdasági-társadalmi ellentmondások, amelyek más közegben nehezen, vagy egyáltalán nem juthatnának térhez. Benne és általa ütköznek a különféle: a valóság megismerését, eszmék, eszmények igazolását, nyílt képviselődését, s ezek ellenkezőjét követelő jóhiszemű félreértések. A közvetlen igények kielégítését, vagy a magasabb értékek szolgálatát óhajtó igények.

Miután az irodalom csak a kultúrának nevezett összefüggérendszerben létezik, az irodalomtudomány megfejtésre váró dilemmái sem csak az irodalom, sokkal inkább a kultúra, az emberek közti lelki-szellemi érintkezés, az öntudat, az életlátás és létérzés zavaraival azonosak. S ez a tény megsokszorozza a fent említett választási és döntési helyzet, a szűken szakmainak látszó problémák megoldásának erkölcsi-szellemi jelentőségét és kényszerűségét. (Ami különösen akkor világos, ha a kutatás újabb irodalmunkra, s közvetlen előzményeire összpontosít.) Alighanem ennek tulajdonítható az elméleti kérdések iránti – vitákat, konferenciákat szervező, esszék, tanulmányok sorát előhívó – érdeklődés elmélyülése, az olyan gondolkodók kritikai értelmezése, növekvő hatása, mint *Roman Ingarden*, *Nicolai Hartmann*, *Arnold Hauser*, *Fülep Lajos*, *Friedrich Köpp*, *René Wellek* és *Austin Warren*, vagy az olyan

frissebb törekvések térhódítása, mint amilyen *Hans-Georg Gadamer* hermeneutikája, vagy *Robert Jauss* recepció-esztétikája. S alighanem ennek tudható be az is, hogy az irodalomtudomány a sok kötelességszerű, munkahelyi feladatként felfogott és teljesített, gyakran esetleges alkalomhoz kötött személyes érdekű vállalkozás után egyre sűrűbben fog olyasmibe, ami természetéhez szabott. Elméleti, történeti, kritikai szempontok, fogalmak, kategóriák érzékeny rendszerének kimunkálására, az eredmények közvetítéséhez, átviteléhez szükséges újabb módok és eszközök bevezetésére irányuló törekvéseivel mintha egyre inkább a művek és irányok szellemi világunkban betöltött értelmét akarná szemléltethetővé, megítélhetővé-követhetővé tenni, gondolkodásunkat jobban az élethez kötni, kultúrába szőni, egyiknek is, másiknak is életet serkentő erejét mozgósítva, fokozva. Ehhez, kétségtelen új nézőpontok nyílnak meg előtte, eddig nem érzékelt látószögekből pillanthat az irodalomra, s az irodalom körülményeire, s ugyanakkor tudatában lehet már korlátainak, elégtelenségeinek is. Cselekednie kell, ha nem akar lemaradni azokról az ismeretekről, amelyeket most lehet, tehát most kell megszereznie.

Érdekes megnyilvánulása ezeknek a fejleményeknek a *Történelmi jelen idő* címen közreadott beszélgetés-sorozat. Alighanem sikert arat a kötet. Gyakran hivatkoznak majd rá, idézik, vitatkoznak vele – mindenesetre: sokan olvassák. E várakozásban a könyv erényei erősíthetnek meg bennünket. Először is az, hogy eredeti vállalkozás. Bizonyos tekintetben népszerűsítő munka, feltárja, ha olykor csak utalásszerűen is, az elmúlt három és fél évtized magyar irodalmának fontosabb, vagy annak látszó eseményeit, s közben, bár ez nem kifejezett célja, az irodalomértés elemeibe is beavat. Más összefüggésben viszont az irodalom kutatásában alkalmazott újabb teóriák, eljárások próbája és szembesítő példatára. Az eddigi eredményeket összegző és forgalmazó voltában is előmunkálat, s ugyanakkor kísérlet az irodalomtudomány kételeyeinek meghaladására.

Talán paradox megállapítás, de bizonyos szempontból az is erénye a *Történelmi jelen idő* nék, hogy szerkezete kompromisszum eredménye. Tízből nyolc beszélgetés – tudomásul véve, hogy „az irodalom életébe lépten-nyomon beleszólt a történelem és a politika” – mintegy a társadalmi-politikai eseménymenetet követve, kisebb szakaszokra tagoltan tekinti át az irodalomtörténeti korszakként felfogott három és fél évtizedet. Kettő viszont – kifejezetten „az irodalom fejlődésének tényeiből, az irodalmiság változásából, vagyis az irodalom művészetjellegének módosulásaiból” értelmezve a „folytatás, eltérés, újat kezdés és szakítás bonyolult szövevényét” – mintegy belülről, a korszak egészére figyelve keresi a fontosabb sajátosságokat. Így, miközben *Béldi Miklós* szerkesztő és vitavezető, *Agárdi Péter*, *Bata Imre*, *Bodnár György*, *Csák Gyula*, *Czine Mihály*, *Domokos Mátyás*, *Kenyeres Zoltán*, *Király István*, *Koczka Sándor*, *Kulin Ferenc*, *Sötér István*, *Szabó B. István*, *Szabolcsi Miklós*, tehát a beszélgetés minden résztvevője a saját véleményét képviselheti, s a maga szemlélete szerint érintheti egy-egy kérdéskör vonatkozásait, nyitottságában is határozott képet rajzolhat az irodalom történeteiről. Alighanem ez a kompromisszum engedi meg, hogy a kötetben több-kevesebb következetességgel, de szüntelenül érvényesülhessen a megismerés alternatív lehetőségekre mutató logikája.

Sikert ígérő sajátossága aztán a *Történelmi jelen idő* nék, hogy a beszélgető felek, miután a feltárandó időszaknak így vagy úgy, részesei voltak, tulajdonképpen a maguk korábbi álláspontjával is szembesülve, véleményüket szakadatlan polémiában bontják ki. Általában „irodalomközpontú”, azon belül „működőpontú” tendenciával. A gondolkodás sokféle esendősége, kötöttsége ugyan erőt vesz olykor egy-egy állásponton, de mindig akad valaki, aki ellentmond, korigál, aki arra törekszik, hogy az át-sugárzó tévedések, elfogultságok, célzatos vélekedések, az irodalom autonómiája vagy a korszerűség nevében külsődlegesnek tekintett megközelítések hordalékát félretolva az adott kérdést újra megfogalmazza.

S kiemelendő végül a beszélgetők küzdelme az azonosulás és távolságtartás egyensúlyáért (mert teljességgel ezen múlik, mi őlt alakot számukra e harmincöt év irodalmából, csak így mutatja meg maga az irodalom, ami benne jelentős és érdemes

arra, hogy abban elmélyedjenek, tekintet nélkül máshonnan származó érdeklődésükre), kiemelhető küzdelmük az irodalom- és műközpontú szemlélet érvényesítésének feltételeiért, küzdelmük azért, hogy a józan realitásérzék a nem szakemberek számára is hozzáférhetővé tegye a kérdések bonyolult vonatkozásait. Izgalmas az elhatárolások és engedmények e dolgozaton belül rekonstruálhatatlan játékát nyomon követni, érdekfeszítő az irodalom- és műközpontú történetírás elveinek tisztulását, s lehetetlenülését végigkísérni. Egyik is, másik is olyasmit tár fel, ami túlmutat az irodalomtudományon, s túl az irodalmon is.

3. Miután a *Történelmi jelen idő* mégiscsak irodalomtörténet, az elméleti alapokat érintő dilemmák java része csak közvetve jelenik meg. Akkor is az érvelés helyzetétől függő feltételes vonatkoztatási lehetőségekkel, taktikai jellegű hangsúlyokkal, s ami ezzel egy: széttartó következtetésekkel. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az irodalmat művészetként fogja fel mindenki. Erre vall a vizsgálódás köre: csak az esztétikai célzatú művekről esik szó. Abban sincs vita, hogy az irodalom, más megközelítésben, nemcsak a művek összessége, egyidejű és történeti rendszere, hanem azok intézményesült formája is. Gyakran beszélnek, érezhető egyetértéssel, az irodalom autonómiájáról. Ennek mibenléte azonban nem tisztázódik kellőképpen. S nem látszik világosan az értékek és értékviszonyok problémája sem, noha minduntalan arra figyelmeztetnek, milyen fontos a művek, törekvések, folyamatok történeti, társadalmi és esztétikai értékének megkülönböztetése, s hogy terméketlen az esztétikai jelenségekről, értelmetlen a művekről, attitűdökről, magatartásformákról gondolkodva a politikai események alakulásának törvényeit követni. Megállapítják, hogy a mű létrejöttének fontosabb tényezői és esztétikailag lényeges elemei közt nincs közvetlen megfelelés, ahogy az író gyakorlati törekvései sincsenek összhangban az esztétikai hatással. Több ponton is kimutatják: ugyanazok a társadalmi feltételek érlelhetnek értékes és értéktelen műveket, vagyis illúzió a társadalmi igazságosság és a művészi érték, a haladás, a demokrácia és az igazi művészet természetes szövetsége, ahogy azt olykor a szocialista eszmék igézetében elképzelni szeretjük. Gyakran utalnak arra, milyen nehéz a világnézet természetéből következtetni az esztétikai minőségre, vagyis „pusztán az ideológiai, világnézeti különbségekkel egyre kevésbé jellemezhető, írható le az irodalom helyzete.”

Csakhogy másfelől felmerül, mégpedig a normaadás igényével, hogy a szocializmusnak és a minőségnek, a haladó gondolatnak és a tehetségnek, legalábbis történelmileg, össze kell tartoznia. Előbukkan értékelő mozzanatként a társadalom és az ember hiteles ábrázolásának követelménye. Kiemelik a szocialista eszmeiségű műveket és törekvéseket, bár azok esztétikailag esetleg nem bizonyulnak magukkal ragadónak. Jelen van az a magát szívósan tartó nézet, hogy az irodalom története mindig a legjelentékenyebb írók, műalkotások, a legszármottevőbb törekvések története. Az irodalom autonómitását feltételezve nem ellentmondásos-e az irodalom folyamataiban is tagoló szerepet adni a politikai történet fordulatait jelző dátumoknak, eseményeknek, vagy azt állítani, hogy a szocialista realizmus az irodalom belső igénye volt, minősítő, saját logikájú törekvése, ha ez épp a legjobb művek felől nem igazolható? Mi okból tulajdonítják az irodalom 1953 utáni megélénkülését az 1956-os kataklizmával záruló társadalmi-politikai periódus óriási belső tartalékának? Különösen, ha előbb, az eddigi lefokozó véleményekkel szemben kimutatták, hogy a két háború közötti irodalom legfontosabb törekvései elébe mentek az 1945-ös fordulathoz, s nemcsak várták, hanem műveik szellemével meg is idézték ezt a változást! S bizonyították, hogy az 1945 és 1948 által határolt három év sem valami „kaotikus átmenet”, „szervezetlen zűrzavar”, „iránytalan összevisszaság”, hanem olyan értékek, jövőbe mutató tendenciák megjelenésének és megerősödésének időszaka, amelyek lefojtva, elhallgattatva, sérelmek és funkciózavarok közt, szerepválsággal küzdve, elmaradva tán lehetőségeiktől, de képesek voltak túljutni az 1951 körülinek behatárolt mélypontra, s megújulni, noha a társadalmi-politikai élet az összeomlás felé haladt!

Alighanem az a tradicionális felfogás szövi át e pontokon a tájékozódás új konklúzióit, amely a sajátosan esz.étikaival, irodalmival nem tud, nem akar mit kezdeni, s a mű lényegét vagy egyszerűen ismeretviszonynak értelmezve az objektív valóság tipikus és érzéki tükrözését várja az alkotásból (mintha volna annak virtuális világa nélkül is pontosan ismert valóság, amivel a művet összevetheti), vagy az esztétikait közvetlenül az etikaira, világnézetre visszavezetve az esztétikaitól ugyan nem független, de annak fölérendelt, tanító, meggyőző, példaadó és egyéb célzatot tételez, olyan értékhierarchiát alakítva így ki, amely az irodalmon, a művön kívüli szempontokat részesíti előnyben. Az az ortodox álláspont kelt itt zavart, amely láthatólag jól boldogul az általános eszmélkedés korábban jelzett nehézségei közt, könnyen tarthatja magát az ontikus, metafizikai kérdések körüli, alig felszakítható homályban, s amelynek az irodalom, s az irodalomtudomány kivételesen erős ideológiai-politikai töltésétől, a kérdésekkel való nyilvános szembesülés egzisztenciális velejáróin, a szellemi játékok ingerlő és fekéző, változást követelő és stabilizálást szorgalmazó erőinek kiegyensúlyozatlanságain, a társadalmi nyilvánosság sokat emlegetett eltorzulásán s ennek személyiségi ártalmain, a gondolat hatalmában való hit megrendülésén át az önigazolás vágyának érdekek és tévképzetek meghatározta állandósulásáig úgy szólván minden a kezére játszik.

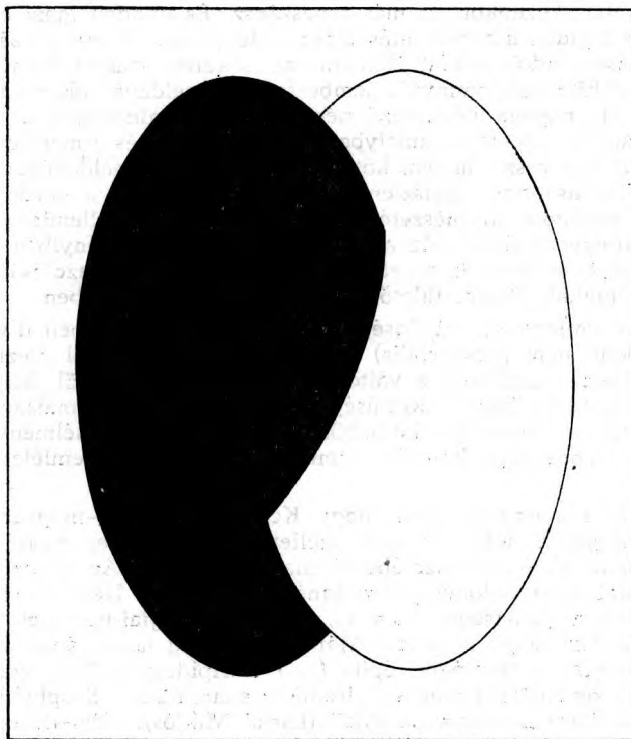
Ne felejtjük persze, hogy a *Történelmi jelen idő* kezdeményező vállalkozás. Amikor a konzervatív felfogás virulenciáját ugyanúgy érzékelhetővé teszi, mint az irodalom természetének jobban megfelelő, a marxista tudományosság megújulási készségét ténylegesen igazoló szemlélet ocsúdását: a késleltettség lassú és keserves meghaladását, csak a jelenlegi helyzetet tükrözi. Ami ugyan elég messze áll attól, hogy szívderítő legyen, de amin, épp a viták keménysége jelzi, a marxista irodalomtudomány túljuthat. Feltéve, ha nem akar mindenre, s bármilyen megoldást találni, ha szakítani tud azzal a meggyőződéssel, hogy a körüljárat, de elintézetlenül hagyott problémák elméletileg terméketlenek, s ha képes a felmerülő kérdések objektív értelmének felismerésére.

4. Az ilyen összegző szándékú műveknek, mint amilyen a *Történelmi jelen idő*, a vizsgált korszakon belül, a teljes anyag szintetizáló feldolgozását kell elvégeznie. Azokat a műveket, irányokat, eszméket is számba kell tehát vennie, amelyeket korábban tagadtak, mellőztek, háttérbe szorítottak, vagy amelyek az idő hordalékaként, rövid, bár erőszakos létezés után, a névtelenségbe süllyedtek. Ezek átvilágítása nélkül az irodalom érdekei, a valódi történetiség, a valódi irodalmiság elve nem képviselhető. A *Történelmi jelen idő*, talán mert akarva-akaratlan személyes érzékenységeket sértett volna, e vonatkozásban megelégedett a közmegegyezéssel magyarázatokkal. Pedig nem egészen járatlan az út: *Béládi Miklós* vagy *Kenyeres Zoltán* dolgozatai nyomán haladva a hangsúlymódosításoknál többre juthatott volna. Vajon nem veszít-e többet a réven, mint amennyit a vámon megnyerhet? Az olvasók amúgy sem rendíthetetlen bizalma, az irodalom tájékozódása, a tudomány ethosza a tét, jóllehet, csak egy beszélgetés-sorozatról van szó.

Eltételezve aztán a beidegzett látószögek egyoldalúságaitól, a gondolkodás némelykori elfogultságaitól, lekötöttségétől, az elmélet iránti fogékonyság egyszerűen kifejezetten érzékelhető korlátozottságától, vagy az ítéleti merevségtől, s ezek következményeitől, látnunk kell, hogy a korábbiaknál mennyivel mélyebb, s irányai-
ban is sokféle feltáró munka indult meg. A továbbvezető lehetőségek egyike ez, még akkor is, ha épp e kötet bizonyítja legfrissebben, mintegy a feladatokat kijelölve, mennyire hiányzik a kapcsolat az egyidejű és a történelmi vizsgálatok, s a különféle egyéb területek kutatása közt, mennyire szegényes a művészeti viszonyítás, egyenetlen az eszmétörténeti tájékozódás, gyenge hatásfokú a komparatiztika, mennyire kétséges eredményeiben az értékelmélet. S amit igazán nem gondolnánk: még mindig hiányzik a történelmi, filozófiai, esz.étikai alapú, minden jelenséget befogadni képes fogalmi háló, megnevezni tudó kategóriarendszer. Mert alig hihető, a beszélgetések sem igazolják, hogy az olyanok, mint a szocialista, a modern, a korszerű, a humanista,

az optimista vagy a pesszimista (amikkel egyébként e világ során sűrűn élnek), értelmezhetően jelölőnek bármit is.

Végezetül még egy megjegyzés. Olyan erősen átformálódott, de voltaképpen kialakulatlan időszakban, mint a mostani, amikor a norma- és értékrendet felettébb ellentmondásosnak és vegyülékenynek, a szellemi tájékozódás viszonyítási pontjai: ijesztően bizonytalanoknak, már-már az identitás-tudatot is veszélyeztetőnek tapasztaljuk, az analízis, legyen bármilyen gondos, csak akkor tarthat a szintézis felé, ha magasabb iránymutatásként a kultúra érdekeit követi. Nem lehet vitás, hogy erényeit és fogyatékosságait tekintve a *Történelmi jelen időt* ebben az értelemben is dokumentumnak kell felfognunk, amelynek a korra jellemző, a tudomány állapotát minősítő egészéből jelentős egyéniségek szólnak hozzánk. Arra ösztönözve, hogy az irodalomról gondolkodva, velük töprengve, magunkkal, szerepünkkel, lehetőségeinkkel vessünk számot. Kihívás tehát ez a könyv: nem magyarázóit, – szembesülést kíván. (RTV–Minerva)

GÖRÖGSÉG — FOLKLÓR — MÍTOSZ*

Németh László Gyász című regényének három aspektusa

„REGÉNYEMBEN ÉLEKTRA LAZADOZ”

Németh László „görög korszakában” az antikvitás iránti fokozott érdeklődést a szellemi kaland, a tájékozódó tudásszomj motiválta alapvetően. A görögségből ön-maga vállalkozásának, szereptudatának megerősítését olvasta ki. Mítikus és lélektani érdeklődése is vele született. A magány, az elszigetelődés csupán másodlagos tényezője annak – éppen Kerényiekhez viszonyítva bizonyítható –, hogy a régmúltba, a görög világba fordul.

Németh szellemi és érzelmi kedvből fakadó görögségélménye magas szintű bizonyítéka annak is, amit Lukács György *A lélek és formák* bevezetőjében így fogalmaz: „Adatok mindig vannak és mindig bennük van minden, de minden időnek más görögök kellene, és más középkor, és más reneszánsz. És minden igazi élő megteremti őket magának, és minden újonnan látás újonnan teremtés.” A magyarság és görögség szellemi találkozására adott példát Németh: az „ókortudományt hagyományörző tudományból lélekalakító tudománnyá”, „emberformáló példává” akarta tenni. Számára a görögség egy kis népben jelentkező népművészetű minőséget, a zseniális, „fél-barbár” kis példanépet jelentette, amelyben „a barbárságot és a nagy művészetet nem fogaskerekű vasút köti össze, hanem kötélhágcsó”. Bátorító példaképet talált erkölcsi és szellemi vállalkozásához: „egzisztenciális élményévé” vált a görögség. Közel tudott férközni az antikvitás természetéhez, mert tehetsége, szellemisége révén képes volt, a „színvonal-egyeztetésre”. Az antikvitásban – mint Kerényiben és a „sziget”-elméletben is – saját eszméinek, az etikus vallásosságnak az igazolását kereste. Nem mitológiai motivumokat, hanem ihlető forrást talált a görögségben.

Németh sokat emlegetett „görögsége” azonban nem a korabeli divatos neohellenizmus honi (főként nem provinciális) vetülete. Bizonyára közel érezhette magához Kerényinek a mítoszvariációkról, a változatok egyenértékűségéről, helyileg és történetileg változó jellegéről, belső sokrétűségéről és dinamikus drámaiságáról szóló felfogását. Az övé mégis alapvetően különbözik Kerényi antikvitásélményétől. De néha még az alakilag azonos vagy hasonló terminológia is eltérő szemléletet és értékfel-fogást takar.

Lackó Miklós mutatott rá arra, hogy Kerényi a görög–magyar „lényegtudomány” szükségességét hirdette, de csak szellemi módon hitte, hogy „a befejezett antikvitás” támasza lehet „az eszmélkedő magyarságnak”. Az ő „sziget”-gondolata csupán humánusot őrző tudományos-világnézeti eszmény. Németh eleve ideológiai célból is értelmezte a görögséget, nála a „sziget” ideológiai-politikai tartalmat, igen erőteljes szociális közösséget is jelent. Már korai görög tanulmányaiban „egész irodalmi – és ideológiai – tipológiát épít: (...) Euripidész a XIX. századi irodalom példája lesz, Arisztophanész a modern „ironikus anarchikus”, Szophoklész a még kialakítandó „szintetikus” irodalom példája” (Lackó Miklós). Németh az antikvitásnak nemcsak az esztétikumát látta, valóban *ideologizált*, sőt *politizált* is a görögséggel. A magyar megváltáshoz és európai küldetéshez is bátorítást, vállalkozó és kísérletező kedvet, a kiteljesedés lehetőségéhez reményt kapott ettől a minőség iránt olyannyira

* Részlet egy nagyobb tanulmányból.

fogékony néptől. Úgy kalandozott a régi korban, hogy közben nem szakadt el saját korától, a szűkös magyar korvalóságtól sem.

A görög ihletés nyomán formál Berzsenyiből – Kerényi inspirációitól sem függetlenül – magányos „északi görög” alkotót. Részint azonban Németh sugallatát érezzük már abban, hogy Kerényi Berzsenyit nemcsak a „leghoratusibb”-nak tartotta, hanem olyan magyar költőnek is, aki „legteljesebben érezte magát nemzete vatesének”. Kerényi a görögökön át nézte a magyarságot is, Németh önmagán és a magyarságon át szemlélte a görögséget is. Ady költészetében már korán felfigyelt az életigenlő apollói természet jelenlétére. „Paraszt családok robusztus diákiát” látja benne, akinek alkattól meghatározott „vergődésén diadalmasan átút az ifjúság Apolló-gesztusa”. De Ady nem hellenista, hanem 20. századi magyar „Paraszt Apolló”. Németh Adyban „a magyar lira nagy szimbólumát” sejtí. A népiség és a görög apollói és dionüszoszi életérzés kettőségében a teljes emberi életérzés két jelképes elemét tárja fel. Ady-képében érződik a később megfogalmazott *bartóki modell* két fő tényezője: a népiség (visszatérés a forrásokhoz) és az újító, az egyénit és közösségit, az egyedít és általánost egyetemes szintézisteremtéssel összekötő tudatosság felismerése. (A *modellt* metaforikus értelemben vesszük, amelynek legfőbb célja az orientálás.)

A görög nép szerepteremtő képességét hangsúlyozza és a teljességigényt: a harmónia és az extázis hűséggel, belső karakterteremtő jelleggel ötvözött egységét. A görögökben a minőség születését látja. Náluk rövid az út, amely a kezdetlegest és a tökéletest összeköti: Az első csodálkozás és a végleges megragadás náluk elválaszthatatlan. „Némethnek látomásos, beleérző tudása volt a görögsegről is. Beleélő újáteremtéssel értelmezte a görögség organikus kultúráját. Fogékony volt a sugallatos, képzeletkeltő és felidéző dolgokra” (Csoóri Sándor). Nem engedte magát szűkítő módszerességek, adatszűrűségnek alárendelni. Egy „leleményes, istencsináló nép”-et tisztelt a görögökben, akiknek emlékezete a tragédiákat is pontosan számontartja.

Az időből a múltat elhagyó, világosságra törő görögségben a változatok népet tanulmányozta. A görögség az életéből csinált remekművet: az értékek mellett ellentmondásait is fel tudta mutatni gondolkodásában, irodalmában. Tragédiahősei az ellentmondások feloldására tesznek kísérletet. Színjátékuk is közösségnevelés, az élet átformálásának eszköze. Az athéni mérték szerinti rend, harmónia, törvény és szabály a művészetekben és az életben is sikeresen küzdött az érvényesülésért.

Igaz: a görögök sem a mindenkori életet, hanem az ünnepeket élték meg egyetemes szinten és csináltak belőlük tragédiát és komédiát. A csúcsokkal mérjük őket, hiszen inkább csak a remekműveik maradtak fenn az idő és az emberi értékelés rostáján. Igaz, legtehetségesebbjeik érezték a távlatokat: az ünnepi játékokat is a népsors felelős részeseiként szervezték. Nem érezték szakadékot önmaguk és népük közt, hasonlóan a régi magyarság legjobbjaihoz: Balassihoz, Zrínyihez...

Németh élő-eleven kapcsolatot épít önmaga és a görögség közt. Értelmezésében és értékelésében az eszményítés kísért: „Soha egy irodalomban, még a magyarban sem éreztem ennyi múlt, s egy-egy művön át ilyen hevesen, hogy egy bennem levő lelkihelyzet talált bennük pontos és mégis örökérvényű fogalmazásra. Élektra, Antigóné, Philoktetész nem hősök voltak, akiket szerettem, hanem egymást követő állapotaim: lelkem tartalmát csodálatosan fedő szimbólumok.” A műfajok eredeti ismérveinek vizsgálatára is alkalmas a görög irodalom, amelyben a tragédia: „Kötött szertartás, adott tárgy: nagy korlát, de még nagyobb támasz.” A műalkotástól a rend, az arány harmóniáját kérte számon: „A művészet: komponálás, s amelyik író rossz zeneszerző, tehetségének is kormánytalan hajója (...) ha esztétikámnak *Oidipusz* volt a példadarabja, regényemben a művet megelőző szenvedély. *Élektra* lázadoz.” Észrevette, hogy Élektra nyelve alól is „a költő egyéni sorsa beszél”. A görög hősök és hősnők, mitológiai alakok Németh hovatartozását tárták fel: a *Gyász* „paraszthősnőjében a bennem élő Artemiszt szültem meg öntudatlanul.” A görögök szellemét, nagyságuk természetét kutató nagy moralista magáénak érezhette a görög értékhierarchiának azt a sajátosságát, amely összekapcsolta az emberi szenved-

dés és szentség fokozatait. Szophoklészben, sorsa és indulata költőjében Németh természetének igazolását keresi: „Helyettem beszélt magamról, s az én sorsommal küzdöt: görög nevek alatt. Ő oldotta fel bennem a tragikus életérzést.”

REGÉNYDRÁMÁBA OLDOTT BALLADA

A Gyásznak nemcsak a görög tragédiával, hanem a magyar népballadával való kapcsolata is fontos. A Gyász regénydrámává oldott ballada, amint Tamási legtöbb korai novellája is prózában elbeszélte tragédia. Németh választott szülőföldjére, a mezőföldi Szilasbalhásra minden lényegi eltérés ellenére alapján érvényes, amit Tamási a szülőföldről fogalmazott: „Mint egy balladának, olyan szigorú a formája ennek az életnek.” Németh nem az avantgarde törekvésének hatására – az expresszionizmus a balladást szítja, a szürrealizmus a meséshez, csodához vonzódik –, hanem realista alapú újító szemlélettel egyezett a görög eszményt a népballada regénybe plántált ismerveivel. Németh is annyira öntörvényű író volt, hogy a teremtés hevületében nem vetette alá magát semmiféle észokok sugallatainak. Alapkövetelménynek tartotta a mű megkomponáltságát. Szilasbalhason megtalálta mindazt, amit Bartók hiányolt a nagy uradalmak bérestanyáira különféle tájakról verbuvált cselédek közt: „a falusi életnek egybefogó, zárt korlátai”-t, magatartás és cselekvés közösségi irányítottságát, meghatározottságát.

Kemény Zsigmond főként az székely népballadákban jelentkező végzet és nemzeti önismeret közti kapcsolatot sejt meg: „Ez az a hang, miért odaadnám minden regényemet” – írja. Ugyanerre figyel fel a tagoló elemet legigazibb jelleghordozónak tartó Németh az Ady-versben: „sötét és gyógyíthatatlan, mint a székely balladák levegője, önmagát rögzítő hang, kijelentésszerű elhatározottság.” Fiatalon előzevegült unokanővérének rekedt hangjában, „keserű, elu asi ó nevetésében” az a hang tört fel, amely a regény mélyén felerősödve-elhalkulva bujkál: „Ha gramafonlemezre vették volna fel, akkor sem hallhatnám tisztábban a hangját” – írja róla Németh.

Tamási értő méltatója az *Ábel* első könyvével kapcsolatban „hésziodoszi, hegyi görögséget” emleget. Féja Géza pedig így ír róla: „Ismét tökéletes balladát kapunk.” A nagy székely író „népe gazdasági és társadalmi elmaradottságából is balladát terem”. Írói világában „föld és nép időtlen idők óta tartozik egybe”. Legjobb műveiben „az ember világa a kozmosz részeként létezik”. Szülőföldje két ősi kifejezőmódját, a *balladát és a mesét* újíja meg. Azokkal a nyugati és középkelet-európai írőkkel rokonítható, akik „egy táj pszichéjét művészet szemléletük struktúrájaként érvényesítik”. Műveiben „a székely élet tragikumát akarta felmutatni”: „a szerencsétlen és magát gyászoló, figurázó, víg és cselekvő népet” (Czine Mihály). Bizakodó mítoszokat varázsolt szorongásaiból, reményt sugallt a „megtántorodó reménytelenségből”. Bátorító, életet megszerettető hőseivel „a tragikumon felülemelkedő újrakezdést” példázza. Az *Ábel* utáni művekben az elhalkuló balladát a játék, a mítosz váltja fel, halványítva a realizmust és fellazítva a meseszöveget.

Csoóri Sándor népballadáink jó részét „magzatburokba szorult drámá”-nak látja, egy hajlam megnyilatkozásának, műfaji kiteljesedésének. A vádló sztereotípiák ellenében, amely szerint a magyar lírai nép, későn érett szépprózája, drámairodalma, joggal kérdi: „A görög tragédiákra emlékeztető népballadáink azok nem magyarok? (...) A kíméletlenségüket kimunkáló ösztön is vándormotívum?” Akaraterő, végzet dolgában népballadáink legjava nem marad el az Elektra, Antigoné, Hamlet mögött sem. A magyar népballada népünk epikus tehetségének, epikumot alkotó és őrző előadói képességének a bizonyítéka. A szenvedély, halál és korlátatlan vágy drámaival szemben Németh a Gyászból tudta megteremteni a korlátozó méltóságtudat és mindent átható erény túlzásának fojtott regénydrámáját. A Gyászból, mint balladáinkban is „a legteljesebb emberi vágy kerül uralomra, bukik el anélkül, hogy föloldozást találja bármiben.”

A Gyász az emberi sors mélyére világít, éppúgy mint az építő áldozat témáját

felmutató, a valóságos emberáldozatból „a magunk fölépítésének egyetemes jelképévé” váló *Kőműves Kelemen* balladája. A balladai alapszituáció, a helyzet végzetként való elfogadása is jellemző a *Gyászra*. Éppúgy hiányzik a regényből, mint balladáinkból a nemzeti sorstudat. Nemcsak a balladák hősei, a regény szereplői is kimaradtak a nemzettudat alakításából. Hiányzik a helyes cselekvés felismerésének lehetősége. A nemzeti amnézia jellemző rájuk, amitől Németh László annyit szenvedett. A különbség is fontos: a balladák nem ismerik a nem-cselekvés bűnét, csak a cselekvését, a választását. A *Gyász* pedig a hősnő cselekvésképtelensége miatt válik katarzis nélküli regénydrámává. A balladahősökhöz hasonlóan Kurátor Zsófi eszmékhez, konvenciókhoz, emberi méltósághoz való örökös ragaszkodása a lélek nagyfokú lezártságára, normatív befejezettségre utal és katarzisképtelenséget eredményez. Zsófi esetében az erény a falu elvi normájának teljes betöltését jelenti: „elébb megöregszem én, mint beletörődjek” – ismételte a gyászát elébe tartó emberek abban a tudatban, hogy „két hónap alatt nem illik kicsit sem megvigasztalódni”.

Igy alakul ki a regény nagy újdonsága és erénye: „mint hőköl hátra és zavarodik meg a falu, ha az, amit maga nemesnek tart, egyszer elevenen megjelenik előtte” – állapítja meg Illyés Gyula. Ez az abszolutizált erkölcsi normavállalás nem önkéntes és nem spontán jellegű. Zsófi a vállalással dacol a normát rákényszerítő környezet ellen, amelynek minden megnyilatkozásában ellenséges szándékot, ellene irányuló érdekviszonyok ártó jeleit látja. Normavállalása így válik normatagadó normavállalássá, magatartása norma elleni lázadássá (Vajda Gábor). A túlhajtott, abszolutizált erkölcs ember- és életellenes, öncélúsága miatt nélkülözi a humánumot. Nemcsak a gyász, a gőg, a dölly leleplezése, hanem annak is bizonyítéka, hogy „Az erkölcs túlzása is lehet amorális.” Amint a balladahősöket a végzetként fölébük kerülő kikerülhetetlen cselekvéskényszer, úgy pusztítja el Zsófit is az abszolutizált, kiüresedett erkölcsi formula. A kénytelen magára utaltságot azonban nem sorsszerűen, hanem választás révén kapja osztályrészul. Az elhagyatottságot választja és benne megrögződik. Nem eleve szörnyeteg, hanem a helyzet szörnyűsége teszi azzá, mert nem képes kitörni belőle, nem tudja áttörni a magány övezeteit.

Némethnek regényben sikerült megteremteni azt, amit Kemény Zsigmond irodalmunkban hiányolt: „a balladákat jellemző drámai és gondolati alaprajzot. A műfaj borzongásai helyett sokkal inkább a bennük föltáruló egyetemességet.” Esszéíróként fogalmi nyelven, regényeiben metaforagazdag szépprózai elemzésformában mutatta meg: helyzeteinkben mindig több a tragikum, mint ami ebből megmutatkozik. Németh a realitást követi, a mese és legenda nélküli életet mutatja és könyörtelen valóságérzéssel zárja le a fináléban.

Nemcsak a balladákban, a *Gyászban* is „bizonyos komorságú drámai szertartás” megy végbe. A zárt szerkezetben is a megrendülés hullámválását figyelhetjük meg: mindazt, amit Goethe így fogalmazott a ballada műfaji ismérveként: „A balladában van valami misztérium, anélkül, hogy misztikus lenne.” Az epikus előadásmódhoz a drámai szerkesztés elve társul gyakran a balladában. Ez figyelhető meg a *Gyászban* is. A jelző sem pusztán díszítő funkciója, az ábrázolás, kifejezés szerepét is betölti. A ballada egyenes, tömör kifejezési formái prózába oldva módosultak a regényben. Az igék gyakorisága a szemléletesség és kifejezőerő növekedését szolgálja. Összefügg ez a drámai sűrítés és szerkesztés elvével. A magyar népballada egyik legfőbb értéke éppen a drámai sűrítésben rejlik. Nem a dallamos alföldi, hanem az epikai jelleget jobban hangsúlyozó erdélyi népballadák inspirációi érződnek a *Gyászban*, a szembejövő drámai elv uralmában. A homályosság, szaggatottság, a sorsszerű történés érvenyességét hitelesíti a balladai színezetű egyneműség, a csomópontképző szerep, a szűkszavú, drámai tömörség, a veretes, komor szépségű, nagy erejű prózanyelv.

A balladai fojtottságú gyászhangulatban a szokásrend kiüresedett formái uralkodnak Zsófi beteg gyermeke körül is: „A lócán ülő némberekre lesett. A vasalónó már nem rebegett, elaludt egyenesen ültő helyében; kendője hátracsúszott, s szabadon hagyta az ádámcsutkáját.” Sanyika otthoni, házi búcsúztatásakor „Konok kíváncsiság ült ki az arcokra”. Kiszeláné előreszaladt, mintha igazítani akarna valamit, valójában csak Zsófi arcát akarta szemből látni. A balladai levegőt árasztó szertartás nyitá-

nya: „az öreg Kurátorné meg a lányába kapaszkodott, s előre fölsírt, talán, hogy a lányát is belerántsa a zokogás félenyhületébe.”

Zsófi és a rokonok haragja Sanyika koporsója körül is „megátalkodott” marad. Az összegyűlt gyásznép egy szemvillanásnyit sem engedett el „a mozdulatlan fiúcska körüli színjátékból”. A koporsó kivitelekor ritusszerűen felkiáltott és elsírta magát az öreg Kurátorné: „– Jaj, édes unokám”. Zsófi azonban nem követte az „édes fiam” felkiáltással: „a szemeiben hideg dac lobogott, gyűlölet, elutasítás, keserűség”. „A fekete kendő alatt keményen, konokul világított márványarca.” Az *Iszony* hősnőjét előlegező magatartás lélektani motívumai: „A kétségbeesés szállta meg irtózatossá várt, hogy itt áll egyetlen gyermeke koporsójánál, ez volt az ő életének értelme, sikítani kellene, összeesni, s neki nincs egy gondolata sem.” A férje sírjának a szélén jajveszékélő Zsófi a gödörbe akarta vetni magát. Fia sírjánál – pedig számára Sanyika „az élet verőfénye” lehetett volna – mégis csak nehezen jut el addig, hogy dacos lelkét átengedje „a lélekkoncoló részvétnek, mely szétoldja egyéniségét, de fölold az egyéniség kínja alól is.” Kettős gyászában válik mítoszi méretűvé. Önmagát és környezetét is „jegesedő szívetájjal” figyeli. Alakja, arca és szeme, hangja és tekintete is „fekete volt a keménységtől”. Magára utalt mítoszi magányában a fenséges Niobé „lobogó gyásza” veszi körül: „csupa feketeség, fehérség és tűz lett az az aszszony”.

„ARCHAIKUS ISTENNŐ TORZÓ”

Zsófi alakjának értékelése a mű központi kérdése. Életidegenségében az *Emberi színjáték* hősné világidegenségét örzi és az *Iszony* hősnőjének oldódásra, elegyedésre való képtelenségét előlegezi. Nem eszményített: sárból és napsugárból teremtetten alak. A torzság dominanciájában is megcsillanó „barbár szépség” a fenségig fokozódik. Zsófi nem valamire, hanem szociális meghatározottsága révén egész lényére gögös. A gög válik létformájává. Magányossága is gögjének következménye. A magányos létforma pedig a végsőkig fokozza gögjét. Nem hiú, gögös. Nem vágyik szeretetre, tetszeni sem akar az embereknek. Nem képes a szeretet feltétlenségére még gyerekekkel szemben sem. A megalázkodástól, gyengeségének, a „nem birom én ezt. Nem tudom, mire vállalkoztam, (...) Fialat vagyok még én, hogy fekete kendőt húzzak a szemembe” bevallásától is gögje tartja vissza.

A Gyászban Németh azt mutatta meg, hogy lehet-e egy nő magában, magányos léthelyzetében tragikus. Az *Iszonyban* pedig a nő tragédiáját a házasság poklában, a férfival való kapcsolatban tárja fel. Zsófi „temetőbogár”, „feketébe pólyázott büszkeség”. „Gonosz, kemény lélek van ebben a Zsófiban” – mondogatják róla. Amikor a kocsmároshoz akarják kommandálni, a sértett büszkeség szobrává változik: „Rettegetes volt ez a sarokba húzódó asszony, akinek nem volt egy betű mondanivalója se. Mint a lelkiismeret.” Hősi erőfeszítéssel vállalja az önlegyőzés aszkézisét. Istene nem a fátum, nem Kemény hőseinek sorsszerű végzetessége, hanem a „predesztináció istene”. Kisfia temetésekor „Úgy ment a koporsó mögött, mint egy lábra kelt szobor, s az egész tömeg bámulta a kemény természetét.” Később Sanyika sírján a sírkő is Zsófit idézi: „mintha ő maga állt volna ott, s őrizné kővé váltan a halott gyermeket.”

Zsófi alakja szoborszerűen emelkedik ki környezetéből. Alkati, jellembeli ismerve a *szilárdság*. Amit Németh Ady verséről ír, a Gyászra is érvényes: „Ady kép-gondolkozik. Verse elején kész a látomás s szakaszai már csak a látomást cirkálják körül. Ő nem lendületes; szilárd. (...) Sorai ritmikailag is állanak.” A némethi képszerűség is állókép jellegű, statikus: tömörszerűség és állandóság jellemzi. Meghatározó funkciója a kinagyítás.

Zsófi alakja „archaikus istennő torzó”. Élektrával együtt lép elő a „költő szívéből.” Németh jelképes Medici-kápolnájának kariatidái közül az első Kurátor Zsófi. A későbbi nőalakoknál archaikusabb, vaskosabb keményebb és nyersebb, mint az Akropolisz kariatidái, a dór ruházatú, archaikus álló leányszobrok közt a Peplosz-koré. (Eredetileg az Erechteion oldalánál levő Kariatida-csarnok koréja volt, most az Akropolisz múzeumában látható.) Zsófi lélekbecafalzó büszkesége,

alakjának kidolgozott redői mögött karakteres, de zord archaikum érződik. Archetipus, de nem „időtlen ideál” időbeli eszményként való megjelenítése. „Archetipusában” a jungi lélektani elmélet „ösképei”, a kollektív tudat alatti szféra, az emberiség legmélyebb, legrégebbi gondolat és tapasztalatanyagának „pszichikus rezidiuma”, a „szellem archeológiája” is érződik (Kocsis Rózsa). Mindezt Németh antropológiai és alkattani fogantatású szemlélete fogja egységes egésszé.

A némethi ábrázolásban egységbe olvad össze lélekrajz, társadalomkép és mítoszi sik, nyelvi szemléletesség és lélektani érzékletesség. A hősnő úgy érzi, „Ő is olyan, mint Jób, rajta tölti Isten a rossz kedvét”. Megkeményedett a lelke, amikor arra gondolt: „Ő nem várhat könyörületet Istentől”. De ebben is valami gyönyörűséget talált a különb-emberség megpróbáltatottságának tudatával. Szinte maga ellen hívja ki a sorsot: „Ült ott, mint aki kiáll a felhők alá, s azt mondja: rajta, csapj agyon, Uram-isten”. Így tér vissza az Arany János-i kép, a szőlőt elverő jégzivatarban felkiáltó gazda fájdalma, végzetet kihívó szava: a pusztulás láttán pusztítóvá váló, önmaga ellen forduló fájdalom képe. Az esztétikai koncepció mélyén – nem tárgyi valóságában –, szinte csak hatásában érződnek a mítoszi vonatkozások a regény realista struktúrájában. Németh „mítoszteremtő” tudata sem keresi, hanem létrehozza az igazságot. A Gyász hitélet az alkotó erkölcsi minőség tudata és tehetsége együttesen teremti meg. A metaforagazdagság a „mítoszteremtés” lehetőségét is rejti. Általános érvényre, abszolút jelentésre és igazságra törő metafora: a *gyász*.

A Thomas Mann-i meghatározás részint Némethre is érvényes: a mítosz „a csillagszerű lefelé irányítja, a földet viszont istenivé emeli, úgyhogy istenek emberekké, emberek viszont istenekké válnak, a földi a csillagszerűben mintaképét leli meg, és méltóságának egyéni jellegét abban keresi, hogy egy időtlen, mitikus szkémából származtatja magát, amelyet jelenvalóvá tesz.” Egy másik tömör definícióban így vall Thomas Mann a mítoszlól: „lényege a visszatérés, az időtlenség, a mindig jelenvalóság”.

Németh mítosztértelezése sokban rokonítható a nagy német íróéval. Azonban a különbség is jelentős köztük: Németh kizár minden irracionális és misztikus mozzanatot, amikor szépirói elvként az életbeli realitás finom szövetét is újra szövi az eszme érdekében. Valóban földközeli nyit távlatot. A „mítoszi sugárzást” az alakok felnagyítására használja. A „mítoszi csóvát”-val a hősök nagyságát, jelentőségét emeli ki, egymáshoz való értékrendjüket érzékelteti.

Jung nyomán *A teremtető lélek tudományáról* szól: „a mítoszok nem haltak és nem halhatnak meg bennünk, ha pedig nem haltak meg, gondozni és nevelni kell őket.” A mítosz kérdéskörére *A mítosz emlőin* nyit panorámaszerű kilátást. Szerinte a mítosz a teljesség megragadására tör, létrejöttének feltétele a teljességtudomány. Teljes világkép és világmagyarázat áll mögötte fedezetül: „A mítosz mindig vallás is, ha képei el is veszítették kozmogóniás hitelüket. (...) A mítoszok beszédessé teszik a vallásos érzést s a teljes teremtetést adják szótárul. Mert a mítosz a teljesség iskolája. Mindig az egészet nézi s még a mondák töredékeiben is az egésztől mond el valamit... (...) A mítosz azonban arányrend és kompozíció a legnagyobb anyagban s nemcsak a teljességhez szoktat hozzá, de az arányokban való ítélkezéshez is, ami az alkotás legléleke.”

Nem elmúlt kultúrák mítoszi világmagyarázatai, hanem a bennük kifejeződő teljességeszmény, levonható tanulság érdekelte Némethet az emberiség ősi tapasztalatát, az emberi létezés rendeltetését őrző mítoszokban. A mítoszi teljesség különösen fontos, amikor az ember önmaga általános lényegszerűségét, léte értelmét kutatja, s közben a személyiség elveszíti az objektív valóság biztos, átfogó ismeretét a széttöredett és megrendült világképben.

Németh a mítoszi alakok valóságfelidéző szerepét hangsúlyozza: a mítoszi hősnak „csóvája van a mindenségben”; „ő nem egyén és típus: hanem mindig természet és világ is”. Amint a Kalevala három nagy alakja (Vejnemöjnen, Lemminkeinen és Ilmarinen) is „magukon túlérő” csóvát kap, éppúgy a modern regények „alakjai” is kaphatnak „mítoszi csóvát s a zárt személyen áttetszhet: a kozmosz egy embernél általánosabb törekvése vagy hangulata”. Németh szerint: „épp a mítosz tanít meg rá,

hogy az igazi valóságban elérnek még az istenek is." A görög istenekben nemcsak „világaspektusokat” látott, mint az óorkutatók, hanem „nagy biológiai létalakokat” is.

Vekerdi László joggal állapítja meg: „De a mítosz – úgy, ahogyan azt ma archetipussá mélypszichologizáltan értelmezzük – legfeljebb a karakterek megértéséhez szolgálhat erkölcsrajz gyanánt. (...) A mélypszichológia századunk – úgylehet uralkodó – divatja; a görögök soha nem karakterologizáltak és pláne nem pszichologizáltak mítoszaikkal. A mítosz emberek – eleven emberek, nem karakterek és személyiségek – helyét kereste a világban, a társadalom és természet világában, akár a népese...” Az értelmezést megerősíti Németh önkomentárja is: „az embereknek nem pszichológiájuk, hanem mitológiájuk van.”

A *Gyászban* – és Németh műveiben általában – a mítosz nem élesen körvonalazott eszmei képlet vagy tényanyag, hanem csupán „sugárzás”: az „üstökös csóvája” az eszmék holdudvarán. Némethnél a mítosz mint sugallat az ábrázolás általánosító szféráihoz kapcsolódik. Nem életmódot vagy életformát jelöl nála a mítoszi szféra, hanem az emberi minták egyetemességigényét érzékelteti a társadalomképben, a pszichológiai jellemzésben pedig az „archetipikus ismérvek” érvényét. A némethi regénymítosz az eszme áttetsző alakváltozata, kísérő glorifikációja, a minőség-eszme érvényesítéséhez, a szintézis-alkotás elvéhez tartozó tényező (Greza Ferenc). Racionalizmusát éppen a gondolatiságnak való alárendeltség erősíti és biztosítja. A Németh-mitológia rendszere, variációbősége mutatja, hogy más a „legenda”-típusú és más a „dráma”-típusú művek mitológiája. A „legenda” típusában – ilyen az *Emberi színjáték* – inkább a biblikus, az újszövetségi „mítoszi sugárzás” érvényesül, míg a „dráma” típusában – így a *Gyászban* is – a görögös ihletés az erősebb, a meghatározó.

Németh számára a forrásokhoz való visszatérést is jelenti a mítosz, amely a mélység üzenetét, egy közösség, egy nemzet kollektív tudatának, sorsélményének üzenetét segíti közvetíteni. Szavait metaforikusan értelmezve: őt is a múlt mélységei vonzották, „a nagy kalóriájú szénrétegek, amelyekbe egész erdők temetkeztek”.

Németh a „mítoszi csóva” révén is őrzi a művészi teljesség-igényt az intenzív teljesség értelmében. A szűkülés a cselekmény síkján a *Gyászban* is nyilvánvaló, a jellegszemléletben azonban kivételes mélyülés figyelhető meg. Emberfogalmában egy új, tágabb antropológia és modern alkattani szemlélet jelentkezik. A „mítoszi sugárzás” gazdagította, árnyalta a regény intellektuális, filozófiai síkját, különösen az alakteremést. Németh elméletben vallotta, a művészi gyakorlatban a megoldás minőségével igazolta: a mítoszi sík tökéletes harmóniába kell hogy olvadjon a többi regényalkotó réteggel. Elkerülte a téziszerű mitologizálás csapdait: „Az ember regénye meséjét nagyjából tudja, de a mítoszát írás közben kell megkapnia – tudomást azonban még akkor sem szabad venni róla”. Ebből a szempontból a *Gyászt* még az *Iszony*-nál is sikerültebbnek érzi.

Régészeti lelet

*Szemüregék: a messzehordó csend
becsapódásai. A homlokdombok:
ugar. Nem hajtott ki a múlt.*

*Az orr: végkép kimert kút az orr.
Elszálltak távol idők illatai.
Hiányuk fenéknincs örvényt sodor*

*a szájban, ahol van is, nincs is fog.
Sohasemlett elnyeletések és a mégis volt
– jaj, fejedelmi étek! – helye huzatos*

*lépcsőház ebben a boltozatos labirintban.
Szállnak rajta keresztül eszmék szelei:
– vak pusztaságon elsuhan a holnap –*

*nincs-nyomukban a már-már semmi, soha van.
Csont-vert nyílásukon a hű idő tülel:
s a minden-semmin át kinő a fű.*

„Morituri te salutamus“

*Se Cézár, se cirkusz.
Se élet, se halál.
A tüvek egyenesen nőnek.
A kő örökkévalóságot áll.*

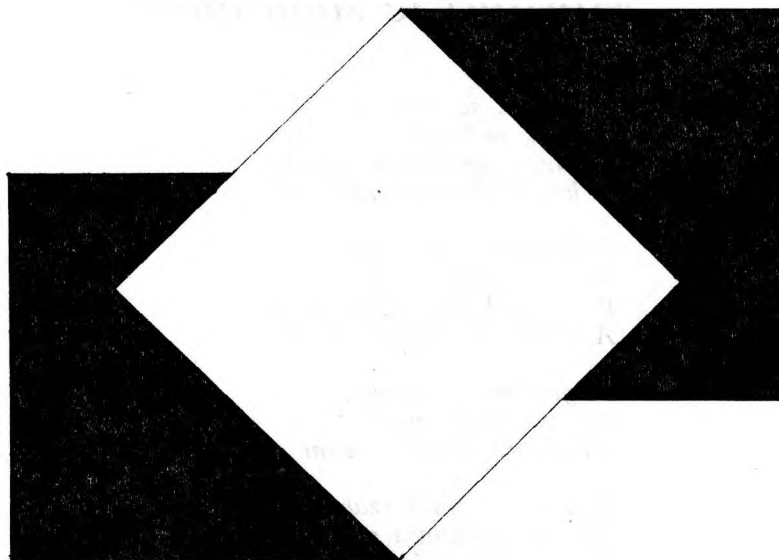
*Félkörívű a tér: ölel.
Bekerítettsége a kár.
De kitör belőle a lesz majd.
A mégis, az igazán, a már.*

*Megvalósul a semmi.
Nő, művészül a táj.
Elkönnyül végre a lenni.*

*Szoborra szépült szabály.
Aminek grammja sincs értelemnyi.
Hogy vészkiáltásért van a száj.*

Mi kifelé

*már nem én beszélek énbőlőlem
már mi beszélünk kifelé
annyian lettünk koponyámban
sok az még nagyobb koponyáknak is
szűkös e hely
annyiunk szája annyifelé keres
puha foltot a belső tejerezetben
szájmintákra szétszakadozott belső
tejerezetben annyian lettünk
szűkös e hely
már nem magamnak kérek se
menedéket se létbizalmat
csoportosult agyamnak
már szűkös e hely
nem én beszélek énbőlőlem
mi beszélünk kifelé
forradalmunk zászlótölvonás
még a király is gyalog okádik
két tölvonás szünetében
rókára vadászik
e leszűkült térben*

AZ ÉPÍTÉSZET SZOLGÁLATÁBAN

Breuer Marcel levelezéséből

Breuer Marcel Lajos Pécsen született 1902. május 21-én és New York-ban halt meg 1981. július 1-én. Először a húszas évek derekán hallottam róla, amikor – az ugyancsak pécsi születésű – Molnár Farkas hazatért Weimarból, közös iskolájukból, a Bauhaus-ból és körülötte kialakult a magyar építészek CIAM-CIRPAC csoportja. Én ugyan csak 1932-ben lettem a csoport tagja, de Breuer – aki 1944-ig még magyar állampolgár volt – kezdettől végig, tehát 1929-től 1938-ig – tagnak számított. Ő 1928-ban – Walter Gropius-szal és Moholy-Nagy Lászlóval egyidejűleg – miután ő, Molnár és Fischer József társaságában, megnyerte az első, én pedig, Fekete Bélával a második díjat, és mi, öten kaptuk meg a megbízást is a tervek kidolgozására – alkalmam volt többször együtt lenni vele. Megjelenésében, ember- és építész voltában rokonszenves fiatalembert ismertem meg benne. Ezen a nyáron volt az az – általam már megírt¹ összejevetel is Fischernél, a Csejtej utcában, melyen Kassák, Szerb Antal és mások jelenlétében és részvételével én is vitatkoztam vele arról, hogy politizáljon-e az építész, vagy sem? Nem voltunk egy véleményen. Pestről aztán Londonba költözött, s ott próbált egzisztenciát teremteni egészen 1937-ig, amikor is – Gropiusszal együtt – meghívták az USA-ba, Cambridge-be, a Harvard Egyetem Építész Karára tanárnak. Itt 1946-ig tanított, és tervezett, – mestere társaként is, de csak 1941-ig. 1946-ban New Yorkban nyitott irodát. Itt alkotta – haláláig – azokat a műveit, melyek nevét, elsőként a magyar építészek közül, világhírre emelték.

A második világháború után kezdődött levelezésünk. Az első levelet én írom neki 1947 februárjában (az én másolati példányom kézirásos):

"Kedves Marcel!

Nagyon régen készülök erre a levélre. Juszut²-tól hallom, hogy áprilisban idelátogatsz, s akkor remélem vázolhatom azt is, ami e levélből most kimarad. (...)

(...) Még 1943-ban felmerült a gondolat bennem, hogy művedről, összes alkotásaid bemutatásával, monográfiát írok. Kiadó is akadt akkoriban rá. Azon túl, hogy a legkiválóbb élő magyar építésznek tartalak, ehhez a tervemhez az a hátsó gondolat is tapadt, hogy az adott akkori politikai helyzetben, a könyv kissé tüntetés is legyen a teljesen fasizálódott magyar építészek és építésügy ellen, amely Téged külföldre kényszerített, s arra, hogy az amerikai egyetemi tanárok keserű kenyerét edd, és a saját elgondolásaid szerint tervezz ahelyett, hogy itthon, spekulációs bérházakat gyártanál. Sajnos az idő és az események gyorsabbak voltak, mint az én elgondolásom realizálásába fektetett igyekezetem, így a mai napig elmaradt a dolog. Most is már hónapok óta biztatom magam, s ennek az évnek derekára, feltétlenül meg szeretném csinálni. Kiadóm és minden lehetőségem megvan hozzá. De a Te segítségedre is szükségem van. Minden általam elérhető munkádat, ezek reprodukcióját összegyűjtöttem már, de gyűjteményemnek hiányai és hibái is vannak. Hibája, hogy már csak reprodukált képeim vannak, jobb lenne, ha eredeti fotók vagy rajzok állanának rendelkezésemre, hiányai, hogy valószínűleg európai műveid sincsenek teljes számban gyűjteményemben, az amerikai működésedről pedig egészen hiányosak ismereteim is, anyagom is. Mellékelten megküldöm listámat, nagyon kérek

egészítsd ki, mindazzal, amit kihagytam, s (...) az általad közlésre szánt fotó-, rajz-, szöveganyagot hozzám mielőbb eljuttatni légy szíves.

A könyv, a svájci Corbusier-könyvek formátumában, jó minőségű papíron, igazán hozzád méltó formában fog megjelenni. Bizom benne, hogy nem vallok szégyent vele. Annak idején Svájcban tartott előadásod szövege³ nálam megvan, azt is közölni akarom, sőt megkísérlem azt is, hogy hozzászóljak, főltéve, ha azóta nem változtatad meg egy és másban akkori szempontjaidat. Ez is igen érdekelne.

(...) Nagyon-nagyon sokra becsüllek, s családdoddal együtt sokszor melegen üdvözöllek,

Bp., 47. II. 7.

Major Máté"

Levelemre a válasz kézírással, magyarul, május 4-i keltezéssel érkezett:

„Kedves Máté,

február 8-ról való leveledre azért nem válaszoltam eddig, mert szerettem volna biztosat tudni és írni a pesti látogatásomat illetőleg. Tervem az volt, hogy május 9-én indulok, és london-, párizs és zürichi tartózkodások és előadásokkal kapcsolatban hazanézek 8–10 napra. A dolog húzódott, – nem kaptam és nagyon vártam a magyar beutazási engedélyt, – végre szinte föladtam az egész tervet, lemondtam az európai organizált programot, visszaadtam hajójegyemet, és elfogadtam a Buenos-Aires-i egyetem meghívását július–augusztusra. Most, hirtelen, tegnap éjjel jött Juszu telegramja, hogy az engedély megvan. Látogatásomat koros Édesanyám miatt nem akarom elnapolni, és így mégis hazajövök, csak egy gyors, 6 napos látogatásra, és a további program nélkül. Gondolom, kb. június 1-én jöhetnek és 8-án jönnek vissza. Ezért, e függő helyzet miatt nem válaszoltam eddig, – remélem megbo csájtod.

A levelednek igen örültem, és nagyon megtisztel, hogy könyvet akarsz összeállítani a munkáimról. Az egész fotóanyagot stb. most összeállítom – régen kellett volna ezt megtennem, fotómásolatokat fogok készíteni és magammal hozni. Talán az úton hazafelé, vagy Pesten lesz időm arra, hogy technikai stb. információkat, jelzőkat csak, az anyag mellé csatolhatom. Kb. egyidejűleg a leveleddel jött ifj. Kismarty-Lechner Jenő⁴-től is egy, és előzőleg egy a Móricz nyomdától⁵, – hogy kiadnának egy könyvet a munkáimról. Most látom, hogy az Új Építészet is a Móricz nyomdában készül (?), szóval talán a Te tervedet és az övékét össze lehetne foglalni, – kérlek beszéld meg ezt velük. Egyidejűleg írok Kismarthy-Lechnernek, aki nek szintén még nem válaszoltam. Vagy más kiadóra gondoltál? Fontosnak látszik, hogy a kiadó biztos legyen, mert a pár száz fotókópia stb. sok pénzbe kerül és persze Te sem pocskolhatod a munkádat. Ha angol–magyar lehetne a külföldi eladási lehetőség, azt hiszem, elég jó lenne. Kérlek írd, a kiadóra nézve, – különben. remélem, 4 hét múlva Pesten találkozunk. És még egyszer szívből köszönöm az érdeklődésedet,

meleg üdvözzel

Breuer Marcel

New York, 1947. május 4."

Ezen az 1947. évi júniusi Breuer-látogatáson mégsem találkoztunk. Már nem tudom rekonstruálni az eseményeket, hogy miért.

Ezután jó másfél éves pauza következik, alighanem az én hibámból. Pedig a Breuer-ügyben nem nyugszom. A Magyar Művészeti Tanács Kassák-szerkesztette gyönyörű folyóiratában, az Alkotásban Az új építészet alapelvei egy magyar építész művében és megvilágításában címen írok cikket Breuerről 1934. évi zürichi előadásának idézésével és a „Doldertal-projekt” remekének bemutatásával. 1949-ben pedig az Új Építészet-ben Gondolatok Breuer Marcel legújabb művéhez, vagyis a New Canaan-ban (Conn.) épült „első Breuer-ház”-hoz írok kommentárt, némi „politikai” ízzel. Az előbb említett cikket alighanem megküldtem Breuernek, de reflexiót nem kaptam rá. A másikat azonban nem küldtem meg, amint az Borbíró Virgilhez⁶

írt leveléből kiderül. A levelet Virgil küldte meg nekem, az angol eredeti fordítás-másolatában.

Kövekező levélem Breuernek csak 1955 második felében íródik:

„Kedves Marcell

1954 decembere óta készülök Neked írni, de mai napig elmaradt – okkal. Talán még novemberben felhívott nővéred azzal, hogy segítsen elő a Te hazautazásod édesanyád meglátogatására. A kérésnek természetesen készséggel eleget tettem, (...) mert (...) nagyon örülnék, ha végre ismét személyesen is találkozhatnánk és beszélhetnénk egymással. A felhívás után rögtön érintkezésbe léptem az illetékes szervekkel, s aztán vártam a válasza. Ez bizony kissé váratott magára, nem egyebek miatt, minthogy úgy látszik több bürokratikus fórumon kellett keresztülmennie. Végre most értesítettek, hogy Külügyminisztériumunk utasította a washingtoni magyar követséget: amennyiben Te ilyen kéréssel fordulsz oda, a beutazási engedélyt adják meg.

Abban a reményben, hogy rövidesen valóra válik ideutazásod, s így módunkban lesz hosszabban beszélgetni, nem terhelem levelem újságokkal és kérdésekkel (...)

Egyébként megvagyunk; sokat verekszünk a magyar építészet ügyéért, ami nem kis és nem könnyű feladat. A mielőbbi viszontlátás reményében – családotól – sokszor, melegen üdvözöllek
Budapest, 1955. augusztus 22.

Major Máté”

Breuer, levelemre válaszolva, megküldi nekem a washingtoni magyar követséghez utazása ügyében írt levelének másolatát, melyre – magyarul (kézírással) nekem is írt pár sort:

„Kedves Máté,

nagyon köszönöm leveled és táradozásaidat, remélem megkapom az engedélyt és hazalátogathatok. (...) Örülök, hogy végre találkozni fogunk – szívélyes üdvözléssel

Lajkó”.

Következő rövid levelemben megköszönöm Breuer *Sun and shadow* című könyvét (Dood, Mead and Company, New York, 1955), melyet így dedikált:

„Major Máténak baráti üdvözléssel

December 5.

Breuer Marcel”

Most megint hat és fél évnyi pauza következik levelezésünkben, ezt is én töröm meg, Breuer hatvanadik születésnapja ürügyén. Írást és fotóanyagot kérek tőle a Magyar Építőművészet számára.

Egy hónap múlva megjön Breuer válasza:

„Kedves Máté,

1962. október 8.

Remélem megbocsátasz, amiért angolul írok, de ez az egyetlen mód, ahogyan diktálni lehet és később is fogom tudni, mit írtam Neked és mikor.

Nagyon örültem levelednek és szüntelen érdeklődésednek – mind szakmai, mind személyes szempontból. Talán a közeli napokban találkozunk, oly sok évi levelezés után.

Hálás vagyok munkáim iránt tanúsított megbecsülésedért, és mindenképpen szeretnék segítségre lenni publikációs tevékenységben. Ugyanakkor szeretnék rendszeres olvasója lenni az általatok publikált folyóiratnak. Őszintén szólva, ez idő tájt nagyon keveset tudok Magyarországról.

Ami az általad kért írásbeli és fotóanyagokat illeti, sajnos (vagy szerencsére?) egyetlen olyan tervem sincs, amely ne lett volna publikálva az amerikai és európai sajtóban. Ha érdekel, elküldhetném a Nizza (Franciaország) melletti IBM Kutatási Központ fotó- és egyéb anyagait, e projektumról ugyanis eddig nagyon kevés publikáció született és azokban is csak folyamati felvételek szerepelnek. A reguláris

építészeti feltételek közlésére már történtek megállapodások más folyóiratokkal, de ha gyorsan elküldöm számodra az anyagot, publikációd a többivel körülbelül egy időben jelenhetne meg. Kérlek tudasd velem. Úgy gondolom, színes fotók nem érdekelnek, csak fekete-fehér. Körülbelül két hónapon belül elérhető lesz az az új könyv, amely legtöbb 1921–1961 közötti munkám ismertetését tartalmazza. A könyv nyomása most folyik. Küldök Neked egy példányt, és ha bármely, a könyvben szereplő projektum vagy írásos anyag érdekelne, örömmel küldenék hozzá tartozó fotóanyagokat. Komolyan foglalkoztatnak a Juszuf meglehetősen szerencsétlen helyzetével kapcsolatos hírek.

Mivel Eta és János⁷ itt vannak, valószínűleg számára is az lenne a legjobb megoldás, ha szintén itt lehetne családjához közel. Tudomásom szerint az U. S.-hatóságok megadták neki a vízumot, de nem sikerült megkapnia az útlevelet a hazai hatóságoktól. Nem egészen értem, milyen előny származhatna országára nézve ott-honttartásából jelenlegi helyzetében.

Azt is nehezen tudom belátni, hogy egy olyan notóriusan segítőkész egyén, mint Juszuf, nem tudna találni készséges barátokat, akik segítenének neki az útlevél megszerzésében. Ha bármilyen ötleted van arról, mit tehetnék az érdekében, kérlek tudasd velem, hálás lennék.

Valószínűleg hamarosan Magyarországra látogathatok. Igen gyakran utazom Európába különböző projektumokkal kapcsolatban. Furcsa módon a legtöbb országot jobban ismerem Magyarországnál. Az első világháború és az azt követő szerb megszállás idején (hat évvel külföldre utazásom előtt, amikor ui. 18 éves voltam) a város, amelyben laktam, gyakorlatilag el volt szigetelve az ország többi részétől.

Érdeklődéssel várom újabb híradásodat a Veled, úgyszintén az IBM-anyagokkal, valamint Juszuffal kapcsolatos dolgokról. Fogadd jókívánságaimat,

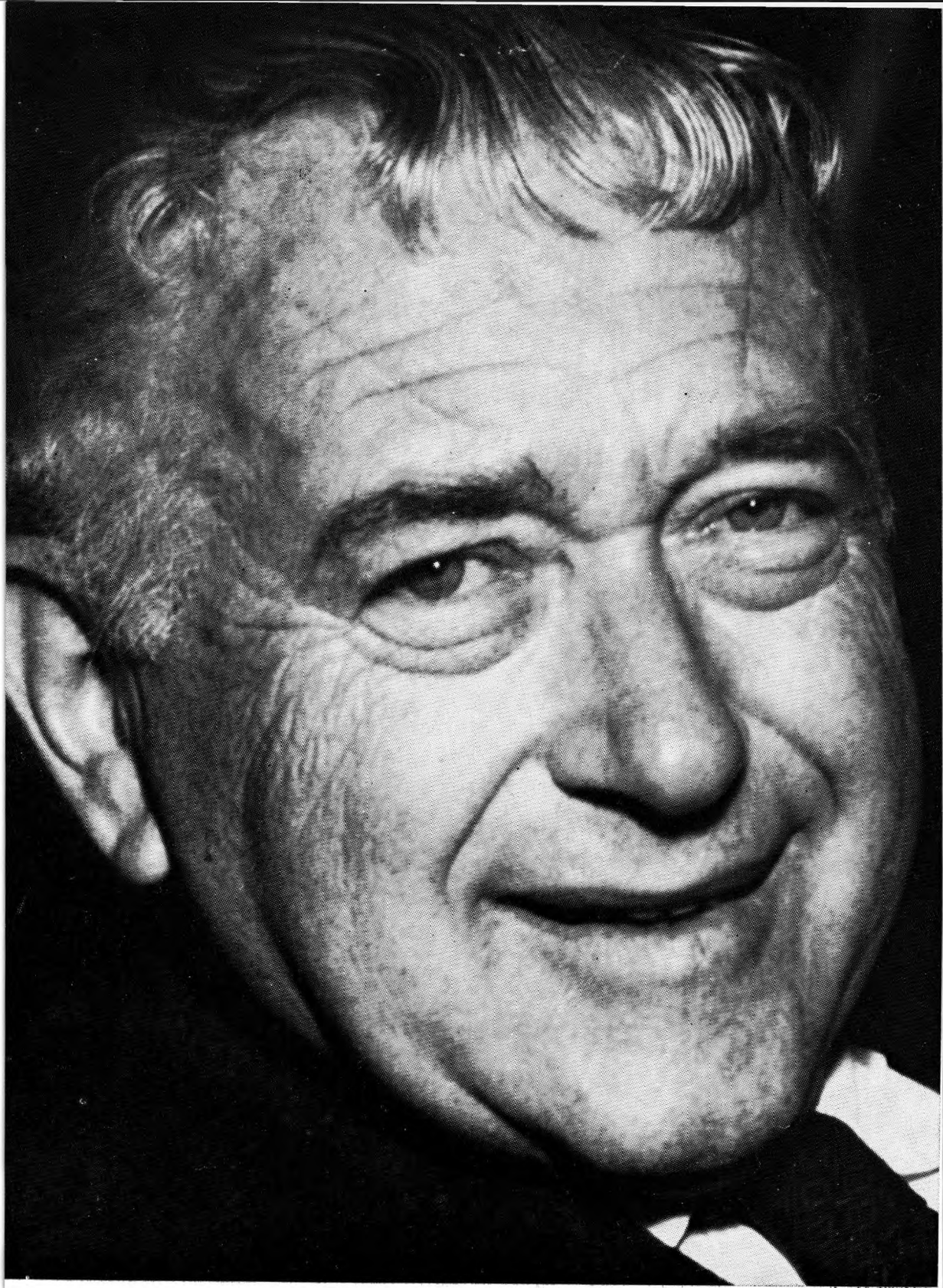
szívből híved,
Lajkó"

Erre még az év vége előtt válaszolok.

„Kedves Lajkó!

Nagyon örültem levelednek, s bár nem siettem válaszolni rá, egy némely dologban mégis válaszoltam. Elküldöttem részedre a Magyar Építőművészet még kapható idei számait. Valami tájékozódást ezekből is szerezhetsz rólunk. A lap sajnos nem versenyezhet a nyugati orgánumokkal, de ez nemcsak közepes képességeinkkel, hanem azzal is összefügg, hogy nálunk a lapkiadás nem üzleti vállalkozás, következésképpen csaknem teljesen társadalmi munkában készül. Elküldöttem ezenkívül a The New Hungarian Quarterly 7. számát, melyben cikkem van, de a lap egésze is talán érdekes lesz számodra. Végül írtam rólad egy rövid ismertető cikket a Jelenkor c. pécsi lapba⁸ – a pécsiek felkérésére. Amint megjelenik, ezt is küldöm.

Szülővárosodban ugyanis rendkívül eleven szellemi élet folyik (a város lélekszáma már meghaladta a százezret), önálló színháza van, fiatalokból verbuválódott balettje, melynek helyi produkciói már némi nemzetközi hírre is szert tettek, tervező építési irodájában egészen jó épületeket produkálnak, múzeumai mintaszerűen rendezettek és gazdagok, művészeti gimnáziumában friss, fiatal tehetségek nevelődnek – s külön irodalmi-művészeti folyóirata van, az említett Jelenkor. Itt él egyébként Martyn Ferenc, a festő is, – akit valószínűleg ismersz –, aki köré néhány tehetséges ember csoportosul, s aki az utóbbi időben többek közt a Don Quijote új kiadásának illusztrálásával komoly sikert aratott. És még folytathatnám a felsorolást, de apránként talán mindenre sor kerül. Megismételve múltkori kérésemet, teljesen rád bízom, hogy mit küldesz lapomnak, talán egyik újabb elvi cikket és legújabb műveid fotóit, azok legfontosabb adataival – s mi igyekezni fogjuk a tőlünk telhető legjobban és szebben találni a magyar és külföldi közönség számára. (Kb. 1200 példány megy – előfizetésben – külföldre).

Családoddal együtt szeretettel üdvözlünk, és még egyszer a legjobbakat kívánjuk az új esztendőre, én és családom,

Budapest, 1962. december 17.

Máté

Ui.:

Ebben a pillanatban kaptam meg gyönyörű új könyvedet⁹, nagy örömet okoztál vele. Köszönöm."

A következő év – 1963 – májusában Breuer egyik titkárnője pársoros levél kíséretében anyagot küld a Magyar Építőművészet részére. Egy fél év múlva Breuer már köszöni is a küldött anyag publikálását.

„Kedves Máté,

1964. január 10.

Köszönöm, hogy megküldted a „Magyar Építőművészet 1963/64-es¹⁰ számát. Az IBM-publikáció nagyon jól néz ki, és örülök, hogy nálam van, írásoddal és Bob Gatje leíró cikkének fordításával együtt.

Játszom a gondolattal, hogy Magyarországra látogatok (először 1948 óta) feleségemmel, valószínűleg autón, ez év májusában. Ha tervem teljesülne, nagyon szeretnék találkozni Veled. Budapesten.

Öszinte híved

Lajkó"

Válaszomban megismétlem a meghívást és programokat javaslok itteni tartózkodása idejére. Erre érkezik rövid levele.

„Kedves Máté:

Sajnálattal közlöm, hogy terveim megváltoztak, és így ebben az évben nem utazhatom Magyarországra. Nagy várakozással tekintettem e látogatás elé, de úgy látszik, hogy nem tehetem meg. Legjobb személyes üdvözleteimet küldöm

Öszinte híved,

Lajkó"

Breuer 1966. május 5-e és 14-e közt volt végre Magyarországon, de csak egy jó órnyi időre találkozhattunk a Magyar Építőművészek Szövetségében. Az Elnökség május 11-én délután fogadta (akkor Reischl Antal volt az elnök). Mint egyetlen személyes ismerőse, fogadására a bejárat ajtóhoz én álltam – de több mint harminc esztendő után – nem ismert fel. A szokásos diskurzuson kívül csak pár szót tudtam váltani vele, a róla írandó kis könyvről.

Ez év decemberében írtam a következő levelet:

„Kedves Lajkó!

Van egy magyar kiadású angol nyelvű folyóirat – The New Hungarian Quaterly – mely igen jó kiállításban, elég nagy példányszámban kerül külföldre, elsősorban az angol nyelvű országokba. Ez a lap újabban külföldön élő, neves, magyar származású művészekről is közöl egy-egy cikket, s most engem is felkért, hogy Rólad írjak valamit. Ezt a cikket szeretném legújabb műveid néhány képével illusztrálni, s ezért arra kérlek, hogy ha lehet, minél előbb (a cikk a jövő év első negyedében fog megjelenni) küldj nekem 4–8 darab fotót. Előre is nagyon köszönöm.

Együttal megismétlem kérésemet, hogy az Architektúra-sorozat részére (melynek első kötete a Neked is átadott Nervi-könyv volt) adj alkalomadtán anyagot. Elsősorban fényképeket, s néhány fontos alaprajzot, kb. annyi mennyiségben, amennyit a Nervi könyvben is közöltem, s jó lenne, ha a Hatje-könyved megjelenése – 1962 – óta elteit időben végzett munkáid adatait is közölnéd. Ne vedd ezt zaklatásnak, nem is égetően sürgős, de itt van már Gropius-anyaga, s úgy érzem nagyon jó lenne, ha közel egyidőben jelenhetnék meg az Ő és a Te kismonográfiád. Nagyon örültem, hogy májusban, ha csak rövid időre is, együtt lehettünk. Remélem a jövő esztendőben erre ismét sor kerül. Családodnak és neked – feleségem nevében is – a legjobbakat kívánom, az új esztendőre.

Budapest, 1966. december 15.

Máté"

„Kedves Máté!

Jó volt, hogy jelentkezted 1966. dec. 15-i leveleddel, melyet 67. jan. 9-én kaptunk meg. Valamelyest ismerem a Hung. Quart. új számát. Kérlek keresd meg a mellékelt 8 fotót, mely illusztrálhatja a cikkedet. Remélem, hogy ez az anyag meg fog felelni neked. Ha egyéb kívánságod van, kérlek közöld velem. Amint látod alaprajzokat és szerkezeti adatokat nem küldtem. Kérlek ügyelj arra, hogy az F. D. Roosevelttel Memorialt jóváhagyta a Bizottság és nagyon bizom abban, hogy az építkezést ebben az évben elkezdhették. A Lakóházépítkezési és Városfejlesztési Szakosztály épületét (HUD) most építik, kb. a nyolcadik szintnél tartanak. A Massachusetts-i egyetem Campus Center épülete kivitelezési rajzok stádiumában van és remélem, hogy az építkezést ez év júniusában elkezdi. Kérlek vedd figyelembe a mellékelt néhány, a F. D. Roosevelttel Memorialra vonatkozó megjegyzést, amelyek megmagyarázzák annak építészeti gondolatait, amelyek azonban nem mind láthatók a mellékelt modellről készült fotón. Nagyon örülnék, ha volnál olyan kedves a számodra legalkalmasabb legkorábbi időben a fotókat visszaküldeni és a megjelent cikkedről egy példányt küldeni.

Ami az Architektúra sorozatot illeti, szívesen küldök anyagot. Ez azonban jelentős munkát ró az irodámra és szeretnék egy kicsit többet tudni arról, mire van szükséged. Ha megvan a könyvem: „Marcel Breuer Buildings and Projects 1921–1961” nálatok, bizonyára meg tudnád adni azoknak a reprodukcióknak a listáját, amelyekre szükséged van, hivatkozva a lapszámmra feltüntetve, hogy a reprodukció a lap felső bal, vagy az alsó jobb sarkában van-e, vagy valamilyen más módon tüntesd fel az előfordulásukat. Megértem, hogy szükséged volna a Hatje könyv megjelenése óta végzett munkásságomra is, ezt azonban én a saját belátásom szerint is összeállíthatnám. Ha már ennél tartunk megtenné-e nekem azt a szíveséget, hogy a Nervi könyvednek egy másik példányát megküldenéd? Az a példány, amelyet voltál kedves nekem Budapesten átnyújtani, sajnos útközben elveszett. Újból át szeretném ugyanis lapozni, hogy a közlendő anyag jellegéről és mennyiségéről áttekintésem legyen. Szívesen visszaküldöm a könyvet, ha már áttanulmányoztam. A magyarországi utam természetesen nagyon érdekes volt számomra és igen tanulságos volt az én aranyos feleségemnek is. Nagyon élvezte a Budapesten és Pécsen angolul és franciául beszélő magyarokkal való együttlétet.

Minden jót az új évre és nagyon várom, hogy újból hallhassak rólad.
mellékletek

híved,
Lajkó

P. S. Minden jót kívánok az ottani barátainknak.”

Én is írtam egy datálás nélküli levelet Breuernak, alighanem még az év első felében, a monográfia fotóanyagával kapcsolatos részletkérdésekről.

1968 márciusában írt leveléhez mellékeli Breuer a Budapesti Műszaki Egyetem Rektorához küldött levele másolatát, melyben megköszöni, hogy az Egyetem Tanácsa „tiszteltebeli doktor” címmel tüntette ki.

„Kedves Máté,

1968. március 27.

Csatoltan megtalálod dr. Csáki-nak írt mai napon keltezett levelem másolatát. Tudom, hogy ez jórészt a Te akciód, és szeretném ha tudnák, mennyire nagyra értékelem.

Hogyan áll a kis biográfia, amelynek előkészítéséről említést tettél?

A legjobbakat neked és örökké fiatalos barátunknak, Kotsis professzornak – és egy baráti kézfogást

híved
Lajkó”

Válaszlevelemben értesítem, hogy a kismonográfia 1969 folyamán fog megjelenni.

Később a fényképek és egyéb ügyekben írok ismét Breuernek.

„Kedves Lajkó!

Titkárnődtől levelet kaptam, melyben érdeklődik fényképeid sorsáról. Egészen röviden a következőkről tájékoztatlak. Kis-monográfiád kéziratát még ebben a félévben leadom. A késelemnek azonban az az oka, hogy az Akadémiai Kiadó – talán azért is, mert nálunk erősen megdrágult a nyomda- és papírköltség – a könyvtárak viszont nem emelkedtek, állandóan húzza a sorozat egyes köteteinek megjelentetését. Évente háromnak kellene megjelennie, de 1966-ban csak egy, 1967-ben kettő (Loos és Arkay Aladáról), 1968-ban pedig egy sem jelent meg (pedig ki is van már nyomva Lucien Hervé könyve »Építészet és fénykép« címmel, és Kozma Lajos kismonográfiája). Így a Te kötetedre csak 1970-ben kerül sor. Még egy ideig tehát szükségem lenne fényképeidre, de elképzelhető olyan megoldás is, hogy a kliséket előre megcsináltatom, mint ezt a Gropius-fotókkal is tettük. Ez némi rizikóval jár, de lehetséges megoldás. Kérlek írd meg, hogy tudsz-e még várni, vagy kliséztessem le előre az illusztrációkat.

Bizonyára emlékszel, hogy a The New Hungarian Quarterly még 1966-ban felkért engem, hogy sürgősen, legkésőbb 1967 január végére, írjak rólad egy cikket. Ez meg is történt, képeket is kaptam Tőled hozzá, sőt, azokról a lap előre csináltatott kliséket, s a kópiákat már vissza is küldte Neked. Ma már 1967 februárját írjuk, de még semmi hír a cikk megjelenéséről. Bár nem szoktam, de egyszer kivételesen érdeklődtem írásom sorsa iránt, s levélben azt a választ kaptam, hogy azért nem jelent meg eddig (ennek is van már egy esztendeje) mert Tőled is kértek egy cikket, s Te ezt ez ideig nem küldted meg, de most már nem várnak tovább, és a legközelebbi füzetben hozzák cikkemet. Azóta megint legalább négy szám jelent meg, és semmi sem történt. Én már többet nem érdeklődöm utána.

Ellenben azt tettem, hogy az írást egy kicsit felfrissítettem, és, mert kértek valamit tőlem, áadtam a Nagyvilág című havonta megjelenő nagyon színvonalas világirodalmi szemlének, melyben előreláthatólag áprilisban közölni fogják. Persze illusztrációk nélkül.

Az elmúlt esztendőben itt járt Kepes György, nagyon örültem, hogy megismerhettem. A Magyar Építőművészetben hozunk is róla egy kisebb cikket, néhány illusztrációval műveiről.

Mikor jössz ismét Magyarországra? Át kellene már vened honoris causa doktori diplomádat. Ajándékozz meg bennünket azzal az örömmel, hogy személyedben az első nagy magyar építészt ünnepelhessük. A legjobbakat kívánva Neked és családnak, feleségem nevében is sokszor szeretettel üdvözöllek,

Budapest, 1969. február 18.

Máté"

Utóirat kézírással:

„Tudtommal Kepessel együtt 1968-ban megkaptátok az AIA¹¹ aranyérmét, mivel a kis könyvben szeretnék röviden kitérni ilyenféle nemzetközi elismeréseidre, hálás lennék, ha rövid jegyzéket csináltatnál és küldetnél nekem ezekről.”

Breuer azonnal válaszol.

„Kedves Máté,

1969. február 26.

Köszönöm február 18-i leveledet. Természetesen nagyon jól megértem a könyveid publikálásával kapcsolatos nehézségeket, mégis nagyon megköszöném, ha a fotóanyagot vissza tudnák küldeni irodámba. Következésképp a legjobb gondolom az lenne, ha a fotók levonatai (kliséi) időben elkészülhetnének. Mindenesetre, fel tudom bocsúlni azokat a gondokat-bajokat, amelyeket e publikáció felvetett számodra.

A »New Hungarian Quarterly«-től kapott információidra vonatkozóan megjegyzem, hogy nem voltam túlságosan készséges az általuk kívánt cikk megírásával kapcsolatban. E pillanatban nem emlékszem pontosan a szóban forgó esetre, de általános-

ságban beszélve, az utóbbi években minden cikkírással, előadással stb. kapcsolatos kérést visszautasítottam, minthogy egyszerűen nem volt kapacitásom annyiféle megbízás teljesítésére. Hasonlóképpen azt sem tudom, mikor leszek képes személyes utazási terveimet a ti Egyetemetek doktori cím adományozásával kapcsolatos terveivel összeegyeztetni. Mindamellett, ha időben értesítenek, mindent megteszek, ami tőlem telik. Említést tettél a különböző kitüntetésekről, amelyeket kaptam és csatolok egy általános adatlapot, amelyet mi bocsájtunk ki publikációk, kliensek stb. számára. Remélem használni tudod majd. Úgyszintén remélem, hamarosan találkozunk, fogadd legjobb kívánságaimat,

híved,
Lajkó"

1970. január 10-én ismét írok Breuernek a fényképek és a disz doktorra avatás ügyében. Rövid válaszából megtudom, hogy május közepén jön az avatásra. Következő, március 3-i levelemben engedélyt kérek tőle az Architektúra-sorozatban megjelenő kismonográfia idegen nyelvű kiadására, az Akadémiai Kiadó számára.

Breuer válasza:

„Kedves Máté,

1970. március 18.

Némi késéssel kaptam meg március 3-ai leveledet, de remélem, hogy válaszom még időben érkezik hozzád.

Nagyrá értékelem mind a Te, mind az Akadémiai Kiadó érdeklődését a munkáimról írt kis-kötetek külföldi kiadásával kapcsolatban. Nagyon sajnálom, hogy nem adhatom meg az erre vonatkozó engedélyt, minthogy éppen jelenleg egy meglehetősen nagy kötet van előkészítés közben – egész életem munkásságáról, beleértve a legújabb projektumokat, és ez a könyv májusban vagy júniusban fog megjelenni, angol, német, francia és spanyol kiadásban. Természetes, hogy a kiadó nem látná szívesen, ha a német és angol kiadás egy másik, bármennyivel is kisebb kötet versenyének lenne kitéve. Remélem, hogy mind az Akadémiai Kiadó, mint Te belátjátok ezeket a nehézségeket és azt is, hogy nincs módom a helyzet megváltoztatására.

A legjobb kívánságokkal,

híved
Lajkó"

1970. május 11-én érkezett az avatás napja. Én 4-én Perényi Imre rektortól írásbeli programot kaptam Breuerrel kapcsolatos feladataimról. Önkéntes segítő társam is akadt, Véghelyi Péter gyermekorvos, régi barátunk személyében. Fél tízkor kezdődött a fogadás a disz doktorok – Dr. Ing. Agu J. Aara, Breuer Marcel Lajos, és Dr. Techn. Werner Kresser – tiszteletére a nagy tanácsteremben. Innen pontosan tíz órakor vonultunk át a díszterembe, ahol valóban ünnepi hangulatban, többek közt, a három kitüntetett szakmájának hazai reprezentánsai gyűltek egybe. A szónoklatok elhangzása és az oklevelek átadása után a már avatottak mondtak rövid köszönetet. Breuer magyarul, kevés zökkenővel, de kifogástalan kiejtéssel a következőket olvasta fel egy kis papírdarabról:

„Kedves Barátaim!

Amikor kockákkal játszik a gyerek, felfedezi, hogy azok összeillenek, mert négy-szögletesek. Itt kezd a gyerek a városrendező és az építész mesterségét. Aztán felfedezi, hogy a kockák üresek is; az oldalakból falak lettek, még tető is és szerkezet. Tér, espace, space, Raum. Amikor azt fedezi fel, hogy nem tudja, hogyan kell ezt elrendezni, hogy mi az üresség, vagyis a kocka anyaga, hogy hogyan kell azt csinálni, támasztani, látni, akkor a gyerekből tényleg építész lett. Az űr, a tér, az üresség organizálója, a geometria papja. És talán 50 év múlva, vagy előbb is, itt fog állni ezen a pódiumon, és köszöni hálásan, hogy építész barátai és ez az egyetem megemlékezett róla.”

Feszült csend volt, tisztán hallatszottak szavai, Ő is meg volt hatva, hát még mi, itthoni magyarok. Pillanatok múlva viharos taps tört ki és percekig tartott. Avatás után rövid időre tanszékemen – az Építészettörténeti és Elméleti Tanszéken – fogad-

tam Breuert. Délután a tanszék könyvtárában összehívtuk az építészhallgatók színe-javát, Breuer beszélt nekik és válaszolt kérdéseikre. Vataj Elemér barátom, a kiváló fotografs ekkor készített Breuerről portrékat, de volt a nap folyamán rádióinterjú is, amit, ha jól emlékszem, Passuth Krisztina, művészettörténész, csinált. Este fél 8-kor volt a díszdoktorok részére rendezett ünnepi vacsora az Intercontinental Szálló Budavár-termében. Másnap, 12-én 8.15-kor Breuer Zürichbe utazott.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ Férfikor Budapest. Szépirodalmi Kiadó. Bp., 1978.

² Fischer József.

³ Breuer Marcel előadása Zürichben 1934. 4. 27-én a Schweizerischer Werkbund előtt. Tér és Forma, 1935. 1. sz. 27—35. old.

⁴ Kismarty-Lechner Jenő, (Budapest 1908) — Granasztói Pál (Budapest 1908), Major Máté és Weltzl János, (Budapest 1915—1945) társaságában — 1942—1948-ig részt vesz a Tér és Forma szerkesztőségi munkájában, 1956 óta Svédországban él.

⁵ Móricz Miklós — Móricz Zsigmond, az író öccse. Nyomdája produkálta többek között folyóiratunkat, az Új Építészeti (1946—1949) is.

⁶ Bierbauer (Borbiró) Virgil, (Nagyenyed 1893. — Budapest, 1956.) A Tér és Forma szerkesztője 1928—1942.

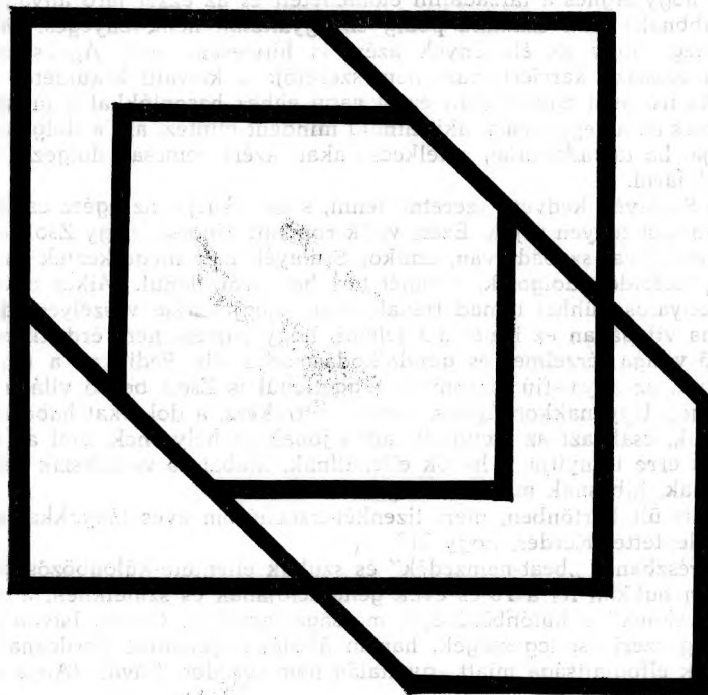
⁷ Pécsi Eszter — Eta —, statikus mérnök, az első magyar diplomás mérnöknő, Fischer felesége, és fiatalabb fia, János, építész, akkor már kinn élnek az USA-ban.

⁸ Major Máté: Breuer Marcel művészete. Jelenkor. 1962. 6. sz.

⁹ Marcel Breuer 1925—1962. Verlag Gerd Hatje. Stuttgart 1962.

¹⁰ Nyilván elírás, csak 1963-as számot küldhettem, hiszen Breuer levelének dátuma 1964. január 10.

¹¹ American Institut of Architects.

SZÍNHÁZI ESTÉK BUDAPESTEN

(Csörsz István: *Kék a tenger*; Urbán Ernő: *Uborkafa*)

Csőrsz István *Kék a tenger* című drámája sokkal jobb, mint a közhelycim sugallja. Újabb, de az eddigieknél hitelesebb ún. „generációs dráma” ez, kétszeresen is. Nemcsak a 60-as évek „beat-nemzedéke” és szüleik, nemcsak a 70-es évek második felének diszkózó, ragasztót „szívókázó” generációja és szüleik, hanem – noha nem ezekkel egyenlő hangsúllyal – a két ifjú nemzedék közötti ellentétek-különbségek is megjelennek.

A drámában mindenekelelt az élettények hitelesek. És ha nem sikerült is minden tekintetben valódi drámává formálásuk, e műben nincs már semmi – és mily jó érzés ezt mondhatni – szubjektív látásmódból fakadó erőltettség vagy nyakatekertség.

A középpontban Ágnes, az anya áll. Családjának tagjai: az önmaga számára zeneműveket komponálgató, Ágnes által elnyomott apa; a börtönből most szabaduló fiú, Zsolt; és a gimnazista Kati. Ágnes azon mesterkedik, hogy az egyik hivatalbéli nagyfőnök – Szalay a neve – kapja meg a kuwaiti, hosszabb időre szóló kiküldetést. Mert ha Szalay kapja meg, Ágnes a tiukárnője lesz, és az egész család vele tarthatna a kiküldetésben. A nyitó jelenetben Ágnes Szalayt és annak fiát, Pétert várja; arab szavakat memorizál, Kuwait földrajzával ismerkedik, szendvicset készít és konyakot bont. Katit is arra buzdítja, tanuljon arabul és legyen kedves, barátságos Szalayékhoz. A lány mindezt vonakodik megtenni. A mű világában anyjának eme cselekedetei azt jelentik, hogy Ágnes a társadalmi előmenetelt és az ezzel járó anyagiakat tekinti a legfontosabbnak; Kati számára pedig ez egyáltalán nem lényeges. Már itt hadd jegyezzük meg, hogy az élettények azért is hitelesek, mert Ágnesben voltaképp nincs semmi rosszszíű karrierizmus; nem szeretője a kuwaiti kiküldetés várományosának stb. Az író nem egyszerűsíti ezzel vagy ehhez hasonlókkal a megjelenő problémákat. Ágnes az az egyéniség, aki mindig mindent elintéz, aki a dolgokat „kijárja”, aki úgy tudja, ha társadalmilag emelkedni akar, azért nemcsak dolgozni kell, hanem utána is kell járni.

Most is Szalayék kedvére szeretne tenni, s azt akarja, az egész család, a légkör stb., jó benyomást tegyen rájuk. Ezért válik roppant kinossá, hogy Zsolt éppen akkor állít be, amnesziával szabadulván, amikor Szalayék már megérkeztek. Azt is hazudja, hogy fia külföldön dolgozik, s onnét tért haza váratlanul. Mikor a vendégek elmennek, iszonyatos dühvel támad fiának, mert megjelenése veszélyezteti a kiküldetést. A dráma világában ez ismét azt jelenti, hogy Ágnes nem érdekli családja tagjainak benső világa, érzelmei és gondolkodásmódja stb. Pedig az a tény, hogy fia most szabadult, az anya–fiú viszonytól függetlenül is Zsolt benső világa felé fordíthatná figyelmét. Ugyanakkor Ágnes, mint a tettekre, a dolgokat habozás nélkül elintéző emberek, csak azt az életvitelt tartja jónak és helyesnek, ami az övé. Vagyis gyermekeit is erre irányítja, s ha ők ellenállnak, kiabál és veszekszik velük, s alapvetően rossznak, hibásnak minősíti magatartásukat.

Zsolt azért ült börtönben, mert tizenkét-tizenhárom éves lányokkal szeretkezett, s valaki feljelentette. Kérdés, hogy ki?

Az első részban a „beat-nemzedék” és szüleik ellentéte-különbözősége kerül elő. A másodikban bukkan fel a 70-es évek generációjának és szüleiknek, a magasállású, „vezető kádereknek” a különbsége, mássága, amelyek Csörsz István drámájában nem egyéni-egyszeri esetlegességek, hanem általános jelentést hordoznak. Szalay, a maga igen sok elfoglaltsága miatt egyáltalán nem törődött fiával. (Anyá nincs ebben

a családban, már régen elhagyta őket.) Igaz, Péter mindent megkapott – zsebpénznek ötszáz forintokat, nagy lakásban laktak, állami autó hordja-viszi stb. – de apja minden barátját elüldözte mellőle, s nem teremtett neki otthonát.

Mindebből talán látható, hogy életfelfogások, életvitelek kerülnek itt viszonyba: abból a szituációból kiindulva, amit Zsolt hazatérése teremt meg. Ebbe a viszonyrendszerbe azonban csak esetlegesen kapcsolható be Péternek apjával való ellentéte.

Nagyon jól tudjuk, hogy a mai drámaíró nemigen képes a mai élettényekből, az embereknek a valóságban meglévő szociológiai helyzetéből az ő külső kapcsolataikban is megjelenő lényeges cselekvéseket megformálni. Így itt is, az események azonosak az alakok benső világának a feltárulkozásával, s ezeknek a következménye a köztük lévő, objektivált viszonyok megváltoztatása. Ez természetesen azt jelenti, hogy az ebben a drámában bemutatott élettények ebben a vonatkozásban megfelelnek az emberek között, a valóságban található viszonyoknak és azok változásai mikéntjének. A sok pszichológiai mozzanat csak egyetlen nagy cselekvéssé akkumulálódik: Ágnes családja széthull.

A második részben először az idősebb Zsolt és a legújabb generációt képviselő Péter közötti különbség kerül felszínre. Ez abban realizálódik, hogy Zsolt szerint Péterék már nem hisznek semmiben, valamint, hogy nyugaton ez a generáció termelte ki a terrorizmust. A köztük lévő különbség persze nem oly éles, mint köztük és szüleik között. Ezután robban ki Szalay és Péter ellentéte, amelynek a végén Péter bekap egy marék Tardyllt. Miután kiköpették vele, Szalayék eltávoznak, de itthagyják a robbanásra-kész légkört. A drámai feszültség növelése érdekében az író olyan eseményeket jelenít meg, amelyek már esetlegesek.

Zsolt anyjának múltját emlegeti. Az apa már második férje Ágnesnek, s az első – nem egészen világos módon – önzésből hagyta el, még a háború alatt. S mivel anyja a mű során többször felhánytorgatta neki, hogy „kurválnak”, hogy ő tette tönkre a családi életet, Zsolt most azt vágja anyja fejéhez, hogy tudja, Ágnes anyja annak idején bordélyos volt a Magyar utcában. A csak a drámai feszültség növelése érdekében előhozott élettények közül ez az első, amely már egyszerűíti az eddig kitűnően megjelent problematikát. A nagymama hajdani foglalkozása ugyanis akként jelenik meg, mint amely egyfelől magyarázza Ágnes életvitelét, másfelől, mint ami mindenféle erkölcsi talajt kihúz alóla, mint ami miatt soha semmiféle szemrehányást nem tehetett volna joggal fiának: különösen nem a csitri lányokkal való szeretkezés miatt. Az ezzel teljesen feldühített Ágnes viszont üvöltve bevallja, hogy fiát ő jelentette fel. Erre is csak a feszültség növelésére van szükség, noha ez már egyáltalán nem hiteles élettény.

Eddig minden nagyobb és apróbb életmozzanatnak – goethei-lukácsi értelemben – szimbolikus jelentése volt, azaz általánosítható volt. Zsolt és a serdülő lányok ügye így jelentette meg a beat-nemzedéket, Péter állandó magnózása és öngyilkossági hangulata a diszkósokét; Ágnes társadalmi emelkedés-vágya a mai 50-eseknek azt a csoportját, akik tudják, hogy az ügyeket inézni kell, de akik ezen ügyintézés közben minden másról megfeledkeznek, elsősorban arról, hogy gyermekeikkel törődjenek. Erre a generációra azonban sem tényszerűen, sem szimbolikusán nem jellemző, hogy feljelentik saját gyermekeiket.

Persze érteni véljük, hogy a család hiteles széthullásához valami nagyobb erejű drámai akcióra van szükség, s ezt szolgálja, hogy Ágnes feljelentette saját fiát. Azonban a család széthullásának, de a drámai feszültségnek sem szerencsés olyan okot-magyarázatot adni, ami semmiképpen nem hiteles, hiába növeli a feszültséget. A család ui. ezután széthull, amit jelez, hogy Kati összecsomagol és elhagyja otthonát. Kati eltávozása a drámai tényeket illetően nincsen előkészítve; nem is tudjuk, vajon hová megy és mit akar csinálni. Ez az eltávozás az ő részéről hangulati megalapozottságúnak, hangulati alapból fakadónak tűnik. Nagyobb zavart viszont nem okoz, mert a mű világának hangulatiságában van rá magyarázat. Látjuk, ui, ez a nemzedék vágyódik arra – no, nem arról van szó, hogy akarja is –, hogy valami *mást* cselekedjen, másképp éljen, mint amit szüleik helyesnek tartanak. Így a drámai tényekben nem

válík kibontottá az az egyébként nagyon hiteles élettény, miszerint ez a generáció úgy akar mást tenni, hogy nem tudja, mi is az a más, hogy nem tudja, mit akar.

Határozottan állítható, hogy a *Thália Stúdió* előadása *Romhányi László* rendezésében kiváló. S ezt nemcsak az abból feltámadó öröm mondatja velünk, hogy az előadásban sincs semmiféle hókuszpókusz, hanem a kiváló színészi munkák is.

Hacser Józsa alakítása Ágnes szerepében azzal az örömmel, jóérzéssel és művészi élvezettel tölti el a nézőt, amit egészen magasrendű színészi művészet tud kiváltani. Talán nincs egyetlen gyenge, „üres” pillanata sem. Azt a fajta feszültséget, bizakodó, várakozásteli vibrálást, amellyel Szalayékat várja, épp olyan kiválóan formálja meg, mint azt a féktelen dühöt és egyben elkeseredettséget, amely a család széthullásakor támad fel benne, mert ezzel a kuwaiti kiküldetést látja megghiúsulva. Pompás, ahogyan Hacser Józsa ebből az állapotból felépíti és felszínre hozza tutyi-mutyi vagy általa ilyenné alakított férje elleni tomboló dühét és gyűlöletét. De igazán remek azokban a pillanatokban is, amikor fiával való kapcsolatában elérzékenyül, és úgy éli át, mintha mindig is imádta volna fiát, nemcsak az adott hangulatban-pillanatban. Vagyis Hacser Józsa egészen különböző benső állapotokat formál meg egyaránt kitűnően, amelyek közben felépíti Ágnes említett karakterét és sorsát is. Íme, ismét egy kitűnő színésznő, akinek elég ritkán vannak hozzá illő feladatai.

Buss Gyula az utóbbi években egészen kiváló karakter-alakítások sorozatát produkálta. Úgy tűnik, kitűnő színésszé érett az elmúlt években. Itt is egészen pontosan és mélyen mutatja meg azt a férjet, akinek saját házában egyetlen szava sincs, és aki sokkal, de sokkal jobban érti gyermekeit, mint anyjuk. Alakjával újabb hiteles élettény jelenik meg. Az eddigi generációs-drámák íróinak csak arra volt szemük, hogy szüleik hibáit, netán bűneit vegyék észre. Itt az is látható, hogy az Ágnes-féle életvitel a férjet, az idősebb generációt, annak életét is tönkreteszi. Buss Gyula félmondatokat mond, vagy félszavakat, elkezd egy mondatot, de nem fejezi be, mert teljesen reménytelen, hogy felesége egyáltalán meghallja, mit is akart mondani. Zene-művek komponálgatásával tölti az idejét, mások nevében ír tanulmányokat. Buss Gyula azt is meg tudja érzékelteni, hogy számára még ez a vigasz is reménytelen. Mind Hacser Józsa, mind Buss Gyula *egész életet* formálnak meg, nemcsak egyetlen élethelyzet embereit, s ez mindenképpen magasrendű színész-művészet.

Geréb Attila m. v., az első pillanattól kezdve érzékelteni tudja azokat a feszültségeket, amelyek Zsoltban élnek, s amelyek az anyjával való viszonyából, a börtönnel és a börtön-múlttal épültek belé. Adós maradt azonban a beat-nemzedék általános magatartásának a felmutatásával. Dimulász Miklós viszont épp ezt, a „magnós-diszkós-szívókázó” nemzedék általános magatartását faragta meg Péter alakjában. Még-hozzá oly kitűnően, hogy a maréknyi Tardyl bekapásának íróilag nem előkészített tényét ezzel a magatartásával maradéktalanul hitelesíteni tudta. Jani Ildikó (Kati) és György László (Szalay) csak mikro-helyzeteket játszottak.

Ó, ha végre egyszer az ily jól indult drámáirói pálya oda ívelne, ahová az első mű mutatja.

*

Hosszú idő után az idei színházi évad végén ismét megrendezték az Országos Színházi Találkozót, amelynek keretében a vidéki színházak mutatták be ez évi legjobb előadásait.

A Szegedi Nemzeti Színház Halasi Imre rendezésében újította fel Urbán Ernő *Uborkafa* című szatiráját, amelyet 1953-ban mutattak be.

Tudvalévő, hogy ennek a műnek nem önértékei biztosítottak annak idején jelentős sikereket, és éles vitákat, hanem a bemutatás időszakában politikai, társadalmi és irodalmi helyzetével való találkozása. Ezért az 1982-es felújítás ugyanezt a kérdést teszi fel: hogyan találkozik ez a mű a társadalmi és irodalmi helyzettel?

A dráma két nagy fordulópontja íróilag kidolgozatlan. Az első: Sánta Cézárból kizárólag azért lesz a Szörnevál nevű vállalat csellói kirendeltségének vezetőhelyetese, mert a vezető, Sólyom Aladár meglátja, amint Sánta a vállalat legfőbb vezetőjének autójából kiszáll. A rosszul dolgozó Sólyom Aladár azt hiszi, hogy Sánta a vál-

latatvezető embere, s azzal, hogy helyettesévé kinevezi, önmaga pozícióját akarja erősíteni. A mű eseményei ezzel a meg nem indokolt mozzanattal kezdődnek el. A másik nagy fordulópont az, amikor Sánta, kizárólag erőszakos fellépésével teljes hatalmat adat magának Bolla Imrével, a tanácselnökkel, s egy rendeletre hivatkozva elrendelteti vele, hogy az állatok szőrét le kell vágni, hiszen a vállalat a szőrgyűjtéssel foglalkozik. A parasztok felzúdulása – ami majd véget vet a komédiának – ezzel kezdődik; ha ui. a disznók sörtéjét levágják, megbetegszenek, és elpusztulnak az állatok.

Látható, e két fordulópont Sólyom Aladár, illetve Bolla Imre benső világával van összekapcsolva. Miért hiszi Sólyom, hogy a vállalatvezető autójából kiszálló Sánta Cézár a vállalatvezető benső embere és barátja? Miért enged Bolla Imre azonnal Sánta követelésének; miért hisz a csak említett rendeletnek, amely szerint az állatok szőrét le kell vágatni? Nyilván azért, mert a vállalatvezető autójában csak a benső emberek utaznak, s mert a rendeletek a felsőbbiséget képviselik. Ez azonban a drámában nincs megírva. E két lényeges fordulópontot nem a dráma megírási módja hitelesíti, hanem az 1953-as társadalmi, politikai helyzet. 1953-ban minden néző átélte a személyi kultusz légkörét, ismerte ennek kényszerítő erejét, s így annak idején a mű kidolgozatlan fordulópontjait a nézők által magukkal vitt társadalmi tapasztalat hitelesítette.

Halasi Imre rendezése azonban nem vette figyelembe, hogy magában a műben nincs megírva ez a légkör, s nem vette figyelembe azt sem, hogy a mai néző már nem viszi magával a befogadáshoz. Az előadásban azért hiteltelenek maradnak ezek a mozzanatok, mert a rendezés sem teremtette meg a személyi kultusz légkörét. Ezáltal annak a korszaknak mai szemmel történő bírálata sem volt érezhető.

Némiképp más a helyzet az akkori irodalom- vagy művészetszemléletnek, a maival való találkozása kapcsán. A sematikus irodalomszemlélet egyik ismérve volt, hogy csak jó és rossz embereket ismert. Ugyanakkor a jellem milyensége a származással volt a legegyszerűbb összeköttetésben: a munkás- és parasztszármazású csak jó ember lehetett, míg a rossz ember csak az osztályellenség köréből kerülhetett ki. Az akkori kulturális politika a színészi alakításoktól is megkivánta, hogy a dogma szerint alakuljanak. A munkások és parasztok eljátszásának módjából áradni kellett az erőnek, a boldogságnak és az optimizmusnak, valamint az ellenség iránti gyűlöletnek; s az osztályellenség sorából származó rossz emberek megformálásából pedig ordítania kellett a legkézzelfoghatóbb és legegyszerűsebb aljasságoknak.

Az előadás ezen a pontos kitűnően karikázza ki a „pozitív hősök” akkori megformálásának módját, következésképp ezt az igényt. Nemcsák Károly állandó „optimizmussal”, a negatív jelenségek iránti dühhel-gyűlölettel állítja elének Szenté Gézát, a mű „pozitív hőst”, a nemezyári ifjúmunkást. Öles léptekkel jár, dübörög és egyenes a dereka és mindig hősies. Mozgó szobra a sematikus látásmód „pozitív hősenek”. Kitűnő alakítás, amely az egész előadásnak is értelmet ad. Sajnos Karancz Katalin a paraszti hősnőt pontosan ugyanígy formálja meg. Ezáltal a színjátékban Nemcsák Károly alakításának színészi tautológiája lesz csak, s nem az akkori művészi igények egyik variációjának a szatírája.

Sajnos ez a látásmód és karikatúra nem érvényesült a negatív alakok eljátszásában. Király Levente komoly jellemet akart Sánta Cézárban elének állítani, s alakításában nyoma sem volt annak az egykorú igénynek, amely a kulákcsaládba benőtt negatív figura eljátszásával kapcsolatban élt. Ugyanakkor „komoly” alakításnak sem jó, mert nem rajzolta meg azt az ívet, amelyet Sánta Cézár bejár a hitvány kocsmától telékségtől a veszedelmes, kártékony emberig. Az előadás végig gondolatlanúságból származó eklektikussága csak növekszik Mentess József Bolla-alakításában és Katona András Góczánjában. Mindketten, elsősorban Katona András, a harmincas években szokásban volt módon „műparasztokat” alakítottak.

Ezáltal a Szegedi Nemzeti Színház előadása mindenképpen alatta maradt saját lehetőségeinek, s a mű találkozótása az 1982-es valósággal nem hozott eredményt.

A MAGYAR SZÍNJÁTSZÁS HŐSKORA

Kerényi Ferenc: A régi magyar színpadon

Egy tudós jelentőségét az is mutatja, hogy mennyire képes gyümölcsöztetni elődeinek gondolatait, milyen következetességgel gyarapítja mestereinek eredményeit. Kerényi Ferenc szervesen folytatja a magyar színháztudomány „alpműveit”, jelentősége éppen ezekhez viszonyítva mérhető. Még új elgondolásai, a hagyományostól eltérő megközelítései és értékelései is a tudományág múltjának birtoklásán alapulnak.

A Hont Ferenc által bevezetett „színjátéktípus” fogalomból indult ki, melynek köre nem azonos a drámai műfajjal, hanem ennél sokkal tágabb, hiszen az írott drámai szöveg is csupán része a színházi előadás sokrétű egészének, ugyanis itt a drámai mű egy új jelrendszerbe kerül, melynek alapja az emberi testtel létesített helyzet. Székely György a színjátéktípusok leírásánál alkalmazott szempontok közül a színjáték társadalmi funkciójának, a mesecselekménynek és a játékosnak vizsgálatát emelte ki. Kerényi Ferenc, akinek egyik legnagyobb érdeme, hogy az elméleti szempontok gazdagságát a történeti vizsgálat következetes alaposágával egészíti ki, jól látja, hogy a vállalt historikus tárgyalásmód megköveteli a források körének kiterjesztését. Felhasználja a játékszíni könyvtárak és sugókönyvek anyagát, s dialektikus egységben vizsgálja a színjátszás objektív és szubjektív feltételeinek alakulását, beleértve a publikum összetételét, a színházpártolás módját, a színészi munkamegosztás fejlődését, a vezetői és rendezői tevékenység elkülönülését. Ez az összetett vizsgálati módszer teszi lehetővé a könyv alapkategóriájának, a „műsorréteg” fogalmának bevezetését. Kerényi műsorrétegen több színjátéktípus dinamikusan mozgó komplex egységét érti, mely egy adott korszakban az ország színházainak műsorán megjelent. Nyilvánvaló tehát, hogy a fogalom kiváló színháztörténeti periodizációs elvként is funkcionál.

Ennek jelentőségét akkor értékelhetjük igazán, ha a könyv koncepcióját Bayer Józsefével vetjük össze, akinek 1887-ben megjelent *A Nemzeti Játékszín története* c. műve mindmáig alapvető forrás. Bayer ugyanis valójában intézménytörténetet ír, azaz főként a színpadot magát vizsgálja, s csak mellékesen azt, hogy mit és hogyan játszanak ezen a színpadon. Inkább a keretet mutatja be tehát (s ezt páratlan alapossággal!), nem pedig a tartalmat. Periodizációja így a színjátszás szervezeti feltételeinek módosulásából adódik. Elkülöníti az első pesti szintársulat (1790–96.), a vándorszínészet (1796–1833.) és a budai színészet (1833–37.) korát, rendszeres vizsgálata tehát a Pesti Magyar Színház megalakulásáig terjed. Kerényi felfogása inkább Solt Andoréval rokon, aki *A magyar dráma színpadi műformáinak kialakulása a XIX. század első harmadában* című 1933-ban megjelent tanulmányában három „színpadi műforma” meghonosodását és fejlődését rajzolja meg, s ezáltal ad vázlatot a Bayer által is vizsgált korszakról. Színpadi műformán drámatípust ért, de a dráma szerinte ekkor az írott szöveg és az előadás még szerves egysége, sőt ez utóbbi a domináns, így a lovagdráma, a végzetdráma és a tündérbohózat meghatározásakor nála lényegében színjátéktípusról van szó. Az más kérdés, hogy Solt a német hatás folyamatosága alapján egységesnek látja e korszakot, Fáyt idézve mondja, hogy a magyar színház ekkor „Bécsről varr himet”, ezzel szemben Kerényi – különösen a népszínműről szólva – összetettebb forrásvidékre mutat rá.

Négy egymást követő országos műsorréteg összetevőit vizsgálja, s ennek során precízen felhasználja az egykorú színlapok, almanachok és lapközlemények adatait,

de nem követi mechanikusan forrásait, hiszen a műsorrétegek sem úgy váltották egymást, mint az éjjeliőrök, azaz a következő kialakulások tovább játszották hosszabb-rövidebb ideig az előző darabjait is.

Az első műsorréteget a szomorújáték, az érzékenyjáték, a vígjáték és a vegyes zeneiségű énekesjáték alkotja e sorrendben növekvő népszerűséggel. Ezzel a megállapítással egyet kell értenünk, hiszen a Kelemen-féle szintársulat műsorán – a feltehetően nem mindig pontos műfajmegjelölések szerint – az első színjátéktípusból 22, a másodikból 30, a harmadikból pedig 77 mű szerepel. Énekesjátékból viszonylag keveset találunk, de ezeket a darabokat sokszor játszották, Haffner *Pikkó hercegét*, az évtized legnagyobb sikerét például tizenegyszer. Az első műsorréteggel kapcsolatosan a szerző szemléletesen mutat rá, hogy a kor színházának nézőtéri szerkezete a korabeli társadalom hierarchiáját tükrözte vissza (pályok: arisztokrácia, földszint I. hely: nemesek, II. hely: polgárok, zártszék: hölgyek, földszint III. hely és karzat: a plebejusok, diákok). Megjegyezzük, hogy társadalmunk demokratizálódása a nézőtéri struktúra bizonyos feloldását eredményezte. Döbrentei Gábor például 1818-ban az Erdélyi Múzeumban arról ír, hogy a közönség kollektív élménye alapja lehet a társadalmi kapcsolatok fejlődésének és a világnézeti közeledésnek, s ez a gondolat már Széchenyi politikája felé mutat.

A második műsorrétegből (az 1810-es évek végéig) a vitézi játék emelkedik ki. E színjátéktípus leírásakor a szerző meggyőzően kimutatja, hogy ez a színjátéktípus egyesíti a lovagdráma, az érzékenyjáték, a szomorújáték és a rablótematika elemeit. Felfogása itt eltér Solt Andorétól, aki a lovagdrámát másokhoz hasonlóan önálló típusnak tartotta, a végzetdrámát viszont Kerényi nem tárgyalja önálló típusként. Ezt is el kell fogadnunk, hiszen a legjobb magyar sorstragédia, Gombos Imre *Az esküvés* című műve lovagdrámai elemeinek köszönhetette sikerét, Kisfaludy Károly pedig félbehagyta vitézi tárgyú hazafias drámáinak szomszédságában kezdett *A gyilkos* című szomorújátékát.

Kerényi Ferenc történészvénájának erőteljességére már utaltunk. Ehhez most hozzá kell tennünk, hogy ebbe beletartozik a drámatörténeti nézőpont következetes alkalmazása is. Erre éppen a *Bánk bán* tárgyalásával kapcsolatosan mutathatunk rá. Vértessy Jenő *A magyar romantikus dráma* című drámatörténeti monográfiájában, amely 1837-től 1850-ig tárgyalja a műfaj történetét, részletesen elemzi Katona jóval korábban keletkezett művét mondván, hogy annak igazi élettörténete a színházi bemutatóval kezdődik. Ezzel szemben a színháztörténetet író Kerényi keletkezési idejében tárgyalja a drámát. Mindkét eljárás jogosult, mert a megközelítés összetettségéből következik, annál is inkább, mert Vértessynél a dráma hatására, Kerényinél pedig mintáihoz való viszonyára helyeződik a hangsúly. Többen is kiemelték már, hogy Bánk jelleme mennyire meghaladja a lovaghősöket, de a szerző folytatja a gondolatot, s bemutatja a többi szereplő hasonló viszonyát a vitézi játék megfelelő típusához, Gertrudisét a heroinához, Tiborcét az együgyű paraszthoz, Melindáét a szenvedő ártatlansághoz, a királyét pedig a deus ex machinaként fellépő igazságosztó uralkodóhoz. Csak a II. Endre és Bánk közti analógiát tartjuk túlzottnak. Felfogásunk szerint ugyanis a Nagyúr önnön, kötöttségektől mentes, „tisztá lelkének” megvalósítója, vele szemben a király magatartását az önelfojtás, a státus törvényeinek elfogadása magyarázza.

A szerző drámatörténeti igényessége a harmadik műsorréteg (húszas és harmincas évek) kiemelkedően fontos típusának, a romantikus történelmi tragédiának vizsgálatakor is megfigyelhető. Igen tanulságosak a Vörösmarty-drámák elemzései, különösen gyümölcsöző a *Marót bán* erkölcsi – magánéleti problematikájának kiemelése, hiszen a vitézi játékokkal szemben itt nem a hősi-vitézi létről, hanem a vitézzé válásról van szó. A rövid, de tartalmas elemzések közül is kiemelkedik tömör és szemléletes megfogalmazásával Csató Pál *Fiatal házasságok* című vígjátékának bemutatása a „jól megcsinált színmű” példjaként.

Helytállónak tartjuk annak a folyamatnak a követését, amelynek során a színház nyelvművelő, erkölcsnemesítő és hazafias funkcióját összekapcsoló liberális-ne-

velő program eljut a szintetizáló megfogalmazáshoz Vörösmarty *Elméleti töredékei*-ben és Bajza *Szózat a pesti magyar színház ügyében* című röpiratában. Itt Kerényi Solt Andor nélkülözhetetlen *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei* című művére támaszkodhatott, bár a munka keretei nem tették lehetővé az idézett művek alaposabb vizsgálatát.

A könyv egyik legfontosabb eredménye a negyedik műsorréteggel (40-es évek) kapcsolatos. Korábbi vélekedésekkel szemben, melyek a népszínművet egyedül a bécsi volksstückre vezették vissza, a szerző a típus hatásösszegző jellegét hangsúlyozza, s véleményét meggyőző Szigligeti-elemzésekkel támasztja alá. Ez igen figyelemre méltó megállapítás, mely a drámatörténész munkáját is megkönnyíti, hiszen sokkal árnyaltabbá tehető a népszínmű műfaji összetevőinek és fejlődésének vizsgálata. A polgári színmű bemutatását Obernyik és Czákó jelentőségének kiemelése teszi hitelessé. Általuk új hősök jelennek meg a színpadon (lecsúszott arisztokrata, tevékeny polgár, művész, a háttérből előlépő szolga), s ez a színház falain kívüli világ változásainak lecsapódása. Ugyanakkor vitatnunk kell Czákó Zsigmond *Leona* című drámájának elhelyezését a polgári színmű keretei között. Vitatkoznunk kell a szerzőnek azzal a kijelentésével, hogy a korabeli közönség és kritika egyértelműen társadalmi drámaként fogta fel a művet. A negyvenes évek derekának eszmei válságából gyökerező dráma természetesen felvet társadalmi kérdéseket (Aquil tapasztalatai a világban!), de ezeket a filozófiai általánosítás szintjére emeli. A mű világképét a fanatizmussal szembeállított természeteszmeny határozza meg. A korabeli kritika éppen a bölcséleti problematikára reagált, bár ellenségesen fogadta a művet. Ember Pál a Pesti Divatlapban azt írta, hogy Czákó a társadalmi rendet a világnézeti renden keresztül támadja, Zerffi a mű panteizmusát bírálta a Honderűben, Vas Andor az Életképekben pedig azért ítélte el a művet, mert szerinte a világ baja nem a vakbuzgóság, hanem a vallástalanság. Ebből az értetlen fogadtatásból is kitűnik azonban, hogy a kortársak nem polgári-társadalmi színműnek tekintették a drámát, s ha félre is értették, a mű szokatlanságát, azt tehát, hogy egyik típusba sem illik bele, jól észrevették. Megkockáztatjuk, hogy itt egy sajátos, a többitől elkülöníthető színjátéktípusról van szó, amelyről Kerényi nem ír. Tulajdonképpen nem is írhat, mert ez a típus a negyvenes évek színpadáról hiányzott, a hibát abban látjuk tehát, hogy a *Leona* helytelen besorolásával a szerző elmulasztja ennek a hiánynak a regisztrálását. Mi úgy véljük, hogy egy sajátos feszültség jött létre a negyvenes évekig drámairodalom és színházművészet között, hiszen megszületett az írott dráma- és színházi csoportja (Ungvárnémeti Tóth László *Nárcisz*-a, Vörösmarty *Csongor és Tündé*-je, Czákó János *Iovag*-ja tartozhat ide a jelentősebb művek közül), amelyhez nem alakult ki a megfelelő színjátéktípus, hiányzott tehát az a közeg, amelyben irodalmi értékeik méltó színpadi megszólaltatása biztosított lett volna. Ezért a kor színháza a felsorolt műveket vagy elbuktatta, vagy mellőzte. Csak azután válhattak a magyar színházművészet részeivé, hogy a forradalom eseményeinek következtében közelebb került egymáshoz élet és színház, s létrejöttek egy új színházi stílus alapjai.

Ennek a stílusnak a jövőző kutatója nem nélkülözheti Kerényi Ferenc kitűnő könyvét, melyet színháztörténetünk egyik nagy teljesítményének tartunk. Jelentősége azonban ennél is több! Megbízható forrása lesz annak a drámatörténésznek, aki a magyar romantikus dráma monográfiáját végre meg fogja írni, hiszen Vértessy Jenő 1913-ban publikált könyve óta senki sem vállalkozott e fontos téma elmélyültebb kutatására.

Tovább egy házzal

*Itt eddig még nem, itt többé soha:
jár-kelet a fény a házban, átsajog
helyiségeken: hol a jégszekrény, hol a
mosdó vagy a fürdőkéád oldala
árad meg téhéren a félhomályban, ahogy
nyitok-csukok ajtókat, elmosom
a két poharat, itt többé sosem,
itt még nem eddig, de most mindezt: a sarokban
a rossz mosógépet, a sötét polip-kaktuszokkal,
a párkányt, a tükörhöz tűzött képeslapon
a tenyérenyi Füredet: átlakom
emlékemmé. Ami szilárd volt, végleges volt,
kitöltött tér — ezentúl élőként élő testbe
épül és időbe. Vízét zúdítanak ki
a ház elé: egyetlen pillanatra,
mielőtt lenne szürkén sötétebb szürke folt,
árnyéksík: sugárral, irányval áthatott
el- és szétszáguldás, csillagrendszer. Ahogy kinn a lomb
megbiccen, kigyullad-kihamvad a veranda
linóleum-padlója. Itt már sosem, de
majd máskor, másutt, miközben öntudatra
lassú hullám dobálgat, más falakra,
repedések, képek más rendszerére
fóleszmélő szemekkel — felszínére
az örvénynek sehonnan ez forog,
hogy lennének majd itt és most akkor ott.*

Napon

*Behúnyom a szemem: betűk, egy pillanatra
vörösen a sötétség alapján, mintha éppen
ellobbanó lapon — aztán tekete pont
vakfolt kering parázs homály terében.*

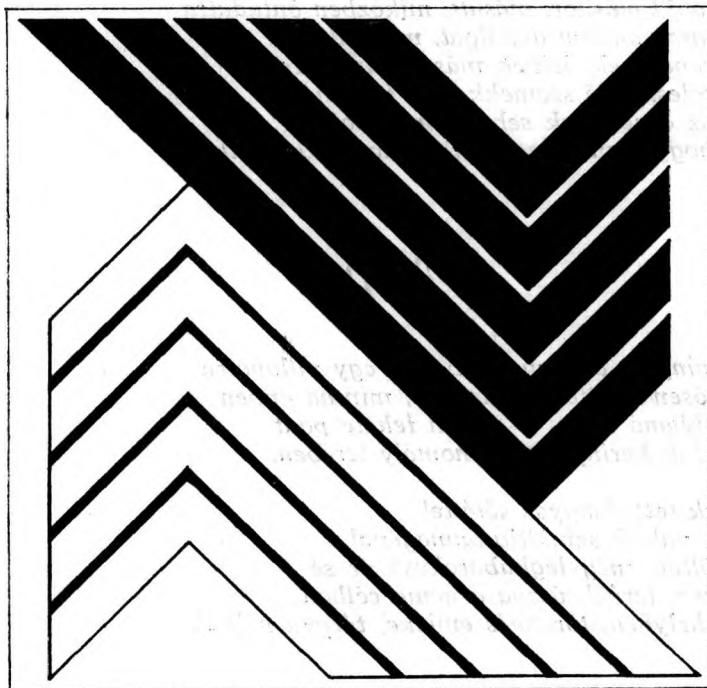
*Csak test, langyos sötét
teli, palack színűltig önmagával
kitöltve, még légbuboréknyi űr se
döntés teréül, úszva a néma célban
egyhelyben, törekvés emléke, tárgya nélkül.*

*... Forgunk a szűk terasz kövén, a zöld
romlott tejszínhab-kupolákkal egymagasban;
törölközők, lapos dobozban olvadó krém,
képesúság, a heti étrendnél kihajtva...*

*Körülményeimből kivetkezve, merő
jelen vagyok: ha megszólítanak,
ha hozzám fordul e megéledt végítélet-
freskóról egy kövér, eres-fehér vagy
szikár gyökér-sötét mellékalak
s elmondja — mert elmondaná bizonynyal —
történetét: anyját vagy gyermekét, a főnökét, az esküvőjét,
válásait, műtétjeit: én mit felelnék,
mit emelnék magam elé: riadt kezét
meglepett fürdőző, szent kinhalála eszközét vagy
a nevét viselő templom modelljét,
tettet, mely egyszersmind jelem, amely a szintelen
lángban nyüzsgő testek közül kiszólít —
van-e ilyen s ha nincs, mert nincs, miért nincs?*

*Majd öltözöm, kapcsokat kapcsolok, majd
fésülködöm sietve a mérleg kis kerek
tükrében, indulok, teszek-veszek,
ok nélkül, nincs időm az okra várni —*

*de most, szilárd alapja
a sikló légi háromszögnek, mit a Nappal
zár be hajam és lábfejem, egy pillanatra
minden rétegemben azonos — most.*

„ÁLLANDÓ JELEN ALATT“

Rakovszky Zsuzsa: *Jóslatok és határidők*

Emlékezhetünk vitákra, szópárbajokra, ahol ha az egyre harsányabb és reménytelenebb csörömpölésben valaki *saját* hangon, a visszafojtott feszültség és a tiszta, pontos artikuláció egyensúlyát el nem tévesztve meg tudott szólalni, csend lett a „szellem” termeiben. Csend, egy pillanatra. A kerepelés, a felhizlalt detonációk harci zajában a *sistergés* keltette döbbenet csendje, levegővételnyi szünet csak, mely alatt eldőlt, hogy a beszélő *mássága* pusztán a visszafogottság, vagy van is *mit* visszafognia, robbanóképessége tudatában „ketyeg” és „időzít”, vagy feltűnni vágyik csupán, szóhoz jutni. Kényes pillanat ez, ahhoz, hogy a csönd-rés egyáltalán kinyíljon, bizalom kell, így-úgy megszerzett respekt és/vagy feltétlen, letagadhatatlan teljesítmény, az első mondatoktól nyilvánvaló. Persze, előbbi termet versek, művek találkozáshelyeként értem, ahol jó esetben nem hangerő – üvöltés és suttogás – áll szemben, hanem értékes és értektelen (mondani is kár, hogy a „semmit” nemcsak elüvöltetni, hanem elsuttogni, elprünyögni is lehetséges), s míg előbbieket közt biztosan, alig kárhoztathatóan választhat a személyes izlés, utóbbi eldöntéséhez kevés, nem ritkán megévesztő. Írom ezt úgy, hogy e szempontból könnyű a dolgom, Rakovszky Zsuzsa fojtott sugárzását nemcsak izlésem, de lehető tárgylagosságom okán is értékesnek, egészen kiváló teljesítménynek tartom.

A *Jóslatok és határidők* első kötet. Huszonhét, többségében félhosszú verset tartalmaz negyvennégy oldalon, a Kozmosz-sorozat történetének talán legvékonyabb (s lehet, legolcsóbb: á: 4,- Ft) könyve. Ezeröttszáz példányban jelent meg. A szerző „(1950-) Sopronban született. Az ELTE magyar-angol szakán végzett. Budapesten él, könyvtáros. Versei az Új írásban, a Mozgó világban jelentek meg. Szerepelt a Verses országjárás (1977, Kozmosz) című antológiában.” – másolom ide a *Madárúton* antológiából kis életrajzát, mely kötet utóéletének – Rakovszky s talán 10–15 társa versein kívül – legfőbb biztosítéka épp ez az életrajzgyűjtemény. Ahhoz a népes évjáráshoz tartozik tehát, mely a hetvenes évek közepe táján indult, kezdett publikálni, s akiknek első kötetei az utóbbi három-négy évben jelentek meg, lassanként megrajzolva, s legjobbjait által kirajzolva egy nemzedék arcát – szemestől, szájas-tól, patánasostól.

Azt hiszem, Rakovszky Zsuzsa úgy költő, hogy nem lehet más, semmi más, versek történnek meg benne, általa, versként történik meg minden. Viszont úgy költő, hogy tudja, a világ effajta birtokbavétele mindig valami helyett, a lehető teljesség, a szabadság helyett (s: ért) birtokbavétel, ennek hiánya, töredékessége, a *megoldatlanság* indít, kényszerít versre, mindig a lehetetlent kísértve (érdemes-e máshogy?), az érvényes magyarázatot legalább. Döntések és döntésképtelenségek, tudott és sejtett vonatkozások hálójában és hálójából szerveződik a vers, abból a felismerésből és minden következményéből, hogy „A hálóból, amely magunk vagyunk, nincs / kibonyolódni mód, nincsen kiút, nincs / megoldás...”, pontosabban; kizárva minden külsődleges, látványos megoldás: „... sem bogát megoldva, sem / széjjelzülálva, sem csomóba rántva” nem sikerül a „kibonyolódás”, mint ahogy elszivárogni sincs mód a „világ vizeiben”: önmagunkból el nem tűnhetünk. E vers (*Többé már...*) előbb idézett befejezését szenvedélyes, keserű kérdések előzik meg, épp a szenvedély, a megszállottság értelmére-értelmetlenségére kérdezve: „Minek a tűz, a láz, minek a sápadt / megszállottság, a tövis, vagy a lángok? ... Miért keressem / – ha nincs –

az égi lángot, s hogy kitessen / a hús alól a szárnyas szerkezet?'. Tárgyak és erős érzelmi töltésük ellentéte így, a versből kiemelve is mutatja: „költői” kérdések, a választ magukban foglalók: kibonyolódni nincs más mód, mint *hogy kitessék*, mint *hogy megmutatkozzon* egész valójában, bogaival és csomóival a „szárnyas szerkezet”, – a háló, „amely magunk vagyunk”.

Magunk vagyunk, azaz „mi” vagyunk, ugyanakkor „egyedül” vagyunk. A választott szóalak két jelentést hordoz. Köznapi olvasatban mindenképp előbbi az érvényes, a költészet, a vers grammatikája szerint éppoly súly esik az utóbbira, sőt Rakovszky költészetét, költői alkatát, de akár csak ezt a versét tekintve: még több. Két, formálisan egymást kizáró, valójában azonban fájdalmasan összetartozó állapot egy szóba sűrítve; magunk. Külön kis „adó” sugároz a vers, vagy akár a kötet egészének „hullámsávján”. Ilyen és ehhez hasonló kisebb és nagyobb „adók”, sugárzások töltik be az étert Rakovszky versei körül, tudatosan, szándékoltnak beépítettek, szimbólumok, toposzok, és önkéntelenül, megmagyarázhatatlanul felhasználtak. Ezekből „él”, működik a vers, a nyelvből, szavakból egyszeri, megismételhetetlen módon, magasrendűen szervezett szöveg, a „szárnyas szerkezet”.

„A tényeket egyetlen hasító pillanat / vonakozások hálójába vonja.” – írja a *Nagybőjt*-ben. Pontos, éles kép a versteremtés módjáról, mikéntjéről, melyben a tények, a költői világ tényei (tárgyak, emléktöredékek, helyzetek, egy kellemetlen látogatás, egy blondel-keret, egy kiskanál) együtt, egymáshoz való bonyolult viszonyukban, „vonakozások hálójában” mutatkoznak. Ha megnevezem, ez az ihlet, a tehetség felfokozott érzékenysége, mellyel meglátja a dolgok ilyen együttállását, s – kétségtelen – mesterségbeli tudással képes rögzíteni, minél pontosabban megragadni azt. Rakovszky versek egész sorával bizonyítja, hogy nemcsak a „receptet” tudja (hisz maga a recept is ilyen kép), hanem a megvalósítást, a háló sűrűre, véglegesre kötését is. Talán a sok közül is legvakítóbb pillanat a *Szozopol* első versszaka: „A képeslap-tájból kivakít a fehér: / hirdeti égő dogmáit a dél / katedrájáról a nap. / A város a fényben, mint remegő, likacsos hab / összeesik, mint romló gyümölcs beroskad, / keserű magjára tapad.” Izzik, süt ez a táj, „égnek a tények”, mint „üveglapra szórt fémtárgyak”, „a sötét falon tüzes tükörlap” villog, „Mint a szesz, éget a dél: a kéz, ha tán / a forró lében a lényeg után / horgászna, sziszegve elolvad.” Egy lobbanás az egész vers: „A ránk dült állandó jelen alatt / cselekmény nincs: csak a pillanat / szórtan villámló aszkézise.” Ha a *Nagybőjt*-béli idézet e bekezdés elején a versteremtés módjába, mikéntjébe avat be, itt – ugyancsak mottóértékűen – a „szórtan villámló aszkézis” a kész versek, az effajta költészet természetét jellemzi. Élvezettel feldobott ötletek, villámló képek, telitalálatok seregét – a megtanulhatatlant – tudatosan fegyvermezi, formálja, szerkeszti meg, vonja ama „hálóba”. *Tud* csillogni, nem akar hát mindenáron. Tudja anyagának értékét, határait s merthogy van miből gazdálkodnia, mer lemondani, szűrkiteni egy-egy részletet a nagyobb feszültség, a teljesebb hatás érdekében. „... A monotónia / húsában extázis – villámló ideg lakik.” – idézhetem épp a *Nagybőjt*-t. Ebből a szempontból, a formálásából, aszkézise inkább elegancia. Szövegei a legnagyobb áradásban is éppúgy kidolgozottak, pontosak, mint a legszigorúbb rim- és ritmus-kötésben. Tűnhetik paradoxonnak, holott minden jó költőre igaz: fölényes biztonsággal írja meg belső bizonytalanságait, kétségeit, teremti meg a különös „lírai én”-t, a versek „szereplőjét”.

Ki is hát a *Jóslatok és határidők* „hőse”? Természetesen maga a költő, s természetesen mégsem ő. Merőben életrajzi információk persze gyűjthetők róla ilyen célzatú, így kíváncsi olvasással, akár – személyes ismeretség révén – ellenőrizhető is, a „tényleg így volt” elválasztható a kitalálttól, kideríthető, hogy Rakovszky járt-e Szozopolban, van-e, volt-e erkélye, viselt-e tizenhárom éves korában parafatalpú szandált, csak épp fölösleges a fáradtság, s kétes az „eredmény”, hisz „a semmiből a / sötétben zajló működés villámló múlt-szilánkokat / vet föl: nem képeket, de / az átélés egykori módját.” (*Időtöredékek*). Ez a „mód”, a nyelvi-művészi közegben megteremtett élmény, az egykori helyzet, hangulat újraélése, művészi reprodukálása, ahol az élettények nem mindegyike költői tény s viszont, vagyis a soha nem látott, meg nem történt is lehet igaz, s lehet hamis a biográfiával igazolható. Az így megalkotott

image persze mindig rávall a költőre, de sosem azonos vele. A versek „hőse” végletes érzelmek, indulatok között egyensúlyoz, olykor egészen barokkos mélységek és magasságok fölött, extázis és aszkézis kettős vonzásában *történik meg*, lehetetlen nem gondolni Bernini Szent Teréz-szobrára a *Fejjel lefele* zárósorait olvasva: „A vánszorgó világ a lázas / lelket földduzzasztja, túlhabzó barokk / pózba facsarja, majd a tárt karok, / szélfúttá leplek, égre esdő fintorok / extázisában megfagyaszttja; őrzöm / kiszáradt héjamat: sem / széttölni, sem terjeszkedni nem bírok.” E kettősség, fekete-fehér (sötét fal és tükörlap) kontrasztja a könyv egészét jellemzi, Rakovszky még a szürkét – sok vershelyzete, „története” alapszínét – sem készen veszi, hanem vakító fehérek és szurokfeketéek ütköztetésével keveri ki. E „hős” érzelmei a nyitóversben, a *Decemberben* „alacsony lángra csavartan égnek”, ideje – színleg a megverselt délutáné – „meddő és sötét”, tere a parttalan köd, melyben „meztelen villanygökök világolnak” és „sárga kandeláberek lobbantják föl a szél testét”. Elúsznak tettei „az ellenállás nélküli közegben”, minden átmeneti, megfoghatatlan, tárgyatlan várakozás. A *Strandban* (mely méltán kapta meg a tavalyi év Graves-díját: kivételesen szép vers) „Ragyognak a kiürült idő tükrei, valamely régóta került / szembesülés fenyeget”, sejtelmes és baljóslatú, „száll az egész part” a homokot felkapó szélben, s mint ha e vihar „következménye” lenne a kötött formájú, nagyszerűen felépített *Elmegyek*, valamint az „Elsodrattatom, szétszórattatom” keretébe foglalt *Sirám*, a kegyetlen szembenézés a szűkös életlehetőségekkel: „Ha nem lehetek az, amire lettem, / ami lehetnék még, ne legyek az sem.” Itt jelentkezik először az öngúny, s a tehetetlenség fegyvere, az ironia, ami később, mikor újra „eljátssza” az „ami lehetnék még” variációit, erősödik, egyre gyilkosabb. A *Beismerésben* a „boldog és komor korlátoltság” helyzeteiben próbálja ki „hősét”, egy komor tömeggyűlés masszájában s egy boldog, „gipszvirág-fűzéses egyleti táncterem / erotikus erőtereiben”. Itt még eldöntetlen a feltörő nosztalgiához való viszony, egyrészt őszinte, ugyanakkor ironizál is fölötte, túlrajzolva mindkét szituációt. A másik „lehetnék még”-vers, az *Egy kis fenyegetőzés* már egyértelműen szatíra, gyilkosan pontos, kéjesen részletező leírása egy iroda, egy hivatal kapcsolatrendszerének. A két vers közül utóbbi tán hatásosabb, vegytisztán az, ami, a *Beismerés* viszont szemléletének egyik fontos, főleg a későbbi írásokban meghatározó jellemzőjét példázza; az ironia folytonos alkalmazása és visszavétele állandó mozgást, szempontváltást, megfoghatatlan feszültséget eredményez.

Hosszan lehetne sorolni panaszait az időről, a *Decemberhez* hasonlóan, csak általánosabb érvennyel két egymást követő vers is ezzel indul: „Az időből kihullt a változás képessége” (*Fejjel lefele*), illetve „Nem táplál, csak lehúzza az idő” (*Lejátszatlan lemez*). Utóbbi a csak ajtóréss alatt „elfüstölgő szobátűz”, a leszori ottság, a félúton befulladt indulatok (jelen)idejét állítja szembe a gyerekkor „harcias hitével”, a strand-víz-part- és a tükör-motívum az „aranykorba” transzponáltan, az uszoda, a „szeplos, villámlo tükör” s „a nap, a víz, a kő extázisában / a gyerekkor esetén, vak húsában” tér vissza. A *Lejátszatlan lemez* Rakovszky két teljesen szimmetrikus „oldal”-ra osztja – felnőtt rosszkedv és gyerekkori „szédület” –, s mindkét rész témája, sőt szimbolikája, képanyaga, az „átélés egykori módja” újra jelentkezik a későbbi versekben, más látószögből ábrázolva, más szövegkörnyezetben és céllal, csak példaként: az említett *Beismerés* tömeggyűlés-részletét az *Ünnepi műsorban* egész verssé nagyítja ki, mélyíti el.

Váratlan csavarások, leágazások, kiszámíthatatlan variációk, ritka gazdagság, anyag-bőség teszi, persze, lehetetlenné bármilyen (mint az előző is) egyszerűsítő képlet alkalmazását. A gyerekkor idilljét félelmek, szorongások árnyékolják, a felnőtt görceit, rossz közérzetét gyakori „elragadtatások” vonják fénybe, teszik „elviselhetővé”. A megírás pillanatáig összegyűlt tudás és tapasztalat visszavetül a tárgyra, legyen az bármily távoli, színezi és alakítja jelenvalóvá s -idejűvé. Így válik a kiemelés, a rálátás képességétől minden valahai látvány, emléktörődék – mint a *Némileg megkésett fel- és beismerés* csendéletén a szőlőfürt – olyan „lidércesen” valódi vá, „amilyen sosem / lehetett fény és idő önkényének kitett / modellje”.

Rakovszky „hasító pillanatai” gyakran, feltűnően gyakran világítanak meg egy zsúfolt, túlsúfolt polgári szalont, jellegzetes figurákkal, tárgyakkal, helyzetekkel. Ez

„a középfajú színmű első-utolsó / felvonásának díszlete” – ahogy az *Időtöredékek*ben írja –, valóban díszlet, valóságosnak és színpadszerűnek, otthonosnak és ál-kedélyesnek különös, fullasztó elegye. A „hős” szerepe ebben a színműben olykor a narrátoré (*Némileg megkésett fel- és beismerés*), máskor főszerep, mint az *Udvariassági látogatásban*, s van, hogy nézőként figyel a *Időközben elévült földrengés-dicséret* meghatározó-nevetséges groteszkjét. Erről a miliőről főleg a kötet második fele ad részletes, sőt részletező képet. A jelképpé növesztett, már-már léteztérre stilizált szoba válik szinte minden felismerés, döntés és eldöntetlenség színterévé, „a nagyükr befagyott rétegeiből” itt hívódik elő éles tablóként, vagy „lebegő utalás”-ként a távolabbi, közelebbi múlt egy-egy pillanatra. Noha „cselekmény nincs” – s ha van, csak annyi, „mintha a kiskanálról / legördülő méz, mielőtt leválna, / inogna még a kanál peremén...” (*Szerénytelen javaslat*) –, a felvételek sorrendjéből megképződik a kötet belső története, az emigrációs kísérlet „mindenki közös idejéből” a téveszthetetlenül saját időbe. Kényes, kényeskedő visszavonulás egy fényképalbum súlyos, cirádás lapjai közé, ahonnan oly édes sóvárogni kifelé a közös időbe? Ez is. Ezt is játssza a „hős”, ironikus távlatot, lebegést adva a valójában tragikus köz- és magánéleti verecséknek, emigrációnak. Úgy tartja meg komolynak, megrendítőnek a verset, hogy a benne rejlő pátoszt maga teszi idézőjelbe. Különös, merész kivágásai, beállításai, a „gépet” tartó kéz, a „gép” s az objektívált „csendélet” viszonyrendszeréből a marandót, az egzisztenciálisan fontosat nagyítják ki. Végül is a közöset, a számunkra valót. Így „csúfolja ki” a módszer a célt, beavat, részesévé tesz, holott szándéka szerint kirekesztene. Sok egyéb jellemzői mellett ez a mutatvány teszi Rakovszky költészetét összetéveszthetetlenül egyénivé.

Alig létezik költő, aki hanyagul szerkesztett, félkész írásaiból hibátlan szerkesztű kötetet tudna összeállítani. Viszont a részletekben megmutatókozó igénynek, szigorúságnak a nagyobb egységet, a könyvet is jellemeznie kell. Kivételes példa rá a *Jóslatok és határidők*. Mint olvasmány hibátlan, kerek egész, hasító pillanatok rendszere, hisz talán csak ezeket érdemes kivárni, legyenek aztán bármilyen kevés verssé, bármilyen vékony kötetét. „Most megint a helyzet kibocsátja csápjait, / indul, visszadöccen, indul. A befagyott folyamat fel- és beenged. A ki tudja, mit / záró zárban elfordul a kulcs – / ki tudja, mi –, nyitom, kinyit.” – ígér folytatást a könyv végén, az *Időtöredékek*ben. Az ajtó mögött nagy költészet rejtőzik. Legyen ereje hálába vonni! (*Móra-Kozmosz, 1981*)

KÉP ÉS LÁTOMÁS VONZÁSÁBAN

Baka István: Tűzbe vetett evangélium

Baka István szigorú költő. Bizonyította ezt már 1975-ben megjelent *Magdolnázópor* című első kötetével is, melynek négy ciklusában – szokatlan módon – mindössze harmincöt vers kapott helyet. Hat évvel később megjelent új kötet – szintén négy ciklusból áll – még kevesebb: mindössze huszonegy verset tartalmaz, azaz: ha a költői életművet csak a kötetek alapján minősítenénk, „csak” ötvenhat vers értelmezése várna ránk.

A vékonyka első könyv versvilága – mint annak idején már rámutattam – engem Paszternak és Mandelstam korai verseire emlékeztetett, s nemcsak tárgyában, tematikájában, de a versek sajátos kompozíciójával is. Az összehasonlítás alapját képező versépítési eljárás megfigyelhető már ez első kötet első versében, *A lombon átszűrt* címűben: a maga manifest színjén akár „tájversnek” is tekinthetnénk, s már így is szuverén-érvényes világot ad; kiderül azonban, hogy – mélyebbre nézve – a táj, a természet nem háttér, mégcsak nem is keret csupán, hanem a lírai „történet” tere, s még itt sem állhatunk meg. Baka ilyen típusú verseit ugyanis a századfordulótól szinte elvárt csattanóval – vagy másként: poénnel – zárja, s a csattanó vonatkozhat magára a természetre, de lehet határozottan társadalmi vonatkozású, vagy éppen – még általánosabban – létfilozófiai sugallatú is. Kötetei szerinti első versét így indítja: „A lombon átszűrt nap kemény / hullámú lobból ég el, / avarrá hamvadt tiszta fény / s vad fák merev reménnyel.” A zárószakaszban pedig, anélkül, hogy megbomlana a vers egységése, már egy antropomorfizált „tájban” vagyunk, mely személyes vallomásra készíti a benne, s általa élő-alkotó költőt: „A félelemmé vált homály / riadt sötétre gyául... / S én itt születtem! Óv e táj, / de nem ment meg magától.” Hasonló megoldásokat láthatunk a „Moszkvai eső”, az „Ahogy az ágról”, „A sápadt-égszínké zománcra” című Mandelstam-versekben, s a „Júliusi vihar”, az „Eső után”, a „Síró kert”, a „Szélben ringó orgonagally” című Paszternak-költeményekben, s az olyan 1932-ben írt József Attila-művekben, mint a „Holt vidék”, a „Fagy”, s a „Ritkás erdő alatt”. Baka István új kötetében is találkozhatunk a fenti kompozíciós megoldással, különösen a *Miért hallgatsz, tavaszi erdő* ciklus verseiben, de csattanói, felismerései még a korábbiaknál is kevésbé direktak; „tájleírásai” a szűkebb-tágabb közösség, a magyarság nevében is szóló lírai én vallomásaivá mélyülnek.

A *Tűzbe vetett evangélium* költője nemcsak a kompozíciónak, de a nyelvnek és a formának is fontos szerepet tulajdonít. Ezt nyíltan is hangsúlyozó magatartása mögött – bár költészetének lényegisége nem köti hozzá – Nagy László vallomásának fedezetét érezzük ott: „A szó igaz hőse akarok lenni. Ha reménytelen a Lehetetlen, elbukásunk is ünnepély... Kötelességem figyelni a szóra. Bannom a szóval: odaadás és felelősség.” Az anyanyelv megtartó erejéről tesz tanúbizonyságot Baka István már azzal is, hogy az első kötetében megjelent *Bolgárok* című versét szerepelteti a *Tűzbe vetett evangélium* első ciklusában is, mintegy önmagának is újrafogalmazva ezzel a szó erejébe vetett hitét: „Bokrok turbánjai – törökké / válik a föld is? Ázzá válhat! / Elbújtatja az anyanyelv / szerzetesköntöse hazánkat.” Nincs kritikus, aki ne hangsúlyozná Baka István lírájával kapcsolatban annak szigorú formai kötöttségét. Szakolczay Lajos (Alföld, 1981, 10) még azt is megjegyzi: „Akadhat olyan vélekedés is, mely Bakát romantikus költőnek titulálja, mondván, verse nem korszerű.” Ha akad ilyen vélekedés, az csak optikai tévedés lehet, s csak akkor igaz, ha korszerűt-

len a kötött forma, ha korszerűtlen egy olyan típusú költészet, amely nemcsak tartalmi-tematikai, de formai szempontból is Adyra mutat. Baka verseiben a jambusi sorok gagliardikus fellazítása, az időmértékes verselést és a magyar nemzeti vers-idomot egyaránt magába olvasztó szimultán technika, más esetekben pedig a magyar kevert ritmus alkalmazása, s a versek szonettszerű lezárása – értelmezésem szerint – korszerű, s már önmagában is jelentést hordoz: a bizonyosság igényét, azt, amit például József Attila is megfogalmazott „Szürküllet” című versében: „Még jó, hogy vannak jambusok, s van mibe beléfogóznom”. S korszerű a Baka-versek felépítése, verselése azért is, mert megfelelő eszköze a költő gondolatiságának és – egy-egy kivételtől eltekintve – nem válik öncélúvá, öncéllá.

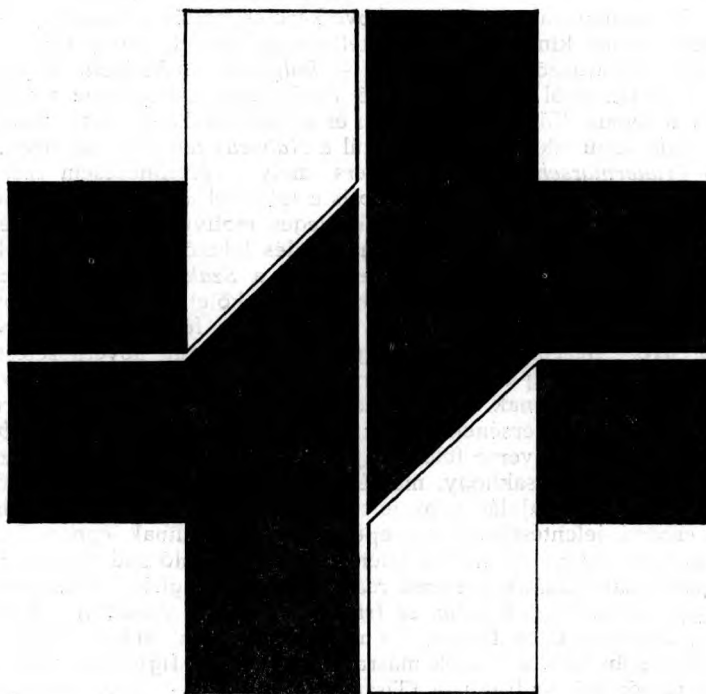
Műfaji szempontból is izgalmas olvasatot kínálnak versei, melyekben a dal, az óda és az elégia változatai ötvöződnek egymással. Mert: ha dalt ír is, azt is az elégi-kus magatartás határozza meg, ha pedig ódát ír, akkor is legfőljebb rapszodiában szólal meg, mint legjelentősebb versében, a *Háborús téli éjszakában*. A szervesen épülő kötet ugyanis – műfaji szempontból – dalokon s elegico-ódákban keresztül vezet el az olvasót az említett hosszúvershez, melynek legszebb darabja a *Vadászat*. Mint e verséről, egész költészetéről is elmondható, amit Szakolczay fogalmazott meg: „a veszteségtudatra épít, komorsága, mely mellett csak ritkán mutatkozik derű, ennek tudható be.” E veszteségtudatot látszik mutatni szerintem az is, hogy oly gyakori a *csend* és a *semmi* motívuma verseiben. Ez a csend, s a vele indított versszituáció ugyanis történelmi csend állapot: a vesztett forradalmak, s a háború utáni csendé, mint például a *Balassi-énekben*: „Csend támadt – a feldúlt vidékről / a zivatar már elvonul”, (kiemelés tőlem Sz. L. S.) az olyan csend és semmi állapota ez, amelyet Vörösmarty is megfogalmazott. Baka Vörösmartyja az „Előszó” költője, mint ahogy ez ki is derül a költőelődre utaló vers soraiból: „Dereng a kút ráncos vize: / garasra véssett unalom. / Nézek rá, mint a *semmibe*, / melyen még gyűrűzik dalom.” (Vörösmarty) (Kiemelés tőlem Sz. L. S.) De e magatartás nemcsak Vörösmartyé, hanem József Attiláé is. Nem véletlen, hogy Baka egyes szám első személyben az „Elégia” és a kései versek József Attilája nevében, a Hazához fordulva fogalmazza meg a számvetés kegyetlen kínját, de a megmaradás követelését is: „Városaid bogok a hálón, / mit kivetett reám az Úr. / Vergődtem hát benned, Hazám, / boldogan-boldogtalanul. / Hozzámnőttek cseréptetőid: / ne hánts le pikkelyeimet! / Tarts meg – a *Semmibe* ne ússzam, / ha benned szomjan is veszek.” (Szárszói töredék) (a kiemelés tőlem Sz. L. S.) A fenti versekben – értelmezésem szerint – mégsem az elődök megválasztása s a hozzájuk való kötődés mikéntje a leglényegesebb (bár már ebben is sajátos és érvényes Baka István magatartása), hanem valójában éppen ezek a legszemélyesebb versei Bakának, költői énje ezekben nyilvánul meg a legtisztábban. S hogy költői gondolkodásának formálódó elmélyülése is nyomon követhető e versekben, arra jó példa a már idézett *Vörösmarty* című vers, melyben még az önismétlés kockázatát is vállalja. Első kötetének *Vörösmarty, 1850* című versében ezt olvassuk: „E tájhoz hozzáöregedni / lehet csak. Ráncos az idő.” A *Tűzbe vetett evangélium* Vörösmartyja – illetve Baka Istványa – ugyan vissza is utal a korábbi viszonyulásra, de – s ez a fontosabb – megfogalmazza annak megváltozását is: „Hogy hozzámvénült ez az ország! / Elerőtlenedtek a fák. . . . Hogy hozzámvénült Magyarországnak! / Erdők, fák, falvak, emberek.” Legnagyobb költőelődjének azonban, az említetteknek túl Adyt vallja Baka István, pontosabban: Ady az, akinek költői magatartásában, gondolkodásában leginkább meg tudja fogalmazni önmagát. Adya utal már a kötet címe is, arra, amikor Ady tűzbe dobja a Bibliát. És Adynak erre az éjszakájára „emlékezik vissza” a *Háborús téli éjszakában* is. S hogy valóban visszaemlékezésről, felidézésről van szó, azt magyarázza a hosszúvers egyes szám első személyű megformálása, mely mögött – fikcióként – maga a költő: Ady áll. A *Háborús téli éjszaka* kilenc részből (versből) álló kompozíció, amely tulajdonképpen nem más, mint látomásvers: az első világháborút megelőző időszak tényeire, mint motívumokra építő vízió, a pusztulás víziója. Bakának e műve több szempontból is nagy vállalkozás: számadás-számvetés önmagával, hiszen jól látható, hogy saját korábbi művei egy típusának a szintézisét írta meg (egy-egy verse, mint például a

szintén látomásos *Trauermarsch* beilleszthető lenne a kompozícióba), másrészt nagy vállalkozás azért is, mert a pusztulás látomásait, a nemzetviziót úgy fogalmazza meg, mintha ezt Ady Endre tenné, s ő csak felidézné Ady „gondolatmenetét”, olyannyira, hogy – engem legalábbis – a látomások az „Emlékezés egy nyáréjszakára”, s még inkább „Az eltévedt lovas” sejtelmes ködvilágára, az erkölcsi felelősséget is hordozó kemény ironia pedig az „E nagy tivornyán” gondolkodásmódjára emlékeztet. Ady küldetéstudatára, vállalt történelmi szerepére épít a vers képi utalásrendszere, az, ahogy a vers végén visszatér a lovas alakja: „Ver még a szívem, / patkók csattognak bennem, hóviharral / küszködik egy lovas. / Hová fut? / Hová futhat még, meggörnyedve, gyötrött / arcát a halál fekete szelébe tartva? / Milyen üzenet bízott reá?” Ez utóbbi, egyúttal a kötetet is lezáró kérdés bizonyítja, hogy a *Háborús téli éjszaka* nyitott mű, amely a rákérdésezést vállalja, mint feladatot, magára, a választ az olvasóra bizza, sejteti csak annak módját: az önáltatás elkerülését. Ebben is benne rejlik már annak a bizonyossága, hogy a *Háborús téli éjszaka* nem Ady korára utal csupán, hanem jelenünkre is: a Monarchia, a századvég felidézése Bakánál nem a ma egyre divatosabbá váló nosztalgia valamiféle megnyilatkozása, hanem egy „papírmásé”-világ keserű-groteszk megfogalmazása, benne a dzsentrí-magatartás hamis alternatívájának felvillantásával és elutasításával. Hiánytudatának megformálásával Baka István – indirekt módon – a teljességigényt, a harmónia követelését hangsúlyozza.

Baka István önmagával is szigorú, következetes költő: ezt mutatja az is, hogy milyen pontosan, szinte kimérten szerkesztette meg kötetét, ahogy eljut a Kelet-Közép-Európaiságra rákérdező három verset – *Bolgárok, Székelyek, A Jantra hidján* – tartalmazó első ciklustól az Adyra utaló *Tűzbevetett evangélium* s a lírai személyesség jegyében fogant *Könyörögj érettem* és a hitetlenségével hitet adó *Miért hallgatsz, tavaszi erdő* című ciklusokon keresztül a *Háborús téli éjszakát* már közvetlenül megelőlegező *Trauermarsch*ig. (Ha van vers, mely – értelmezésem szerint – nem illeszkedik szervesen a kötetbe, s gyengébb is a többinél, az a *Ballada*.) Következetes Baka abban is, ahogy korábbi kötetének lényeges motívumaihoz visszatér, így például Istennel való küzdelméhez, vagy a menekülés lehetőségét kínáló, jelképező erdőhöz, vagy akár az első kötet címadóversének, a *Szakadj, Magdolna-zápor*nak a képzetköréhez. Ez utóbbi – érdekes módon – az új kötetben is a címadóversben tér vissza: „Ágak közt zápor serceg, mintha / Magdolna fésülné haját, / villámlik – szikrát vet sörénye, / nézem eszelős-boldog mosolyát.” Saját következetességére még rá is játszik Baka, mégpedig úgy, hogy egy sajátos költői eljárást teremt vele: egyrészt megfelel a várhatóságnak, a konvencionak, amikor például a *Miért hallgatsz, tavaszi erdő* ciklus címadóversének évszakától halad az *Ősz*, s a *November*, majd a *Jövendölés egy télről* című verse felé, hogy azután újra a megújulás évszaka szólaljon meg a *Tavaszdalban*. Csakhogy, másrészt: tudatosan ellenmond a költő a konvencióknak, amikor a megújulás képzeit hordozó motívumok (tavasz, hajnal, reggel) nem az eredeti jelentésükben szerepelnek, hanem annak épp a fordítottjával. Ezt látjuk a *Tavaszdalban*: „E földön Isten vállain / leomló sodronyong a zápor, / s holnap nem porzószáll: fullánk / mered reám minden virágból.” Hasonlóképpen formálja át a reggel képzetét is a *Sátán és Isten foglya* című versében: „Szabad álmokból ébredek: / Sátán és Isten foglya, / s rám kattán, mint hideg bilincs, / a reggel horizontja.” Ez utóbbi idézett versek másra is felhívják a figyelmet arra, hogy Baka István – mint Görömbei András írta (Tiszatáj, 1981/10.) – „kevés motívummal dolgozik, költői világérzékelése nem extenzív, hanem intenzív”.

A Baka-versben ugyanis a szemléleti egység lepi meg az olvasót leginkább. Baka István verseivel kapcsolatban nem szójáték hangsúlyozni világkép és képvilág szerkesztését, mely költészetének homogenitását adja. Baka a költészet lényegiségének a képet tekinti, ez az intenzitás, a sűrítettség legfőbb hordozója verseiben. Jeszenyinhez való ragaszkodása is ezzel magyarázható: nem témái kötik hozzá. Baka az imaginista orosz költőre mutat vissza, arra, aki az avantgarde idején egy olyan stílusirányzatnak a képviselője volt, amely a képet tekintette a líra meghatározó elemének. Hozzá kell tennünk, az ilyen típusú költészetnek megvannak a maga veszélyei is, többek között az, amire már az orosz formalisták felhívták a figyelmet: a képes

beszéd automatizálássá válhat. Baka Istvánnak e veszélyt sikerült elkerülnie, olyannyira, hogy – szerintem – éppen ebben van eredetisége: a költői kép lényegi szerepéhez való ragaszkodása ugyanis nála egy sajátos költői hagyomány újraélése, átformálása, mely a Baka-versben egyúttal állandóság a változásban. Bizonyítják ezt a kötete megjelenése óta született versei is (pl.: *Zrínyi. De profundis, Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*). Mert szóljon bár Isten kereséséről, a magyarság sorskérdéseiről, a szerelemről, versét a költői képre építi, s így lesz a költői kép az állandóság, a bizonyosság: a költészet mégis-győztnitudásának vállalt-vállalható záloga.

A LÉLEKNEK KENYERE

Az irodalom igazi, elsődleges műneinek a verset, a drámát s a szépprózát tudja a közgondolkodás, a publicisztikát inkább csak az irodalom perifériáján meghúzódnak véli. Nem csak a köztudat; maguk az írók is; publicisztikai munkásságukat, ha még oly gazdag is, másodlagosnak tekintik. Darvas József is szépírónak tartotta magát mindenek előtt. Publicisztikáját eleinte csak vonakodva, a kiadó únszolására engedte kötetben megjelentetni. Később, az életmű-sorozatban, fontos helyet kaptak a publicisztikáját összegyűjtő kötetek is. Okkal: java publicisztikájában, akárcsak regényeiben, szociográfiáiban és drámaiban, tiszta vonalakkal rajzolódik emberi és írói világa; sokfelé figyelése és világgaggatása.

A népfront-gondolatnak, a felszabadulás előtti esztendőben ő volt az egyik legjelentősebb publicistája, neve ilyen vonatkozásban Bálint György és Balogh Edgár mellé kívánkozik. A felszabadulás után is publicisztikában alkotott először jeleset: a *Város az ingoványon* voltaképpen egy nagy hozzászólás a nemzeti sorskérdésekhez; fölfogható közírói remeklésként is. Élete utolsó évtizedében írói munkásságának újra a publicisztika lett a legtermékenyebb műfaja. Regényével, a *Részeg esővel*, elakadt, drámatervei megvalósításával nehezen haladt, a publicisztikában azonban a maga legjobb hangjára talált. Tisztázó, összegező igénnyel, számvetőn vetette fel az idő kérdéseit. Égő írói lelkiismerettel és konok következetességgel. Nemcsak az irodalom, nemcsak a művelődés gondjait. Saját sorsának fájdalmas lírája is ott mozdul a kortársakról szóló vallomásokban: ki volt hát ő, s ki is szeretett volna lenni. Így publicisztikája nemcsak a kor történetéhez pontos adalék; írói-emberi útjáról is igazabb képet ad minden utólagos számvetésnél. Utolsó évei vallomásos cikkeiben még a stílusa is meglevenedett; publicisztikája a szépíró megújulását is ígerte.

A most megjelentetett kötet *A léleknek kenyere* igazolja eme régebbi sejtésünket. Az 1967 és 1973 között született Darvas-tanulmányokat, cikkeket és felszólalásokat foglalja egybe ez a gyűjtemény, Rádics Jó-

zsef szerkesztésében. Többek között a Szárszóról szóló, történelmi jelentőségű előadást hozza, s a Veres Péterről s az Erdei Ferencről beszélő vallomásos tanulmányt. Megformálásban, stílusban nem egyenértékűek a gyűjtemény darabjai — az alkalmi felszólalások elnagyoltabbak, olykor esetleg enyhén szólamosak is —, de minden írásban a népfrontban gondolkodó, felelős közéleti ember beszél; írói látását is őrizve. Az a Darvas József, aki öregedőn, fáradtan, rendetlenkedő szívvel is — minden soronlévő feladatot vállalt. A népfrontos idők ébresztését és összefogását, a realista hagyomány méltatását és továbbvitelét, a fiatalok ügyének az előbbre mozdítását. Minden tetteiben a segítés és igazságtéves szándéka munkált. Ilyen vonatkozásban történelmi jelentőségű a kötet Szárszóról beszélő írása, ebben segítette nyugvóponttra Darvas a Szárszó körüli, engesztelhetetlennek látszó vitákat. A körületekintés, a csomóoldozás példája ez a tanulmány. Nem hallgatta el Darvas József Szárszó ellentmondásait, retrográd vonásait sem, de „egészeiben véve progresszív megmozdulásnak”, „történelmi tettek” minősítette a találgazót. „Ha a felszabadulás után voltak erők — fejtegette Darvas József —, amelyek elindíthaták a kibontakozást, az jó részt a párt népfrontpolitikájának volt az érdeme. S hogy voltak, lehettek erők, része volt ebben Szárszónak is; sokan az itteni viták hatására, vagy ha nem voltak itt, az innen kisugárzó indíttatás hatására vettek részt március 19. után az ellenállásban, vettek részt a felszabadulás utáni földosztásban, a kommunista vagy a paraszt pártban, a forradalmi demokratikus átalakítás különböző posztján.”

Nemcsak a történelmi igazságszolgáltatás szándéka munkált ebben a kérdésfelvetésben, de a személyes számvetés, az önmagával való szembenézés emberi igénye is. S faggatta Szárszót a jelennek és a jövőnek szóló tanulságokért. „Szocialista nemzet — írta — nem építhet reális nemzeti önismertet nélkül. Ehhez elengedhetetlen a leszámolás — akár a legkegyetlenebb — az illúziókkal. De a szigorú nemzeti önvizsgálat nem azonos a dezilluzionizmussal. S fordítva: a szocialista nemzeti öntudat nem nyer, csak veszít azon, ha történelmünket visszafelé korrigáljuk, megszépítjük.” „Nemzeti sorskérdéseink ma is vannak, nem is ki-

csik, ha mások is, mint a felszabadulás előtt voltak; ezekről szólni, ezeket nemzeti sorskérdéseként említeni, kezelni, nem nacionalizmus...”

A népfrontban gondolkodó politikus és író szavai ezek. Egyenes, tiszta beszéd; igazságai mára már beépültek a közgondolkodásba. Mikor elhangzottak — 1973-ban — még nagyon is új volt a hangsúlyuk.

Az utolsó évek Darvasát a korszerű, forradalmi írói magatartás kialakulásának kérdései is erősen foglalkoztatták; a fiatalokat mindenekelőtt írói szuverenitásuk kiküzdésére biztatta. Lillafüreden, a fiatal írók nevezetes tanácskozásán a maga fiatalkori elgondolását idézte: „Az író élete mindig szenvedés. Nincs egyetlen párt vagy mozgalom, amelyik az író minden problémázását magáénak vallhatná. És nincs egyetlen író sem, aki bármely párt minden taktikai mozdulatát kötelezően a magáénak vallaná. De ebben az összetettségben sincs számára más út, mint ott állni, vállalva a történelem szemetet is hömpölygető sodrát, ahol a haladást érezzük...”

Ezek a felszólalások, előadások természetesen elsősorban a művelődéspolitikusról beszélnek. Az író Darvas József — ebben a kötetben — az írotársakról szóló írásokban mutatkozik meg igazán fényesen. A közvetlenül politikumot hordozó írásokban elég sok az óvatos fogalmazás, az igenek és nemek arányos tálalására törekvés, mikor Szabó Pálról, Veres Péterről és Erdei Ferencről szól, hangja is líraivá nemeseedett. Példái, barátai és sorstársai voltak; így is idézte alakjukat. Szabó Pált, az atyai barátot — akihez diákkorában az első írásait vitte — szálló egek alatt mutatta fel, ahogy perelt, újjongott és zsoltárt énekelt; Erdei Ferencben a sorstársat idézte, a szenvedélyességében is okos barátot, aki annyi mindenben otthagya a kezenyomát, Veres Péterben az etikus embert és írot, a népi mozgalom nagy jelképét rajzolta meg. Neki magának, legalábbis ezekben az években, — akárcsak élete utolsó éveiben Erdei Ferencnek is — Veres Péter volt erkölcsben is, szuverenitásban is a példa. Embert, erkölcsi példa. A népben — nemzetben — országban gondolkodás mértéke. Ezeknek az arcképeknek helyük lehetne az irodalmi olvasókönyvekben is.

CZINE MIHÁLY

Kocsis Rózsa:

MINŐSÉGESZMÉNY NÉMETH LÁSZLÓ SZÉPÍRÓI MŰVEIBEN

Néhány hónap leforgása alatt újabb három könyvvel és tanulmánnyal gazdagodott a Németh László-kutatás. Sándor Iván, Lakkó Miklós és Kocsis Rózsa gyorsan egymás után publikálta monográfiáit. Ha Király István, Béládi Miklós, Czine Mihály és Grezsa Ferenc megalapozó észrevételeit, Vekerdi László szakavatott értelmezéseit vagy éppen Cs. Varga István, Imre László, Pethő Bertalan és mások írásait figyelembe vesszük, máris látjuk: századunk egyik legnagyobb írói és gondolkodói teljesítménye folyamatosan vonzza az irodalomtörténészeket és a közönséget.

A *Minőségeszmény Németh László szépírói műveiben* az egyik legátfogóbb könyv e tárgykörben. Középpontjában a minőségeszményt megvalósító szépíró áll. A regényeket és a drámákat példásan elemző kötet persze nem előzmények nélküli. Különkülön számos részproblémát érintettek más szerzők. Kocsis Rózsa joggal támaszkodott az eddigi eredményekre; a rendkívül precíz, mintegy 70 oldalnyi jegyzetanyag is igazolja a tisztességes kutatómunkát.

A könyv tehát főleg rendszerező igényességével tűnik ki. A vállalkozás jellege a legkülönb monográfiákkal rokonítja ezt a munkát. Az ilyenkor szokásos mondat igazságtartalmát sem árt emlékezetünkbe vésni: ez a mű nélkülözhetetlen lesz azok számára, akik Németh Lászlóval foglalkoznak. Az áttekintő erő pedig a szélesebb közönség számára is érdekessé teheti.

Előljáróban írja a szerző: „Céloomat a világgép és irodalom, valamint az ezzel összefüggő műfaji és formai problémák vetületében közelítem meg.” Azt is hangsúlyozza, hogy a magyar és a világirodalom vonulatába is behelyezi az életművet. Ez nem lehet másként; Németh csak a kor legfontosabb törekvéseivel párhuzamban, esetleg azok némelyikével szemben érthető meg. Kocsis Rózsa Tolsztoj példáját, a Gide-i lélekfeltárást, a dosztojevszkiji lételméletet vagy — főleg az *Iszony* kapcsán — Camus jelentőségét hangoztatja részletesebben. Találkozunk a nemzetközi filozófiai

áramlatok jeles képviselőinek a nevével is: Bergson, Freud, Schopenhauer, Ortega hatásaira gondolhatunk. A legfontosabb azonban a sajátosan magyar viszonyok taglalása. A szerző itt él a széles körű társadalmi megalapozottsággal, az írói életrajzot sem mellőzi. Mindehhez járulnak olyan fogalmak, mint világkép, esztétikum, művészet-felfogás, erkölcs. „A meghalt istenű világrendben Németh az erkölcsbe kapaszkodó Babits iránt táplál rokonszenvet.” Ez az észrevétel nagyon fontos a *moralista* író megítélésakor. A hatásvizsgálat kiemelt pontja az Ady-tanulmányok érintése is. Kisé meglepő ugyanakkor, hogy a terjedelem itt sem nagyobb, mint más hatások értelmezésénél, holott az Ady-élmény volt a legmeghatározóbb az ifjú Németh László számára. Persze helyesen jegyzi meg Kocsis Rózsa: „Az ő példája nyomán talált utat az elnyomott és létjogát kereső Kelet-Európa felé is.”

A külső körök megrajzolása után közeledik a szerző a szűkebb tárgy leírásához: a regényszemlélet kialakulásáról szóló részben már a szépiró működését vizsgálja. Ismerteti Németh elméleti elképzeléseit, fölvezet a kor irodalmának több összetevőjét, a kritikai hangtól viszont óvakodik. Világos, hogy azok közé tartozik, akik az életmű iránti tisztelet felől közelednek a lényeghez, s az értékek fölmutatását tartják a legfontosabb feladatnak. E felfogás jegyében született a kiváló és teljességre törekvő műelemzések sora, gazdagítva ezzel a szakirodalmat, s eligazítva egy sokfelé burjánzó életmű rendszerében. Az egyes művek helyét pontosan jelöli meg Kocsis Rózsa. Az *Emberi színjáték*ról pl. ezt írja: „Ezzel a művével Németh magyar vonatkozásban elsőként tett kísérletet az intellektuális igényű, modern gondolati regény megteremtésére.” Kiváló észrevétel, s rögtön tegyük hozzá, hogy az életmű zárását jelentő *Irgalom* elemzésekor ezen minőségek tökéletesítéséről olvashatunk. A nagy elődnek és kortársnak számító Móricz neve sem marad ki, mivel *A fátkya* — a szerző szerint — az *Emberi színjáték* előképének tekinthető.

A könyv címében megjelölt minőségeszmény útjáról sehol sem tér le Kocsis Rózsa. Ennek jegyében értékeli a nagy regényeket: a *Gyáaszt*, az *Iszonyt*, az *Égető Eszter*t, az *Irgalmat*. A központi fogalom körüljárása mellett hangsúlyt helyez az emberiség

kultúrtörténetében elfoglalt Németh László-i szerepre. A Gyáasztnál mindez így realizálódik: „...görög korszakának megfelelően, az európai klasszikus és a modern intellektuális kultúra eredményeit kívánta összefüggésbe hozni a kelet-európai népiséggel.” Így eshet szó az *Iszonyban* középponti problémát jelentő elidegenedés-ábrázolásról, illetve arról, hogy a Kertész Ágnes-i élet az *Irgalomban* az elidegenedés legyőzésének nagy példája. Kocsis Rózsa tehát jól tudja, hogy Németh László közvetlenül érintkezett az európai kultúra és gondolkodás értékeivel.

Ezen fontos észrevételek mellett nem egészen értjük, miért tér ki a szerző oly részletesen a cselekmények ismertetésére, másutt pl. az *Antigoné*-történet egészére. Az ismeretterjesztő szándék érthető, de néhol az elemzés így félresiklik. Persze ezek a hiányosságok eltörpülnek a valóban jelentős fölfedezések mellett. Ilyen a ritkábban idézett *Utolsó kísérlet* méltatása; Kocsis Rózsa szerint írónk ezzel a művével teremtette meg a magyar esszéregényt. S az esszéíró Németh László? Közelebről nem feladata, hogy ilyen kérdésekről szójon, mégis figyelmet érdemel vállalkozása: Sándor Iván mellett ő elemzi a legmélyebben a Tanú-korszakot, főleg annak a szépiróra tett hatásait. Ebből a monográfiából is sugárzik, hogy írja az életművet *szerves egésznek* fogja föl, nem választja szét mereven a szépirót és a tanulmányok szerzőjét, az „ideológust”. Ő is hangsúlyozza a szocializmushoz fűződő viszonyt, azt, hogy Németh László a kor alapvető problémáit a kapitalizmus válságára vezette vissza, s ha vitázott is a marxizmus gyakorlatával, egy tiszta szocializmus-felfogás igen közel állt eszményeihez. Ebben a tekintetben pedig alighanem az *Égető Eszter* végső tanulsága a döntő.

Hasonlóan fontosak és rendszerező igényűek a drámaíró Németh Lászlóval foglalkozó fejezetek. Itt különösen meggyőzően kalauzol bennünket Kocsis Rózsa. A nemzetközi drámairodalom főbb összefüggéseit példás tömörséggel tekinti át. Az ibseni alkotómódszert igen közelinek tekinti a Németh-dramák világához. Merész hasonlata szerint Németh azt jelenti a magyar és közép-európai dramaturgiában, mint Ibsen az európaiban. Az is figyelemre méltó ahogy a drámai nyelv sajátosságait veszi számba. Eliot, Lorca, Prévert és Csehov ha-

tásaira tér ki, majd visszakanyarodva a magyar összefüggésekre ezt mondja: „Németh László a Mórícz-, Bródy-, Kodolányi-féle vonulatot úgy viszi tovább, hogy a jellemformálás tekintetében elmélyíti, intellektuálisan megemeli, és alkalmassá teszi elvont szellemi problémák kifejtésére.” „A *Galilei-pör*” címmel egységbe foglalt drámákról nem találunk olyan részletező elemzéseket, mint pl. a *VII. Gergelyről*, a *Mathiász-panziór*ról vagy a *Széchenyiről*, egy-egy frappáns összegzéssel viszont ismét jól igazít el Kocsis Rózsa. Állásfoglalása itt sem kétséges: látjuk, hogy rokonszenvesek neki a művek, s elhelyezi őket a tágabb rendszerekben. Figyelembe veszi a drámaelmélet legújabb eredményeit is. A *Galileit* nemzetközi összevetésnek alárendelve értékeli, s hosszasan taglalja, hogyan került ismét előtérbe a történelmi dráma, a tragikum, és hogyan vált korszerű, huszadik századi mondanivalóvá Németh László tollán a magyar és a nemzetközi múlt több problémája. Következtetése szerint Illyés előtt épp Németh a legújabbkori magyar dráma vezető alakja, s utánuk olyan írók merítettek az ő munkásságukból, mint Sütő András vagy Páskándi Géza.

A mű középpontjában mindvégig a nagy moralista író áll. Kocsis Rózsa nem téveszt szem elől tárgyát, a Németh László-i minőség megnyilvánulásait a szépprózában és a drámában. A szép záró gondolat az életmű egészére igaz: „Az önmagát formálni akaró emberiségnek adott erkölcsi programot, »hitet«, hogy a közös emberit és a lét jó erőt szolgálva, »futni«, de szárnyalni is tudjon a mindenkori jövő felé.”

BAKONYI ISTVÁN

Moldova György:

ÉGI SZEKÉR

Moldova már a témaválasztáskor győz. Fura ez a győzelem. Ha valaki a repülőökről akar szociográfiát írni, ellátogat a Malévhoz, vagy fölveszi a kapcsolatot a Honvédelmi Minisztérium illetékeseivel. Elegáns légi járműveken utazik, megismerve a pilóták életét, vagy a vadászgépek vezetőire kíváncsi, részt vesz harcászati gyakorlatokon,

beavatva olvasóit a légi csaták titkaiba. E helyett Moldova a Mezőgazdasági és Élelmezésügyi Minisztérium Repülőgépes Szolgálatát választja — a mezőgazdasági repülők szürkének hitt seregéről ír kötetet. Moldova tehát már a témaválasztáskor győz. Fura ez a győzelem, mert első pillantásra a legkevesebb érdekességet, „regényességet” a repülésnek éppen ez az ága rejti, nincs jól szabott formaruha, különleges feladat — csak robot, felsőfokon. Talán ezért is tudunk keveset erről a szakmáról, s azt a keveset jobbra „földközlel”, miszerint a haszon számszaki mutatói minduntalan a repülőgépes növényvédelem *mezőgazdasági* oldalát reflektorozzák, a háttér, az *emberi* oldal eleddig árnyékban maradt.

Moldova szociográfiája azt bizonyítja, hogy a leghétköznapibb repülés, a napi többszöri felszállás, az alacsony magasság, a táblák feletti monoton menetelés olyan közkatónákat követel, akik a legkevesbé sem közkatónák. Világuk csak a feladat megismerésével válik érthetővé. A rozant égi batárok, vagy a korszerűbb helikopterek vezetői a mostoha munkakörülmények, a robot ellenére ugyanúgy a levegő szerelmesei, mint többi társuk. Teljesítményük tiszteletre méltó, szolgálat a szó legnehezebb — és nem a legszürkébb — értelmében. Az anyagiakra nincs is panaszuk, az erkölcsi megbecsülést azonban hiányolják, melynek talán éppen a már említett árnyékban való lét az oka. A növényvédelem pilótái a mezőgazdaság és a repülés periferiáján dolgoznak. Bár munkájuk hasznát senki sem vonja kétségbe, a mesterséget egyik szakma sem tekinti édes gyermekének. (Talán úgy vagyunk vele, mint az irodalmi szociográfiával — „köztes” műfaj...)

Bizonyosra veszem, hogy könyve kapcsán Moldovát sok szemrehányás fogja érni az anekdotikus hangvétel miatt. Valóban a szerző sokszor kissé öncélúan enged a csábításnak, a sztorik fonálán néha a tartalmi szál gabalyodik össze. De megszokhattuk ezt, s a Moldova-ínyencek rutint szereztek abban is, hogy a játékos kitérőket követően visszataláljanak a mondanivaló útjára. A legendák, a visszaemlékezések, a történetek ritka szívróssággal követik egymást, észre sem vesszük, hogy általuk csöppenünk bele abba a világba, amely statisztikákkal, hivatalos megnyilatkozásokkal, tudományos alaposággal és szárazsággal aligha hozható közel. Ismét egy Moldova-féle trükk. Nincs ember,

aki ha már kezébe vette kötetét, ne olvasná végig, mint ahogy olyan sincs, aki ne jegyezné meg: itt-ott a kevesebb, több lett volna. Csakhogy éppen a stílus, az ábrázolásmód ragad meg minket! Az érdeklődés fölkelte miatti fanyalgás *utólagos*, mint valamennyi Moldova-mű esetében. Mert ugyan már ki képes ma bestsellert írni a mezőgazdasági repülőkről? S a MÁV-ról? Vagy a textiliparról? Ráadásul nincsenek *utólagos* botrányok, sajtóperek, pedig a szerző nem szemérmes, nem is bátoratlan — miközben elismer, kritizál. Miközben mesél és sztorizgat, érezzük: beleásta magát a téma múltjába, jelenébe, sőt jövőjébe is — csak éppen nem traktál bennünket fontoskodó ismertetésekkel, szak kifejezésekkel. Ítéletet viszont mond, gyakran olyat, amelyet még az illetékesek is megszívlelnék. Hogyan csinálja? Hittel. És őszinte kíváncsisággal. Sajnos, ismerek nem egy olyan riportert, jeles szociográfust, akit csak a leleplező szándék hajt és űz — ügyeket keres, nem embereket. Gyakorta születnek kitűnő művek az ilyesfajta érdeklődésből, ám az igazi konfliktusok jobbára pontosan az emberi viszonylatok sűrűjében születnek, abban az erdőben, amelyet Moldova oly jól ismer.

Magam is vallom: mostanában nehezen „nyílnak ki” az interjúalanyok. Túl sok a klisé, amely a kérdések és a válaszok pályáján belénk rögződött, no meg a sablonok használata kényelmesebb íróknak, nyilatkozónak egyaránt. Moldova György olyan gyónató, aki nem ígér hallgatást. Mégis mindent megtud, amit akar. Csúnya szakszóval: anyagfelvételt tanítani kellene az újságíró iskolán, ahová eleddig előadónak sem hívták. Persze, fölmerülhet a kérdés: lehet-e tanítani a közeledés technikáját, elsajátítható-e az emberszeretet, más munkájának megbecsülése, tisztelete? A született képességen felül Moldovának ideje van köteteli szereplőhöz — türelme. Együtt él velük, úgy faggatja ki őket, hogy közben környezetük rekvizitumait is magával viszi. Könnyű lenne az erényt a vak szerencsére fogni, miszerint Moldova minduntalan extrovertált emberekkel találkozik, akik alig várják, hogy a szívüket kiönthessék már valakinek.

Moldova nyitottsága sugárzik. Az vetül át hőseire.

Az Égi szekér is — mint valamennyi szociográfiája — telis-tele van poénnal. Jókkal, kevésbé csattanósakkal egyaránt. Kez-

dem azt hinni, hogy Moldova éppen poénjaival építkezik. Míg más értekezés-ízű számokkal, történelmi utat bejáró, esszézerű művekkel teszi le útjelzőit a társadalmi megismerés ormain, addig ő hősei mesélőkedvére blazíroz történetekből, anekdotákból kerekíti ki a maga kórisméjét, látéletét. És — orvosi hasonlatnál maradván — egyedülállóan diagnosztál. Mert talán valóban nincs a kezében annyi adat, összehasonlító helyzetjelentés, ténytömeg, mint a műfaj többi reprezentánsának — végkövetkeztetéseit viszont majdnem mindig telibe találják.

A mezőgazdasági repülők sorsát fölterképezve Moldova beutazza az országot. Alszik szállásain, ott van a szerelők mellett a hajnali párától nedves reptereken, föl száll a gépekkel, holott gyomra liftezik ezeken az utakon, majd beszél a gazdaságok főnökeivel, a főiskola tanáraival. Ismét egy kérdés: teljesen rájuk hagyatkozik? Vallomásaik mozaikja csupán az Égi szekér? Moldova nem tévesztendő össze egy jól szelektáló magne-tofonnal. A szerző nem rejti véka alá véleményét, érzelmeit, ahogy benyomásaival, saját tapasztalataival sem marad adós. Könyvéből hiányzik a monológ, holott hősei közül többen szinte lávaszerűen vallanak (elég Tokaj tanácselnökére gondolnunk). Az író híve a tradicionális kérdezz-feleleknek, s én igazat adok neki: ezzel teremt portréi köré atmoszférát, ezzel ad hitelt a szavaknak, s a kérdések vezetnek kézen az olvasót, anélkül, hogy bármikor is pórázza válnának.

Moldova nem erőszakos. Sem riportalányaival, sem pedig olvasóival. Feszültséget nem agresszivitással csíhol, hanem kitartó következetességgel gerjeszt áramkört hősei és olvasói között. Egyszerűen és pontosan ír. Kevés, de találó jelzővel operál. Előadasmódjához párosul humora, mellyel „kihegyezi” a történeteket. Saját képzelőerejét, írói fantáziáját szinte egybegyűrja szereplőinek mondandójával, s a dokumentációs anyaggal. Ezért „mer” használni kezdőbetűk helyett neveket, közlésükről csak akkor mond le, ha az illendőség, vagy a konkrét kívánság diktálja így.

Sejtem: az olvasó most már dühös a recenzióra. Miért módszertani kérdésekkel traktálja, ahelyett, hogy magáról a műről árulna el egy keveset. Jusst sem leszek poéngyilkos!

TAMÁS ERVIN

ZÍÍÍ – ZÚÚÚ

Rákossy Gergely indulatos író. Igaz, az indulat nem esztétikai kategória, s így önmagában legfeljebb csak minősít, műveket nem értékel. Mégsem hagyható figyelmen kívül az a belső remegés, amely kisugárzik a Rákossy-novellákból, szatírák végső mondatsejtjéig, s amely összegződve haraggá torzysul, olykor mérges gúnnnyal mar, más-kor rezignált ironiává csöndesül, s — ritkábban — cinikus, kaján mosollyá keseredik. Szemlélődni, bölcs kibicként kívül maradni persze könnyebb, kevésbé életveszélyes. Aki azonban látva ír, aki vállalja, hogy megpróbálja elsimitani logika és praxis kölcsönös utálkozását, aki hiszi, hogy a szocializmus (egyre inkább) az emberi méltóság ügye, az nem vonulhat félre, az *itt és most* kényszerében nem érheti be a *majd*-dal. Mindennapi létezésünket ugyanis sokszor szinte elviselhetetlenné teszik aprócspeprő ügyeink, amelyek igazi, lényegi életünk egészéhez képest eltörpülnek, de amelyeket napról napra újraélünk kínlódva, bosszankodva, szégyenkezve, megalázva. Az arcpirító kenyércsaták, lelki vizenyők, a társadalmi, nemzeti értékeket pazarló magatartás mint diagnózis jelenik meg a válogatott novellákat közreadó, furcsa című új Rákossy-kötetben, a *Zííí – zúúú*-ban.

Rákossy Gergely írói alkatának egyik jellemző vonása a szatirikus látásmód. Nem hihetünk persze a szatíra determinizmusában, s abban még kevésbé, hogy ez az írói alapmagatartás, világszemlélet lenne a könnyebb, népszerűbb. Ám az emlékezetes Rákossy-művek (*Az őriástók*, *A darú*, *Látatuc teylem*) azt sejtetik, hogy a valóság és lényeg, a lehetőség és gyakorlat ellentmondásainak láttán-érzetén az író nem választ(hat)ja a józan realizmus racionális fölényét. Haragja — s hangsúlyozzuk ki: *a jobb iránti elkötelezettsége* — szatirikus, publicisztikus írásaiban sistereg. A címadó elbeszélés a szatíra fókuszpontjába gyűjti az (író) ember mindennapi negatív tapasztalatait, amelyek mérgezik életét, hozzásegítik a korai szívinfarktushoz. Sólem Guzmirovics agyon ajnározott könyve csak kiinduló pont a szerzőnek, mintegy felszíni tünete annak a rossz levegőjű irodalmi beltenyészetnek, amelynek képe aztán más mű-

veiből is kibontakozik. (*Hepiend, Atól zéig*) De Rákossy nemcsak az irodalmi élet fonák jelenségeiről mondja el elmarasztaló véleményét. A laza szerkezetű elbeszélésben szinte a szabad asszociáció „rendje” szerint sorakoznak a kisebb-nagyobb létanomáliák, s végül aztán az író visszatér a kiinduló ponthoz egy parádésan groteszk jelenetsorral. A véletlennek köszönhetően bepillant-hat a bestsellerhez reklám gyanánt tajgomókusokat gyártó kátéesz elembertelenedt termelési mechanizmusába. Amit itt lát, az több mint lehangoló. A termelés folyamatossága, a mennyiségi mutatók nem tűrik az egyéniséget, a munkában megtestesülő „nembeli tevékenységet”. Ez az abszúrd fele hajló groteszk torzkép az, amely a szűnyog vagy bogárka alternatívában véglegesen az előbbi mellé állít. Ars poetica-szerűen is értelmezhető, ahogy az író a szűnyog-létet választja még akkor is, ha rá nem „kacsingatnak melegzöld fények”, ha mint ellenszenves élőlényre sok veszély leselkedik, s ha néha nem tehet egyebet, mint mérgesen vagy keserűen zúgja: *zííí – zúúú*.

A műfaj más, a látásmód viszont hasonló a Balatont féltő, érte perelő írásokban. (*Hol vagy, őszibogár, Utánunk a vízözön?*) Mint mondja, unja már a Bertha Bulcsúval önként vállalt magányos prérifarkas-szerepet. Az inkább publicisztikus jellegű írásokból azonban kitűnik, annyira mégsem, hogy ne illethné szenvedélyes dühvel, metsző gúnnnyal azt a képtelen helyzetet, hogy a Balatont szennyező vállalatok bírságot fizetnek az államnak, „mintha valaki egyik zsebéből a másikba tenné a pénzt”. Az őszibogár hallgat, s félő nem is mer előbújni még egy darabig, mert — (bár a Kis-Balatont tetemes összegekért visszaállítják) — a regionális rendezés a most szükségéhez viszonyítva meglehetősen távol van, s mert az emberi kultúrátlanság, önző felelőtlenség (*Körülmények*) makacs erő.

Rákossy Gergely homloka könnyen ráncolódik, ha emberi gyarlóságon, kicsinyességen, gerinctelenségen akad meg a tekintete. Igazságkeresését azonban nem egyfajta elvont moralitás vezérli. A valóságban benne élő, mélyrétegeit saját tapasztalataiból jól ismerő író gyakran találkozott kisemberek nagy tragédiáival. S amikor kritikája azokat a drótsövényeket szaggatja, amelyek gúzsba kötik az emberi jobbratörést, megakadályozzák az élet kiteljesedését, novel-

láiban azoknak a sorsáról is szól, akik áldozatul estek, belerokkantak, nem gyógyuló sebeket szereztek. A világ antinomikus meg hasonlottságában az írói rokonszenvtől övezve megjelennek ők is: a kicsik, törékenyek, szerencsétlenek, szeretni-valók.

Novellái visszatérő — önéletrajzi fogantatású — motívuma a hadifogság és a börtön nyomasztó élménye. Rákost azonban nem érdeklik a börtönélet bugyrai (szemben az újabb időkben elharapódzott álszociografikus megközelítéssel), hisz hősei önhibájukon kívül, a körülmények szorításában jutottak ide. *A Gombó kinn van!* fiataljai erkölcsiségükkel, vágyaikkal felül emelkednek a világ mindennapi alantasságán, s a jogos büntetés sem töri meg őket, csak megkeményíti szívüket. Az író igazi, értékes emberi tulajdonságokat mutat fel más hőseiben is, s szemben velük a korlátoltság, a butaság védi sáncait. A *C-vitamin* tehetséges, elszánt kutató mérnökének goltáját az okozza, hogy szót emelt a magyar mezőgazdaság lejárata ellen. Szenvedélyes szavai a Rákost-hősök etikáját visszhangozzák: „*A disznóság az, ha a népet becsapják, ha valamit garantálnak, ami akár a rossz gyártástechnológia vagy bármi miatt is, de nincs meg. Az igazgató elvtárs szerint az a disznóság, ha ezt valaki szóvá teszi? Szerintem az lenne disznóság, ha hallgatnánk róla.*”

Rákost írói sokoldalúságát, lírai érzékenységét jelzik az alig sejtetett lélektani áttünéseket megragadó novellák. Férfi, nő kapcsolatának örök varázsa, a vonzás és taszítás megfoghatatlan természeti törvénye gyakori téma műveiben (*Négyszög, Valaki elrontotta, Láng, parázs, hamu*). Racionális okokkal nem magyarázható, de fokról fokra növekszik a távolság a *Mondok* más szereplői között. Az elhidegülés folyamatának pszichológiai rajzát egy szép, tragikus szerelem története árnyalja. Az írói rokonszenz, együttérzés motiválja a hétköznapi történetek líraiságát. Egy munkásnő a nehéz, lélekölő munka automatizmusában elveszti három ujját. (*Elmarasztalva: Brigitte Bardot*) Sajnos mindennapi történet, s az is, ahogy a vállalat megpróbálja tisztára mosni magát. A novellazárlatból azonban a megmaradás-, a tisztaságvágy érződik.

„*Elég volt a pesszimista, egzisztencialista, elidegenedő marhaságokból*” — mondja a kötet utolsó novellájában a Rovatvezető. Renoir-képeket szeretne olvasni, deren-

gő fényt, sugárzó színeket. S az írónak is örök vágya, hogy megírja a Fiala lány napernyővel-t. De ahhoz legalább egyszer találkoznia kell vele. A lány azonban nem jön, mert megtámadták, túsul ejtették, bebörtönözték, bolondnak nézték, megalázták... — mert modern világunk csak ösztönei mélyén várja a szépet, igényli a jót. A szívből jövő Krisztus valahogy Barabásá sikeredik. S ha esetleg mégis eljönne a lány, mit tehet addig is az Író és a Rovatvezető? A novella azzal fejeződik be, hogy mindketten megfogadják: várják. Mit mondhatunk mi még ehhez, olvasók? *Mi is.*

N. HORVÁTH BÉLA

Karátson Gábor:

A GYERMEK ALTDORFER

Európa hajnalán, az ősidőkben, a közép-franciaországi erdők fakoronáiról sűrű, színes őszi lomb hull. Befed mindent; mély álomból, nedves avar takaró alól ébresztik tündérek, királyok majd az új kort, a középkori világot. Erről mesélnek Karátson Gábor könyvének első fejezetei. — Ezt követően a könyv hőse századokat lábal át, a cselekmény tündérszárnyakon suhan, és német földön, a Duna forrásaitól nem messze, ligetes, dombos, kies tájon szövődik tovább. Úgy is mondható: abban a reneszánsz Közép-Európában járunk, amelyik a folyó és az egységes kultúra révén Mátyás magyarországi udvarával is élénk kapcsolatot tartott. Ebben a témakörben, ami már Altdorfer, a festő gyermekkorával függ össze, szintén van földi és nem földi — tündéri, pokoli — vidék. — A „világ teteje”, a Himalája égbeszökő bércei lenyűgözik az emberi tekintetet. Hóhegyek, sziklapengék, jégbarlangok. Hajnalonta pedig, amikor a vakító fény áttöri a jég szemcsés páráburkot, köd száll fel és alá az iszonytatóan gyönyörű völgyekben. Élet tapad meg a bércek lankáin, kissé lassabb emberek élnek. A *Gyermek Altdorfer* harmadik eseményköre ide, Keletre, a szelid szépség és a nagy-nagy emberi próbák övezetébe kalauzol. Amikor itt „hasad a hajnal”, akkor — írónk szerint — lehet, hogy a szörnyű rémálmok kése reccsen, de esély van arra is, hogy tündér-

ujjak matassanak szelíd, gyermeki arcokon.

Karátson Gábor munkásságának ismerői nem lepődnek meg azon, hogy ez a sokoldalú művész ezzel a könyvvel igazi íróként is bemutatkozott, belépve a magyar epikusok közé. Több festői kiállítása volt; első könyvében a festészet mibenlétéről elmélkedett (*Miért fest az ember?*, 1970), majd esszézerű útirajzot írt, amely egy-egy festmény (Grünwald-, Leonardo- és Vajda Lajos-művek) meditatív elemzéseire fűződött fel (*Háromkép*, 1975), Leonardoról külön élet- és pályarajzot is készített ifjú olvasók kezébe (1973); nemrégiben remek *Faust*-illusztrációkkal jelentkezett (1980): e lapok nemcsak színvonaluk szerint tértek el az átlagostól, hanem az alkotó szándéka szerint is, hiszen a nagy Goethe mű szuverén „kommentárjainak” is vehetők. (Új könyvéhez is maga készítette a színes, finom borítót, amely akvarell mintha ennek a Faust-sorozatnak lenne az egyik kései testvére.) Nem első könyves, kezdő író könyvét tartjuk tehát a kezünkben, hanem sokoldalú, érdekes művészegyenység munkáját, olyas valakiét, akinek szellemi és artistikus érdeklődése sajátos, igényes „faktúrájú” színfolt a mai magyar művészeti és irodalmi élet vásznán.

Karátson művészemberként és festészeti teoretikusként érezhetően erősen foglalkoztatják a 14–15. századforduló európai festőzsenijeit, íme Grünwald és Leonardo után személyes hangvételű, érdekesen mozaikos szerkesztésű elbeszélőprózájának címszereplője Albert Altdorfer, a német reneszánsz e titokzatos mestere lett. Ezt a nagyszerű mestert a művészettörténetírás földrészünk piktúrájában az első igazi tájképfestőként tartja számon. A *Gyermek Altdorfer* azonban nem festészettörténeti esszé, sem pedig művészetfilozófiai értekezés — bár anyagába simítva akadnak ilyen részletei is —, hanem egy sajátos *világmese*: egy gondolkodva érző és a titokzatos világot magas hőfokon, megrendülten érzékelő ember vallo-mása mesés történeti, epikai mezben előadva. A mű hőse — ezt a kifejezést itt elsődleges értelemben használjuk, — tehát hősünk nem az eseménymenet során a festészet felé még csak az első lépéseket tevő Albrecht, hanem Ulrik Altdorfer, az ő hányatott sorsú, drámai jellemű apja. Ez az ember is képiró, bár sokáig — szörnyű zülles, részegen tengetett, válságos időszakok idején — alig-alig vesz ecsetet a kezébe. Elbeszélünk arra is utal, hogy Ulrik a zene

íránt is nagy fogékonysággal rendelkezik.

Az Altdorfer-családrégény kezdete, melyet a könyv a kisfiú felcseperedéséig vezet, abba a nagyívű mitológiai, kozmológiai eseménysorba ágyazódik, melynek helyszínráji vonatkozásait szemlénk elején említettük meg. Karátson mesés művészeti, antropológiai mitológiájában nem csupán Európa hajnaláig, a román kor kezdetéig nyúlnak vissza a események, hanem az ókorba is, Nagy Sándorig és tán még tovább. A világ „ember feletti” tündéri köreiben ugyanis hatalmas harc zajlik a jó és a rossz között (az ilyen fogalmakat a szerző előszeretettel írja nagybetűvel). Ennek során a Sárkány elorozta azt a titokzatos csengőt, melynek hangja az embereknek a tisztaságról és boldogságról zenélt. A szegény, esendő Ulrik Altdorfernek jut az a kéretlen tisztség, hogy a lompos vándoráros képében felbukkanó félelmetes, ironikus démonnal megküzdjön és megpróbálja visszaorozni, visszaharcolni ezt a csodás tárgyat. Szál egyedül van ebben az ismétlődő harcban és alig-alig van hozzá fegyvere, sőt félelme, a hősi vállalkozástól való züllesztő rettegése még ellene is dolgozik annak, hogy sikeres legyen ez a vállalkozás. Végül keleti utazásra megy, ahol bölcs kínai festők avatják be a képábrázolás meglehetősen misztikus lényegébe, és borzalmas meredélyek közt törekszik célja felé, a rege végén pedig — már hazaútban, a Duna partján — lezajlik még egy szörnyű küzdelem közte és a Sárkány között, amely, ha nem is teljes győzelemmel, de vigasztaló megoldással végződik.

Mit fejez ki Karátson mitológikus világmeséje, melyben a Sárkány mellett a műzsák, ásványmanók, forrástündérek, erdők nimfái épp oly természetes epikai szereplők, mint amilyen hangsúlyos az, hogy az emberi élet nemcsak szép, de telve van ijesztő és rút dolgokkal is? Erre a kérdésre ezt válaszolhatjuk: szubjektív alapozású, érzékletes, gondolatébresztő világértelmezést nyújt az író, átadva olvasóinak azt a sok-sok szépséget, melyhez emberként és alkotóként neki magának köze van, és érzékeltetve azt, hogy az egyetemesben és az emberiben egyaránt csak a szennyből, a szenvedésből, sőt, sokszor a gyávaság salakjából, no meg a vérfagyasztó bátorságból lesz valami szép, lesz valami jó. Ezekhez a felismerésekhez a későbbi híres festő, Albrecht Altdorfer tényleg csak „Gyermek” még; ez *felnőt*t tudás, ez Ulrikra és azokra

tartozik, akiknek van élettapasztalata, merse és fogékonysága megismerni és feldolgozni ezt.

Karátson szelleme, stílusa, prózai anyagkezelése — talán mert nem a próza ismeretebb iskolázásain ment keresztül — igen egyéni. Szövegkezelése műves; tényszerű képsorozatokban és a gondolatok áttetsző, átlékelített megjelenítésében egyaránt jeleskedik. Azt persze nem állítjuk, hogy ábrázolási készsége — épp nyelvi és szemléleti tekintetben — mindenben kiértelt és szeplőtlen. Az erényekben gazdag, lebilincselő könyv helyenként feleslegesen „agya-fúrt”; inkább csak a hosszabb fejezetekben arányos, hiszen egyes részletek túlságosan sokfelé cikázónak látszanak. Ez a szerтелenség stílusán is átüt: feleslegesnek, pár helyütt modorosnak ható jelzői hátravetések, „extrém” mondatszerkesztések helyett csiszoltabb nyelvkezelést, a forma még gondosabb kidolgozását szeretnénk a jövőben a szerzőtől remélni.

És még valamit — ez azonban már nem is a prózairó szép munkájának értékeléséhez, hanem egy tágabb összefüggéshez tartozik. A *Gyermek Altdorfer* lapjain igen sokszor találkozunk az olvasó a világ gyengéd, szeretetteljes „gyermeki lényegének” megjelenítésével. Véleményünk szerint ez sokkalta komolyabb, már-már evidensebb metszete a valónak, mint ahogy ezt Karátson könyve mutatja. Túl soknak, helyenként már-már túlédésnek hat a számos „cska-cske”, a sok kicsinyítő képző (tyúkocska, csillagocska stb.); mintha a szerző tekintete felettébb sokszor könnyesedne meg. Kevesebb mitizáló sugallatú nagybetűvel is megelégedne az olvasó: a világ rejtélyeinek, „lényegének” (?) nyelvi ábrázolásában a sallangtalanság célravezetőbb lenne.

A könyvben nagyon szép versek is vannak, élőbeszédszerű, rímtelen, mégis finom kötöttségek között indázó tündérszó-versbeszéddek. Így — apró fenntartásaink birtokában is — elmondhatjuk, hogy a *Gyermek Altdorfer*-rel Karátson Gábor új, jó fajta kifejezésformájára talált és az újabb magyar írásművészet egyik, a szívnek kedves, az érzékeknek és fantáziának szép alkotását hozta létre (*Magvető Könyvkiadó, 1981*).

FOGARASSY MIKLÓS

Nádudvari Anna:

TÁRSBÉRLLET

Novellákkal kezdte írói pályáját Nádudvari Anna, majd kritikákat, riportokat, színészportrékat írt. Néhány hónapja pedig regénye jelent meg, *Társbérlet* címmel.

Első könyvét, *Fogjunk kutyát!* című novellás kötetét nyolc évvel ezelőtt vehették kézbe. Jobbára szürke sorsokat, eseménytelen életet ábrázolt benne. Magukra maradt vagy hagyott embereket sorakoztatott fel. Olyanokat, akik szerettek volna változtatni magányosságukon, megértésre, szeretetre, törődésre vágytak, de próbálkozásaik nem jártak sikerrel.

Társbérlet című regényének hőse, a huszonéves Zsófia is társra, illetve — más-más viszonylatban — társakra, tartalmas, megértésen, szereteten alapuló emberi kapcsolatokra vágyik. Anyja halála után apjával a fővárosba költözik, hármastársbérletbe. Otthagyja a falut, amelyben felnőtt, amelynek szokásai, törvényei határozták meg addigi életét, valamint a közeli kisvárost, ahol gépkönyvelőként dolgozott.

Egy új, önállóbb, teljesebb élet megvalósíthatóságának a reményével érkezik a fővárosba. Úgy gondolja, hogy ott más ember lesz, mint addig. Önállóbb, határozottabb, tapasztaltabb. Már első este erre gondol az új lakásban, mielőtt elalszik: „...valami teljesen más, sokkal szebb életnek kell elkezdenie, mint az eddigi”.

Kezdetben úgy tűnik, sikerül is megvalósítania elképzeléseit. Egyik társbérelője egy orvos özvegye, a másik egy festőművész. Az utóbbival egy időre szinte barátnak nevezhető viszonyba kerül. Munkahelyet talál, ahol jól érzi magát. Nem olyan egyhangú a munkája, mint a gépkönyvelésben volt. A legnagyobb hatással pedig az van rá, hogy találkozik a szerelemmel. „Zsófiának, noha huszonhat éves elmúlt, életében először mondta valaki, hogy szép. Először kapott valakitől ajándékot.” (204. o.)

Aztán valahol mégis minden elromlik. Zsófiának rá kell ébrednie, hogy kialakult kapcsolata nem mélyültek el, s egy idő után meg is szakadnak; nem tud igazán közel kerülni az emberekhez. A társbérlelők ellenük fordulnak, pert indítanak, s apjával együtt ki kell költöznie a társbérleti

lakásból. Szerelme, egy neves klarinétművész, visszatér előző asszonyához. S a munkahelyén is észre kell vennie, hogy nem fogadták be igazán. A regény azzal végződik, hogy Zsófia egy nevelőotthonban vállal állást. Ismét újrakezdi, de már nem lelkesedéssel, mint a Budapestre költözéskor, hanem inkább szomorú beletörődéssel.

Zsófia kedves, jóindulatú, szeretetehes, de meglehetősen naiv lány. Mint ilyen, lehetne egyedi jelenség is, de Nádudvari Anna Zsófiája — amellet, hogy egyedi alak — hordozza egy elég nagy létszámú csoport jellemzőit és gondjait. Sorsában más sorsok is tükröződnek. Azoké a fiataloké, akik a megszokott gyermekkori környezet elhagyására kényszerülnek; akik olyan családból és kis településről kerülnek a városba, amelyben és ahol nem tudták elsajátítani a más emberekkel való érintkezés, a kapcsolatteremtés minden alapvető normáját és formáját. Azt pedig egyáltalán nem, hogy miképp kell rugalmasan illeszkedni más-más emberekhez, viszonylatokhoz és környezethez.

A tanulás, a munkába állás, az egyéniségnek megfelelő foglalkozás megtalálása, a lakástalanság és más hasonló gondok is ott sűrűsödnek Zsófia történetében. Ezek sem csak órá jellemzők, hanem egy korosztály meglehetősen nagy arányú egyedére.

Nádudvari Anna regénye éppen arra figyelmeztet, hogy velünk együtt, körülöttünk élnek ezek az emberek, az ilyen fiatalok; figyeljünk rájuk, segítsünk nekik, ha módunkban áll, könnyítsük meg a beilleszkedésüket — mindenféle beilleszkedésüket —, növeljük önbizalmukat, vegyük észre értékeiket. A könyvbéli társbérlet egyszerre valóságos is és jelképes is. Tulajdonképpen az ország egésze egyetlen óriási társbérlet, amelyben együtt kell leélnünk az életünket.

A figyelmeztetés természetesen nincs konkrétan megfogalmazva a könyvben, de éppen azért jó ez a regény, mert kimondatlanul is közli velünk. Benne van a főhősnek választott alakban, a körülötte létezők jellemzésében, a kisszerű sors bemutatásához illő, egyszerű elmesélő stílusban fogalmazott, időrendben haladó, az apró részletekre is kiterjedő leírásban. Növeli a hatást, hogy az író, ez esetben nagyon helyesen, nem zárta le a történetet. Zsófia sorsa nyitott maradt, s mi elgondolkodunk, vajon hogyan tudja alakítani azt a továbbiakban? S el kell gondolkodnunk a magunk, valamint a velünk és körülöttünk élők sorsán, lehetőségein, kapcsolatain is.

MATYÁS ISTVÁN

